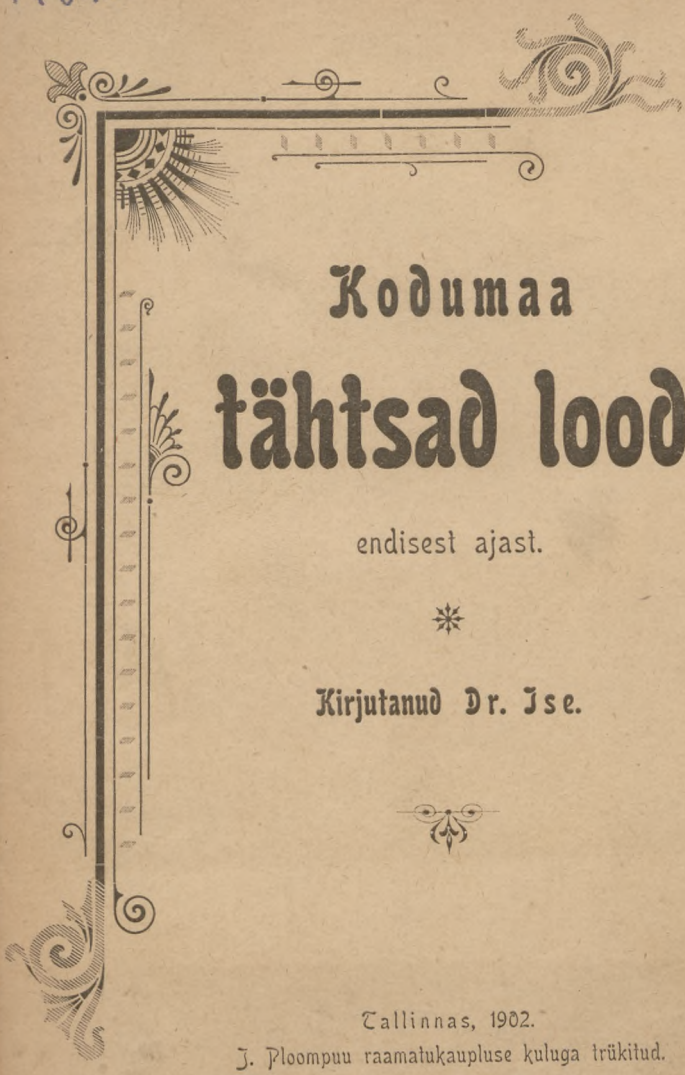

A 840

1902/3593

Kodumaa tähtsad lood

endisest ajast.

Kirjutanud Dr. Jse.

Tallinnas, 1902.

J. Ploompuu raamatukaupluse kuluga trükitud.

Hind 40 kop.

Kodumaa ☆ ☆

☆ ☆ **tähtsad lood**

endisest ajast.

Kirjutanud Dr. Jse.

Tallinnas.

J. Ploompuu raamatukaupluse kuluga trükitud.

1902.

Дозволено цензурою. — Юрьевъ, 12 Юня 1902 года.

Типографія Августа Бушъ, Ревель.

Balti Bismarck.

Balti Bismark.

Kes jõuab kõik sõjad üles arvata, mis meie kodumaa pinda aastasadade jooksul on laastanud? Kes suudab kätte näidata kõik wiletjust, mis waenlased meie maale ja rahwale walmistanud? Kõledamaks kõigist aastasadade tapri talgustest tuleb suurt põhja sõda nimetada. Näitas, nagu heitleks sõda olemise eest, nagu mõtaks ta wiimase jõu edasielamiseks kofku. Kümme aastat ühte lugu piab ta walitsuse keppi käes. Kannul käiwad tal nalg ja must surm ja mõtawad saagiks, mis sõjale kogemata filmapaari wahale on jäänud. Kolmefesi laastawad koledad wennad nii maad, et „Narwa jõest Wäina jõeni enam koer ei haukunud ega kuff ei laulnud“ ja rahwaluule teadete järele rohkem inimesi elusse ei jäänud kui kõigest faks hinge. Näidaku ka ajalugu järele jäänud inimeste arwu teises walguses, tunnistab rahwaluule teade rahwa arwamist põhjasõja koleduse kohta ometi nii selgesti üles. Olemise eest heidelberges on sõda kümme aasta jooksul otsegu oma wiimase jõu ära lõpetanud. Rahu eest piab ta pifa mõllamise järele taganema. Rahu sünnitades uinub ta unesse, kellest 200 aasta tuuled ega tormid teda pole äratada suutnud. Wene kottkas oma raudküüntega on selle meie maa hirmsama

waenlase põrmu maha rõhunud ega taha teda
sealt enam tõusta lasta.

Põhjasõja hirmuaegastid jilma eest mööda
minna lastes tõuseb meile küsimine keelele: kes
päästis niisuguse koleda elufa oma seltsilistega
lahti meie maad nagu Sahara kõrweks moonda-
ma? Wastuse selle küsimise peale annab meile
ajalugu. Ajalugu kuulutab, et kolli lahtilaskmist
kõige rohkem kättemaksmine taga tihutas. Kätte-
maksmise teoks tegemise wõttis üks selleaegse riigi-
walitsusega riidu läinud kodumaa poeg enese peale.
Et ta ise sõjakolli oma kättemaksmise tuhinas ei
jaksanud lahti lahta, otsis ta abi wägede juurest,
selle wõimuses sõjakolli küttes pidamine ja lahti-
laskmine seisis. Neid wägesid oskas mees nii
käända ja wäända, et sõjakoll ahelatest wabaks
päästeti. See mees, selle teo läbi meie kallis
kodumaa nagu Saharaks sai, oli Johann Rein-
hold Patkull*). Tema tegude kohta tahame eel
pool seletust anda.

*) Patkulli nime kirjutus ei seisa mitte üsna kindlal
alusel. Mitmed ajaloo kirjutajad kirjutawad Patkul, teised
jälle Patkull. Ajaraamatu kirjutaja Kelch tahab Patkulli nime
päriskõige nimeks teha. (Diefländische Historia, Conti-
nuation, II. 556). Kelchi tõenduse järelle olla Patkulli nimi õieti
Patküla, nagu Helme kihelkunnas praegugi selle nimeline
mõis ja wald leidub. Patkülast oleks siis aja jooksul
Patkull ehk Patkul tehtud. Wõimata see ei oleks, sest
mõnest muust „külasti“ on aja jooksul wähe „kull“ teh-
tud. Kelch ei taha Patküla nimega nimeandjat ometi
mitte meie rahwa liikmeks teha. Kelch tähendab, et Pat-
kulli suguwõsa nimi enne Sünddorf olnud. See jaks-
eelne nimi pandud meie keelde „Patkülast“ ümber. Kui
Kelchi seletus õige, tuleks meilgi Patkulli wõi Patkuli ase-
mel Patküla kirjutada. Palju kahelda ei pruugi me
Kelchi seletuse poolest.

I.

Seitlemine õiguse eest.

Ujajooksul oli hulk riigimõisu Liivimaal eramaduseks saanud. Kuningas ehk walitsus oli kellegile ta tähtsate tööde ja teenistuse eest mõisa annud. Saaja arwas aga, nagu oleks ta igamesti mõisa omanikuks määratud. Mõni saaja müüs mõisa ära, teised jälle jätsiwad lastele päranduseks, ilma et riigivalitsuse käest selleks luba küsitud. Seda wiisi tehti Rootsis, tehti Gesti ja Liivimaalgi.

Rootsi riigipäew mõttis 1655 wiimaks asja läbirääkimisele ja tegi otsuseks, mõisapidajate õigusi rewideerida. Ilma luata müüdud, pandiks pandud ehk pärida jäetud mõisu pidi nende peremeeste käest ära mõetama. See rewideerimine ei pidanud ometi Gesti ja Liivimaale puutuma. Mitmed nõudsiwad, et siingi niisugust rewideerimist pidi ette mõetama. Niisugust rewideerimisest kardeti siin ometi kurjasti. Mõndi kuninga palwele ja osati asja nii kaugele ajada, et kuningas Gesti ja Liivimaa mõisade rewideerimisest lubas puutumata jätta. 1680 tegi riigipäew siiski otsuseks Gesti ja Liivimaalgi nende tähtsuse pärast rewideerimist ette võtta ja ainult neid mõisu puutumata jätta, mis juba enne Rootsi walitsust eramaniikkude käes olnud.

Otsus oli tehtud. Rewideerimine algas. Koleda tormi sünnitas aga rewideerimine. Üleüldine wiha Rootsi walitsuse wastas mõttis maad. Rootsi walitsus ei hoolinud siiski mõisa omanikkude wihaft, waid kiskus iga mõisa selle omaniku käest,

fui omanif oma õigust mõisa kohta tõeks ei jõudnud tunnistada. Kindralkuberner *H a f f e r* muretšes iseäranis selle eest, et riigipäewa otsust mõisade rewideerimises täie waljusega täideti. Gastferiše ei mõjunud palwed, nutt ega wastawaidlemine: armuta wõttis ta iga mõisa kroonu omaks, kui mõisa omaniku esivanemad kudagi ilma luata wõi õiguse ta mõisa omandanud. Sedawiisi langes Liwimaal 6236 adra riigi omanduseks, ainult 1021 adra jäi weel eraomanikkude kätte. Teiste sõnadega: $\frac{5}{6}$ osa Liwimaad sai riigile, $\frac{1}{6}$ jäi muile.

Nii õigeks kui mõisade rewideerimist iseenesest tuleb nimetada, nii ülekohutseks tuleb teda teisest küljest armata. Oles rewideerimist ainult elawani põlweni ulatatud, oles ta oma otstarbet weel üsna hästi wõinud täita. Müüd aga wõeti 1561 aasta rewideerimise lõpu kohaks. Enam kui 100 aasta jooksul oli palju ostetud ja müüdud. Osta mõis tunnistuste najal kui selgesti oma õigust mõisa kohta kätte näidata, aga sest ei hoolitud: mõis käest. Walitsus tuetas ennast selle peale, et müüjal luba puudus müümiseks. Miks walitsus ise õigel ajal wahela ei astunud, see ei puutunud asja. Walitsuse hooletuse pärast pidid ilma süüta alamad kannatama, pidid kole dat ülekohut maitšma. Neid leiti mõndagi, kelle käest walitsus täie õigusega mõisu mõis ära wõtta, weel rohkem leidis ometi neid, kelle käest mõisu ära wõttes walitsus õigust jalgade alla tallas. Õiguste peatallajaks peeti igal pool kindralkubeneri Gastferi Riias. Küll saadeti palwe palwe peale mõisade ärawõtmise asjus funingale, aga kõik asjata.

Jseenesest mõista andis niisugune ülesõhtu tegemine maapäewale läbirääkimiseks asja. 1690 nõudis Rootsi walitsus kofkutunud maapäewalt, et see oma eesõigusi kuningale ette näitaks. Kuningas tahtis endisid õigusi osalt muuta. See nõudmine sünnitas maapäewa meeste seas jällegi üleüldist tormi. Käratsejate seas näitas Rootsi sõjawäe kapten Johann Reinhold Patkull iseäralikku südidust. Patkull ostas asja nii kaugele ajada, et maapäew teda ja baron Gustaw Budbergi kuninga juurde saatis maapäewa õigusi kätte näitama. Kindralkuberner Hastfer ei tahtnud saadikuid Stokholmi kuninga juurde sugugi sõita lasta. Suurte palwete waral laskis ta saadikud wiimaks ometi teele.

Wiha riigivalitsuse wasta südames, läks Patkull Stokholmi poole teele. Wiha walitsuse wasta oli ju maast madalast ta südames aset wõtnud. Patkulli isa oli omal ajal Wolmari linna ilma wasta panemata poolakate kätte annud. Ühed ajaloo kirjutajad ütlevad, et Patkulli isa Wolmari sõjawäe juhataja olnud, teised jälle nimetawad juhatajaks kindrali Scheinesforti. Igapidi nimetati Patkulli isa äraandjaks ja pandi wangi. Wangipõlwe ajal sündis Johann Reinhold Patkull. Mõnda aastat pidi Patkulli isa wangipõlwe kannatama. Isa wangipõli sünnitas Patkulli südames kanget wiha Rootsi walitsuse wasta.

Nii väga kui Patkull Rootsi walitsust ka wihkas, ostas ta kuningas Karl XI. ometi näidata, nagu hoiaiks ta ihust, hingest kuninga poole. Ta selttimees pööras mõne aja pärast tühjalt koju poole tagasi, aga ta jäi Stokholmi, waatamata

jelle peale, et neile wastati: Minge maalt mälja, kui te rahul ei ole! — Kuningas läks warsti jelle peale oma riiki waatama. Patkull palus luba kuningaga kaasa minna. Saigi luba. Sel teefunnal katsus Patkull uuesti kuninga oma nõusse saada, näidates, kui ülekohutune mõisade ärawõtmine. Kuningas wastas ometi, et Liwi ja Gesti maale midagi ülekohut ei sünni, sest et mõisade rewideerimine terwes riigis ette wõetud.

Patkull omalt poolt katsus kuningale tõendada, et Rootsi maapäewal sugugi õigust pole Gesti ja Liwimaa kohta otsusi teha. Kui kuningas küsis, kas Patkull oma meestega Rootsi maapäewa peale kaebust tahab tõsta, tähendas Patkull, et nad walmis on seda tegema. Kuningas lubas ometi õiguse tegemise eest hoolt ja käskis enesele kirjalikult jätta anda, kui Liwimaa maapäewal tõesti ülekohut kannatada. Selle finnitusega saatis kuningas Patkulli 14 kuulise Rootsis wiibimise järele koju tagasi.

Rodumaale tagasi jõudes kandis Patkull kõige pealt uue maapäewa kokkufutsumise eest hoolt. Märtsi kuus 1692 tuligi uus maapäew Wõnnu kokku. Siin andis Patkull kõige pealt aru oma enam kui aastapikkusest Rootsis wiibimisest ja selle tagajärgedest. Omas aruandes katsus Patkull maapäewale meelde tuletada, et Rootsi walitsusel uute seaduste andmiseks Liwimaal õigus puudub. Igapidi püüdis Patkull maapäewa walitsuse wasta üles ässitada. Peale selle pani Patkull maapäewale weel 26 „mõtet“ ette, kelles ta Rootsi walitsuse ettemõtmiste wasta waidles.

Patkulli julge walitsuse wasta ülesastumine tegi teda „päewa lõwiks“. Igal pool räägiti maa-

päewal Patkullist. Mis ime siis, kui Patkull warsti maapäewa iseäraliku komisjoni hulka waliti. Sellele komisjonile walmistas Patkull iseäraliku juhtkirja. Patkull nõudis, et uus palwefiri kuningale pidi sisse antama ja ses palwefirjas kuningale maahäda elawalt näidatama. Selle firjagi firjutamise wõttis Patkull oma hooleks. Ses firjas katjus Patkull Liwimaa lugu nii halwaks maalida kui wähegi wõimalik. Sest tähtsast firjast saagu mõned kohad tähendatud: — „Meie wäese isamaa häda ja wiletsus on nii suur, et me oma lugu häbeneme firjutada Nutuga piame maatama — — —, kudas üks teise järele isamaalt, kus ta ja ta esiwanemad mõnda aasta- sada auus ja õnnes elanud, ära lähewad ja naabrimaade piirides warju ja peatoidust naesega ja lastega otsiwad . . . Waluga piame kuulma, et meie wiletsus mõnel mõtlemata inimesel laulaks nende koosolekul piab olema ja et ei kardeta awalikult kuulutada, et 10 aasta pärast ühtfi sakslast enam siin maal ei ole. Nii kaugele on Tartus ülikooli professoridega lugu läinud, et nad mitte üksi sest ülikoolist meile teist sugu rahwast ja teise keelega õpetajaid üle terve maa kaela ei tungi, waid ka, kus iganes woiwad, korda saadawad, et Saksa keeli Jumalateenistus pidamata jäatakse ja jutlust ainult mitte-saksa keeli peetaks, mehe poolt, kes meie maa keelt ei mõista Ma ei wõi maa wiletsust kirjeldada, mis nii ära häwitatud, et Liwimaa juba oma kaju on kaotanud. Oh! Jumal maad küll wiljaga ja elutarwitustega õnnistanud, nii et ta wõerastelegi kuningriikidele peatoidust annud, käib ta rahwa käsi ometi nüüd nii halwast, et palju

maesid inimesi nälga furnud, mõned omaesid ja iseendid ära tapnud ja endid üles poonud, umbes tuhat talupoja perekunda juba üle piiri põgenenud ja rööminud, kust veel midagi võtta võidud . . . Me võime tunnistada, et kui Jumal meid laseks valida, kas hirmust sõda teledate maenlaste poolt või praegust halwa aega, me ei tea, kumba piaktime valida. Ülepea, kui kuninglik kõrgus meid oma armuga ja tugewa abiga ei aita, siis ei või me truud alamad midagi muud töötada kui raskest tagajärge ja laastatud maad"

Selle kaebtuseriffa ja ähwardawa kirja kirjutatiwad maa nõuunitud alla, mitte Patkull ise, ja saatsiwad postiga kuningale, kes selle 17 mail 1690 Upsalas kätte sai. Suurem jagu kaebtust oli kindralkubeneri Gastferi pihta sihitud. Gastfer kees lugu kuuldes wiha pärast. Kõige enam aga pööris Gastferi wiha ennast Patkulli peale, kes muulgi wiisil teda oli pahandanud.

Sellesama rügemendi ülem, kus Patkull teenis, oli ühe ohwitseri uksest wälja wisanud. Teised ohwitserid kaebasiwad niisuguse teo pärast kindralkubenerile. Kindralkubeneri ei juhtunud sel korral kodu olema. Kaebuse kirja walmistas Patkull. Gastfer käskis aga kaebajate eneste, nimelt Patkulli wasta kaebtust tõsta. Kohus ei teadnud, mis teha. Rimbatuses saatis kohus kohtukirjad Stokholmi kuniinga kätte. Patkull lisas neile kohtukirjadele omalt poolt palwefirja juurde. Pea saadeti kirjad Stokholmist tagasi ja kästi ülekuulamisest uuesti ette võtta. Gastfer ise juhatas sõjakohut. Nüüd aga tuli Patkullile hirm waraks. Esimesel ülekuulamisel

oli Patkull tähendanud, et Hastfer enesele kingitusi laseb anda ja raha eest ametisi müüb. Paha kartes põgenes Patkull Kuramaale. Kohus mõistis kaebajad kuueks kuuks wangi, Patkulli peale selle weel jada taakrit trahwi maksma ja andeks paluma. Patkull kirjutas jällegi kuningale ja töötas ennem maalt lahkuda kui ennast niisuguse kohtu otsuse alla alandada. Lugu lõpes sellega, et talle luba anti Rootsimaaale tulla ennast kaitsma. Ehk küll kindralsuperintendent Fischer hoiatas, sõitis Patkull ometigi Rootsi selle kindla lootusega kindralkuberneri oma kaebtusega ta mõimujärjelt maha lüfata.

Rootsi olivad ennegi juba kuulsa Wönnu maapäewa kaebtusekirja kirjutajad kutsutud aru andma. See kutse kohutas aga hulga maapäewa mehi. Nii mitmed tunnistasiwad awalikult, et nad selle kirjaga iialgi pole rahul olnud, teised jälle, et nad sellega midagi tegemist pole teinud. Sõegi maamarshal tunnistas, et ta kirja ainult ameti poolest alla kirjutanud, selle sõjuga aga mitte kofku ei lepi. Paari allakirjutajat oli surm siit ilmaft ära kutsunud. Seda wiisi pidiwad wastust andma ainult maanõuunikud Budberg, Vietinghof ja peale selle Mengden ja Patkull.

Stokholmis määrati jüüdlaste ülekuulamiseks iseäralik komisjon. Komisjon tõstis kaebust kuningale teotuse pärast. Kõige rohkem leidis komisjon jüüd Patkullil olevat, kes mõnesugusid wastahakamise waimuga kirju kirjutanud, kuningale õiguste wasta waielnud ja ohwitserina ennast ülemate wasta kõigiti kõlbmata ülespidanud.

Juuli kuul lõpes ülekuulamine, aga kohtuotsus jäi laua aega tulemata. Ühelt ja teiselt

poolt tähendati Patkullile, et head loota ei ole. Kus midagi karta polnud, oskas Patkull suurt suud pruukida, kus aga lugu kardetavaks läks, oskas ta niisama hästi putked mängima panna. Nagu ta ülekuulamise ajal Riias teinud, nii tegi ta Stokholmiski. Ilma kellegile sõna lausumata põgenes ta Kuramaale. Stokholmist ärasõitmise järele alles saatis ta ülekuulamise komisjonile kirja ja andis ärasõitu teada.

Teised süüdlased jäiwad kohtuotsust ootama. Kuu ei pruukinud nad seda enam oodata. Kois 4 kaebtusealust mõisteti detsembri kuus surma. Patkulli kohta, kes sõnadega ja tegudega teisi ässitanud, mõisteti peale selle, et ta paremasti käest pidi ilma jääma, sest et ta seda kuningale wasta kurjasti tarwitanud, Patkulli liikum warandus pidi kroonu omaks saama, liikumata warandus aga pärijatele antama. Ta kirjad pidi timukas ära põletama.

Kohtuotsus pandi kuningale finnitamiseks ette. Kuningas muutis kohtuotsust nii palju, et süüdlased peale Patkulli elusse pidiwad jääma, ometi 6 aastaks wangi minema. Patkullile ei annud kuningas mingisugust armu, waid käskis kohtuotsust kohe täita. Mine täida, kui mees puudub! Ometi ei puudunud warandus ega kirjad. Warandus mõeti, kirjad põletati. Patkulli kohta anti õpetajatele käsk teadaandmiseks kogudustele. Kõige peale kuulutati kantslitest: keegi ärge andku Patkullile õmaja ega leiwapalukest. Kes mehe näeb, wõtku finni, wiigu walitsuse kätte! — Patkull ometi istus Kuramaal Edwahlenis warjul ja naeris kuningale käsufid.

Wähem naersiwad Patkulli tuttawad, nagu

näitusjeks Papendorfi õpetaja Ludefus. Patkull kirjutas nimetatud õpetajale Kuramaalt ja palus üht kasti awada, sealt mitmed kirjad wälja wõtta ja ära põletada. Õpetaja täitis Patkulli soowi. Riigivalitsus sai seda teada. Ühel päewal tuliwad soldatid kirikumõisa ja paniwad õpetaja raudu. Õpetaja wiidi esmalt Narwa ja Narmast Stokholmi. — Sarnane lugu juhtus ühele majorile Löwenwoldelegi. Kõigest keelust hoolimata wahetas Löwenwold Patkulliga kirju. Riia kuberner oli nimelt käsu annud, et keegi ei tohi Patkulliga kirju wahetada ega wähematti tegemist teha. Löwenwoldi kirjawahetusest sai walitsus teada. Kohe lasti Löwenwoldegi raudu panna ja jaadeti Stokholmi. Seal mõisteti mõlema süüdlase peale kohut. Kuningas andis ometi süüdlastele andeks ja lubas mõlemale nende endised ametid tagasi. Ludefus sõitis oma koha peale tagasi, juri aga warsti selle järele, Löwenwold wõttis ise ennaist ametist lahti ja asus Kuramaale ühe Patkulli sõbra juurde.

II.

Tule sütitamine ja leekide loitmine.

Kudas Patkull esiotja ta kuninga wiha üle naeris, kadus aega möda mehel Kuramaal elades naer ometi. Ta sai aru, et Rootsi walitsus ta elukoha wälja uurinud ja teda nüüd oma kuuksi saada püüab. Glu Kuramaal ei näidanud Patkullile enam julge küllalt. Nagu igawene Juut algab ta nüüd rändamist, ilma et kusagil kauemat aega püü piaks. Osalt oma rahuta meel,

osalt fartus Rootsi nuuskirjate pärast kihutab teda ühest paigast teise. See rändamine küpsetab aga ühtlasi ta südames mõtteid Rootsjamaale kättemaksjaks hakata.

Rõige pealt sõitis Patkull Kuramaalt Thorni. Patkull ise tähendab, et kuningas Johan Sobieski teda seal ju oma teenistusesse tahtnud võtta, tema aga selle pakkumise ära põlanud, sest et ta ikka veel Rootsi kuninga armu peale lootnud. Patkulli pärastise teguviisi peale waadates kuulub aga niisuguse pakkumise tagasitõukamine liig uskmataalt. Thorni ei jäänud Patkull kauaks, waid sõitis edasi Schweitsi. Enne põgenemist oli Patkull oma mõisad pandiks pannud; seda wiisi sai Patkull elamiseks mõral maal raha küllalt.

Shweitsiski ei awanud Patkull rootslaste eest üsna julgelt elada mõivat. Ta ei nimetanud seal oma õiget nimegi, waid ütles oma nime Fisherling olevat. Nii ei mõinud keegi arvata, et tema kuulus Rootsi põgeneja on. Kes aga teadis, need ta õiget nime ei awaldanud. Teadis nimelt Brandenburi minister Dankelmann. Sel oli Shweitsis oma mõis. Sinna kutsus Dankelmann Patkulli asuma. Patkull võttis kutse tänuga wasta. Maal elades hakkas Patkull kirjatööd tegema, nimelt ümberpanekuid walmistama. Peale selle andis ta ühele noorele rootslasele rahwaõiguse kohta tundisid. Kui noormees warsti peale selle Rootsi tagasi sõitis, palus Patkull teda kuulata, misjugused arwamised kuningal Patkulli kohta on. Rootsiist ei võidud ometi midagi head Patkullile kuulutada. Küll palunud kuninga proua Patkulli- ja ta kaasjüüdlaste eest, aga ilmaaegu. Patkulli kaasjüüdlaste annud kuningas Karl XI.

oma surmatunnil siiski armu ja käskinud neid wangist lahti päästa. Enam kui kaheaastase wangipõlwe järele pääsivad kaassüüdlased 1697 wangist, Patkulli kohta jäi kohtuotsus oma võimu sisse. Küll andis Patkull noorele kuningale Karl XII palwefirja sisse, kuid kohtuotsus jäi muutmata. Raini needmine hingas Patkulli peal, nagu Rain pidi ta ühest kohast teise rändama.

Schweitsist läks Patkull Itaaliasse, sealt Prantsusemaale, Prantsusemaalt Berlini oma abimehe Dankelmanni juurde. Dankelmann ostas Patkulli kasuks kuurwürsti ees nii rääkida, et kuurwürst Patkullile 500 taalrit abiraha määras. Otsegu oleks Patkull eluaja Brandenburgi kuurwürsti wõiriigi heaks tööd teinud, nii käidi Patkulliga ümber. Patkull arwas ometi, et ta veel rohkem wõiks saada. Et ta Berlinis mingisugusele tähtsasse ametisse ei pääsnud, tahtis ta Poolamaal õnne katsuda. Saksi kuurwürst August II oli hiljuti ühtlasi Poolamaa kuningaks saanud. Selle juurde ruttas Patkull õnne katsuma.

Kuninga juurde oli esiotsa natuke raske pääseda. Aga Patkull teadis nõuu. Ta tutwustas ennast kuninga hea sõbraga Flemmingiga ja katsumus sellega sõpruse sidemeid sõlmida. Ta hakkas Liwimaaft rääkima, kuidas see enne Poola päralt olnud, siis aga rootslaste kätte langenud. Liwimaa rahwas ei wõida Poola walitsust ära unustada. Lühedalt: Patkul ostas Flemmingile asja nii ette maalida, et Flemmingile tahtmine tuli Liwimaa tagasiwõtmisest mõjumeestega rääkima hakata. Patkull omalt poolt lubas Flemmingil ettewõtmistes nõuga ja jõuga abi anda.

Waheajal oli Rootsi walitsus Patkulli Berli-

nis wiibimiseft teadust saanud ja nõudis, et Patkull maalt wälja saaks aetud. Et Patkull Poola kuningaga sõbra juures enne juba oma nifufeemet külwanud, ei pannud ta Rootfi nõudmistest palju tähele, waid sõitis otsekohe Flemmingi juurde. Flemmingi juures oskas Patkull asja nii kaugele ajada, et kuningas August teda oma teenistusesse wõttis. Patkull ise kirjutas küll, et Flemming talle juba waremalt kohta Poola teenistuses paifunud, aga ta jeda pole wasta wõtnud. See tagafilüffamine kannab wähä tõe nägu, jeda enam, et Patkull nüüd koha rõõmuga wasta wõttis. Patkull sai sõja salandunikuks. Riisuguses ametis pääjis Patkull kuningaga alati kokku ja ta wõis oma ammu hautud plaanifid täide saatma hakata.

Kuningas Augustil oli Poolamaal hull wastafid. Neid läks tarwis ära wõita. Seks katsus Patkull kohe kuningale head nõu anda. Patkull tähendas kuningalegi, kui hea meelega rahwas Liwimaa Poola walitsufe peale mõelda. August wõida fergelt Liwimaa enefele tagafi saada, kui aga asja jüdilt ette wõtab. Liwimaa tagafiwõitmisega Poolamaale näha kõik wastafed kuningaga tubliduseft mõnufa eeskujuga ja hakata kuningaga poole hoidma. Omalt poolt töötas Patkull aidata, et August tõesti Liwimaa fätte saab.

Patkull oskas kuningale Liwimaa ärawõitmisest nii ilufasti ette maalida, et August pea Patkulli nõu heaks hakkas kiitma. Patkulli ettepaneku järele ei pruufinud Liwimaa fättesaamise poolest sugugi kahkleda. Nii hõlpsaks ei pidanud kuningas August ometi Liwimaa ärawõitmisest. Ta nägi ette ära, et Liwimaa ärawõitmine sõda Rootfiga sünnitas. Tundes daanlaste waenulist meelt

Rootsimaa wasta, katsus kuningas August daanlastega sõprust sobitada. See läks tal lorda. Nüüd alles hakkas ta hoolega Liimimaa äravõtmise wasta walmistama.

Patkulli seletamise järele pidi Liimimaa kohe Poola alla langema, nii pea kui Riia linn ära võetud. Riia linna äravõtmist arwas Patkull kogu ni fergeks ülesandeks. Natuke kawalust pidi tarwitatama ja — Riia linn ja Liimimaa oliwad poolakate käes. Patkull seletas seda nii elawalt, et kuningas uskuma hakkas ja fergelt arwas ki kõik kätte saawat. Rootsimaa ei pidanud terwest ettevõttest enne midagi aimama, kui terme Liimimaa wõi kõige wähemalt Riia linn poolakate käes oliwad. Daanlased pidiwad omalt poolt rootslastele tüli tegema. Et Rootsi troonil poisifene Karl XII. walitsejaks saanud, oskas Patkull kuningas uskuma panna, et suuremat sõda ei wõigi tulla, seda enam, et Rootsimaaale waenlikkudest mõtetest kõige wähematki märku ei antud.

Ometi aimasiwad rootslased paha ja hakkasiwad Riias kindlusi finnitama. Niisugune ette walmistus pahandas Saksi mehi. Waheajal oli kuningas August Flemmingi Saksi sõjawäe ülemaks juhatajaks nimetanud. Flemming kirjutas Riia kindralkubernerile Dahlbergile kirja ja katsus õige waga nagu teha. Ta pani pahaks, et rootslased Riia wallisid parandawad, suurttükisid juurde muretseswad ja teraselt ohwitseride järele waatawad, kes Saksi ehk Poola leerist tulewad. See kõik tähendada just nagu sõda, kuna nüüd ometi kallid rahuaeg olla.

See kirjaga lootis Flemming rootslastele tuhka silma wistata, et rootslased tema plaanidest

aru ei saaks. Juba oli Patkull Riia ärawõtmiseks plaani walmis teinud. Seda plaani pidi Flemming nüüd forda saatma. Selle plaani järele pidi Saksi kindral Carlowits Riia kaudu Moskwasse sõitma. Oma kaitseks pidi kindral hulga saatjaid ja kummiga saanised kaasa wõtma. Saanidesse pidi trobikund mehi endid ära peitma. Öösel pidiwad saanid Riiga sõitma ja siis öösel ilma ootamata Saksi sõjamehed Riia wäikse kaitsete salga ära wõitma. Carlowits oli Riia kindralkubernerile oma Moskwasse sõitu enne juba teada annud ja ühtlasi ilmutanud, et ta hulga saatjaid kaasa wõtab. Saksi sõjamehed pidiwad äkisti wahid wangi wõtma ja seltsimeestele teed awama. Nimelt pidi osa sõjawäge salaja teine poole Wäinajõe kaldale tulema ja parajal ajal siis üle jõe Riiga tungima. Seda wiisi lootis Patkull ühe ööga Riia linna ära wõtta. Oli aga forra linn ära wõetud, siis armas ta maad iseneesest juba Riia wõitjate alla heitwat. Riia ärawõtmisest pidiwad ainult Saksi sõjamehed tegevalt osa wõtma. Langes Liwimaa nii ilma poolakate sõjast osawõtmiseta Poola walitsuse alla, siis wõis kuningas Augusti mõju ja wägi Poolamaal seda rohkemini kaswada. Patkull pani Poola walitsusele tulewiku plaanid Liwimaa kohta ette ja pealegi niisuguse julgusega, nagu oleks ta Liwimaa kuningas, kes omaga wõib teha, mis tahab. Ainult Gestimaa ja Saarema kohta ei julenud Patkull nii kindlaid töotusi anda. Need pidiwad ainult niisugusel korral Poola omaks saama, kui ise seda soowiwad. Poola walitsus lubas kõiki Patkulli nõudmisi Liwimaa kohta täita, rõõmus, et ilma waewata suur suutäis talle osaks

langeb. Tänutäheks saadama magusa juutäie eest laskis Patsull enesele walitsuse poolt 100,000 taalri juuruse mõlatähe anda.

Et ettemõtmises julgem ja kindlam olla, oli Patsull wähä enne seda Moskwasse keiser Peeter I. juurde reisinud. Teekunna siht käis selle peale, Peetritki August II. nõusse rootslaste wasta saada, seda enam, et wähä enne seda saatkund Stofholmist Moskwasse jõudnud ja Peetrile hulga juurtükkiid ja hõbedat kingituseks kaasa toonud. Rootsi ja Wene wahel oliwad mõned wäiksed nägelemised ette tulnud. Nimelt arwasiwad mõned wenelased enestele Rootsi poolt ülekohut tehtud olewat. Rootslased ei soowinud tüli ja saatsiwad sellepärast saatkunna Moskwasse. Saadikud lubasiwad Wene kaebtusi läbi katsuda ja kõiki õigeid nõudmisi täita. Kui kõiki wenelaste õigeid nõudmisi pidi täidetama, töötas keiser Peeter I. rootslastega igawest rahu pidada.

Kuna läbirääkimised rootslastega kestsiwad, katsus Patsull Wene ja Poola walitsuse wahel sõprust jobitada ja wenelasi rootslaste wasta üles äsjitada. Wene wägi pidi Karjala ja Ingerimaa rootslaste käest ära kiskuma. Kallaletungimise edendamiseks töötas Patsull hoolt kanda, et poolakad jelsamal ajal rootslastega omal pool tüli tõstawad. Veel tähendas Patsull, et daanlastegi poolt asi nii kaugele edenenu, et nad walmis on rootslastega jõudu katsuma. Siwimaal ütles Patsull palju saksimeelelisi olewat, kes ainult parajat filmapilgu ootawad, et Augusti alla heita. Waemapalgaks pidi Karjala ja Ingeri keiser Peetri omanduseks saama.

Oma libeda keelega oli Patsull keiser Peeter

I. oma nõusse saanud. Rootsi saadikud ei aimanud Patkulli Moskwas olemisest midagi, nii oskas Patkull ennast nende eest varjul hoida. Peeter I. töotust saades, et wenelased Augusti sõjawaie omalt poolt rootslaste wasta tahawad tuetada, reisis Patkull Saksi sõjawaie juurde tagasi. Nüüd arwas ta paraja filmapilgu käes olemat Riia linna ära wõtta.

Pühapäew 11. webruar 1700 määrati Riia langemise päewaks. Sel päewal pidi kindral Carlowitz hulga saanidega Riia laudu Moskwasse sõitma. Patkulli plaan oleks wist täide läinud, keegi rootslane poleks teadnud finni laetud saanidest Saksi sõjamehi otsida, kui mitte Kuramaa hertsogi proua Riia kindralkubernerile plaanist teadust poleks annud. Kõrwalist teed pidi 100 ratsameest saanide taga Riia wärawate taha minema, et häda ajal kae pärast olla.

Julgelt sõitsiwad Saksi saanid pühapäewa õhtul Riia poole, kui äkisti Rootsi soldatid neid finni pidasiwad ja läbi otsima hakkasiwad. Saanidest kisuti Saksi soldatid sõjariistadega seltsis wälja. Suur käre, müra tõusis. Ratsamehed, kes ligidal teist teed sõitsiwad, ruttasiwad appi. Nüüd wõeti wangiwõtjad ise wangi. Wäike rootslaste hulk ei suutnud palju suurema Saksi salga wasta panna. Ometi jõudis Rootsi ohwitser enne seda rakettidega Riiga märki anda, et waenlased platsis.

Kawalus oli nurja läinud. Alalikul astusiwad nüüd Saksi sõjawaied Flemmingi juhatusel platsi. 14. webruari hommikul jooksiswad nad kantsi peale torni ja wõtsiwad kindluse ära. Kindluse ülem, major Bilstein sai 50 mehega Saksi sõja-

mäe wangiks. Peale selle sattus kantšis 20 suurtükki kallaletungijate kätte.

Kiia kindralkuberner oli kimpus. Ta märkas, et Flemming oma sõjaväega Kiia linnagi kallale tuleb. Minult 2800 meest mõis ta linna kaitsma panna. Selgesti nägi ta ette ära, et need kuigi väua Augusti sõjaväe vastu ei jõudnud panna. Augusti vägi arwati ligi 9000 meest Kiia ligidal olemat. Vastastid kartes laskis kindralkuberner Dahlberg Kiia alewid põlema pista ja tegi lühikese ajaga kõik tuhahunikuks. Minult Jeesuse firik jäi termeks. Sellelegi oli tuli külge pandud, aga Sakši kindral Flemming laskis tule ära kustutada.

Kiia alewite põletamist mõistis Flemming osawalt oma kasuks tarvitada. Alewite põletamisega tahtis ta kõige süü oma kaelaist ära rootslaste kaela lüfata. Ta kirjutas kindralkubernerile Dahlbergile kirja ja noomis kindralkubeneri niisuguse alewite ilmaasjata hävitamise pärast keht rahu ajal. Kuningas Augustile jälle kirjutas Flemming, et häda teda sundinud kantši kallale tippuma, sest rootslased tahtnud Sakši sõjaväe peale tungida; peale selle annud rootslased Sakši jooksikutele ulualust. Selle kirjaga püüdis Flemming Sakši sõjaväe sõja algamist wabandada. Kõik oli ometi kuningas Augusti oma kaisu peale sundinud. Seda aga tahtis Flemming oma kirjaga salata. Keegi ei pidanud kuningas Augusti sõjaväest paha mõtlema. Peale selle laskis Flemming iseäralikku kuulutusi trükkida ja mitmes kohas üles lüüa. Neis kuulutusteski lüffas ta tüli tõstmise süü rootslaste kaela. Rootslased hakkasid sõja vastu walmistama. Flemming tippu-

nud nende kallale, et neid feelda ilmaaegu rahu rikkuda. Igal pool teati ometi, et rootslased kõige vähematti sõja wasta ei walmistanud. Nii palju walwasiwad nad, et Saksi sõjawägi sõbra näol bösel Riiga ei saanud tungida ja linna ära wõtta.

Riia linn oleks peagi Flemmingi sõjawäe kätte langenud, kui Flemming wähä agaramalt asja oleks ette wõtnud. Oli ju linn mõnest küljest hoopis nõrgalt kaitstud. Agara kallaletungimise asemel laskis Flemming kantsist ära wõetud suurtükkidega linnale tuld anda. Losj, Peetri kiriku torn ja mustade peade maja saiwad sest laskmisest tublisti kahju, aga linn ise ei langenud ometigi weel.

Et rootslased Riiga kaitseiwad, seisjis Liivimaa waenlaste sõjawäe ees lahti. Nad tungisiwad üle Wäinajõe igale poole Liivimaaale, ilma et neile keegi oleks wasta pannud. Nendega ühes läks Patkulli oma tuttawaid waatama ja neile nõu andma Poola kuningas Augusti alla heita. Poolakad anda Liivimaaale kõik wanad õigused tagasi, mis rootslased ära wõtnud. Lõenduseks näitas mees sõpradele üht kuninga Augusti kirja, kelles kuningas Liivimaaale kõike head lubas.

Patkull lootis, et teda kui päästjat inglit Liivimaal igal pool sülega wasta wõetakse. Ometi ei olnud Liivimaa mehed oma wannet kuningale unustanud. Bapendorfi õpetaja Tempelmann andis kindralkubernerile Patkulli äsjustamised teada. Mitmed mõisnikud, kelle peale Patkull nimelt lootis, wõtsiwad sõjariistad kätte ja ruttasiwad Riia kaitsejatele appi.

Seni oli Flemming ometi Wõnnu ära wõt-

nud ja tungis ühe jao meestega Dünamünde kindluse kallale. 12. märtsil laskis kindral Carlomits kindluse peale tormi jooksta. Kindluse ülem Buddberg võttis aga kallaletungijad tublisti wasta ja lõi nad weriste peadega tagasi. Kindral Carlomits ise, 26 ohwitseri ja umbes 400 sõjameest jäi mõitlemise mäljale ja 400 teist meest jäiwad haawatud. Kallatetungimisest taganedes läks muißt Saksi sõjawäge Wäinajõe jää peale. Jää ei kannud nii rasket koormat. Mitmed langesiwad läbi jää ja uppusiwad ära.

Rootslased rõõmustasiwad. Nad ei kaotanud selle tormijooksmise tagasitõrjumisel rohkem kui 19 meest. Siiski ei kestnud see rõõm kaua. Kahe päewa pärast tuliwad waenlased uuesti kindluse alla tagasi. Ja nüüd sündis see ime, et Buddberg ilma wastapanemata walmis oli alla heitma. Laskmise moon oli kindluses osalt otsa saanud ja ilma selleleta ei arwanud Buddberg wasta hakata mõimat. Tingimiseks tegi Buddberg tiiski, et teda ja ta mehi rahulikult oma teed lastakse minna.

Selle kaubaga oli Glemming rahul. Buddberg rändas 16. märtsil 1700 470 mehega ja 4 suurtükiga linnast mälja Tallinna. Waenlased paniswad kindlusesse kohe 1000 meest asemele. Kindlusest leiti 170 suurtükki, hulk püssirohtu ja toidumoonu terweks aastaks. Kindlus nimetati kohe Augustusburiks ümber. See nime muutmine ju kuulutas, et waenlased kindlust enam kääst ära ei taha anda, kui nad ka rahu ajal kindluse ära mõtnud.

Dünamünde kindluse äramõõtmine tegi Saksi sõjawäe uhkeks ja julgemaks. Nad mõtsiwad

Ronneburi ja Salatši ära, piirasiwad Riia paremini ümber ega lastnud enam wabalt sees ega wäljas käia. Nad tegiwad, nagu oleks Liwimaa ju täiesti nende päralt. Nad nõudsiwad mõisade ja talupoegade käest kõiksugu moona. Wastapanijaid ja sõnakuulmata koha omanikke ähwardati tulega ja mõõgaga karistada. Muidu töotati endised õigused finnitada ja armuga maad walitseda. Peale selle andis Flemming ühe kirja wälja, kellega ta Riia linna katsus allahetmisele meelitada. Kiri leidis ometi wäha tähelepanemist. Riia kodanikud naerisiwad selle üle. Jsegi mitmed Liwimaa mehed, kes enne sõja hakatust kuningas Augusti teenistuses seisnud, lahkusiwad nüüd kuningas teenistusest ja tuliwad kodumaad kaitzma.

Mujaltki ilmus uusi kaitzjaid. Soomest jaotis kuningas Karl XII. 5100 meest ratsawäge ja 5660 meest jalawäge Riiale appi. See wägi seisis kindral Wellingi juhatusel all. Wiljandis sai Welling kindrali Maydelliga kofku ja jaotis selle 3200 mehega enesele ette teed walmistama. Need mõtsiwad Wõnnu waenlaste käest ära, jäiwad aga suuremat jagu wäge järele ootama, enne kui Riia all waenlastega endid kofku andsiwad. Maydelli wäge nähes pistsiwad waenlased putku ja miskasiwad suurtükid mette. Kui aga Welling suure wäega järele jõudis, põgenesiwad waenlased kohe üle Wäinajõe.

Rõõmuga teretas Riia linn ärapäästjaid. Gulga kaup tuli linnarahwas kofku appi tulnud Rootsi sõjawäge waatama. Raua ei olnud ometi aega hõijata. Veel wiibis waenlane Wäina kaldal. Mõnegi forra puutusiwad rootslased waen-

lastega eemalt kofku, ilma et teine teisele suuremat kahju oleksinud teha.

16. juulil tuli kuningas August ise Batfulliga seltsis oma väge vaatama. Sõimeise kallaletungimise ajal oli Batfull Saksi mäe seas viibinud. Nähes, et lood tahtmise järele ei lähe, reisis Batfull kuninga juurde uusi plaanisid tegema. Kuningaga sõjamäe juurde sõites lootis Batfull asja paremale järjele seadida. Kuninga nõu peale läks waenlaste vägi tüki maad jõe äärt möda ülesse ja hakkas seal jilda ehitama, et nii Liivimaale pääseda. Welling sai lugu kuulda. Kohe tõttas ta waenlastele vastu, et neid üle jõe tulemaft feelda. Aga juba olivad waenlased Liivimaal. Welling ei julenud seekord vastu hakata. Tema juhatusel all seisis 8000 meest, kuningas August juhatas aga 15,000 meest. Welling taganes kuni Ruhja. Seni piiras kuningas August Riia linna ümber. Wiga ei mõinud ta ometi Riiale teha, sest Leedumaalet oodatud suurtükid ei jõudnud Riia alla. Moonastki tuli waenlastele puudus kätte. Batfull läks Wõnnu moonu muretsema. Seal sattus ta ühe kasaka salgaga kokku. Kasakad olivad häwituse tööd tegema hakanud. Kinni saadud kasakaid laskis Batfull osalt üles puua; teisel osal jälle parema kõrwa ära raiuda. Saadud moonaga ruttas Batfull Riia alla tagasi kuninga juurde. Seni oli kuningas oodatud suurtükisid saanud. Nüüd algas linna pommitamine 26 augustil täie jõuga. 2 suurtüki kuuli sattusiwad Jumala teenistuse ajal Peetri kirikusse, ei teinud aga suuremat wiga. Ülepea sünnitawad pommid linnas wähä kahju, ehk küll 5 päewa ühtelugu suurtükid paukusiwad.

3. septembril saatis Brantsuse saadik Heron, kes Poola kuninga juures leiris viibis, trompedi puhuja Riiga ja palus, et teda kas linna lastaks ehk et kindralkuberner linnast välja tema jutule tuleks. Järgmisel päeval saatis kindralkuberner Brantsuse saadikule kuuehobuse tõlla 200 ratsamehega vastu. Brantsuse saadik tuli sõjariistade rahu pärast rääkima. Siotsa ei tahtnud kindralkuberner rahust midagi teada, andis aga pärast järele. Batkull kiidab, et tema rahu sobitaja olnud. Võimalik küll, sest mees nägi ära, et Riiga nii hõlpsasti valmis ei saanud, nagu ta enne ikka kiitnud. Kuningas jättis ümberpiiramise järele ja sõitis Warshawi tagasi.

Warshawis ootasivad pahandused kuningat eest. Poolakad nurisesivad, et kuningas ilma nende käest nõu ja luba küsimata sõda alustanud. Oles kindra kuninga sõjaväele õnn vastu naernud, oleksivad poolakad kuningale vastu hõisanud. Nüüd aga, kus kuningas tüki aega asjata Riiga ümber piiranud ja tühjalt tagasi tulnud, läks nurin lahti. Nagu Flemming waremalt, katsus kuningas August nüüdki sõja alustust wabandada. Ta andis kuulutuse välja ja lükkas ses kuulutuses süü rootslaste kaela. Rootslased olla näituseks Liwimaa raja muutnud, laewa ära võtnud, Wäinajõel uue tolli määranud, Dünamünde Kuramaa aluse peale ehitanud jne. Kõik süü mõistmised, mis tuulest mõetud.

Liwimaal oli seni wiha ikka suuremaks kaswanud Batkulli vastu. Ülemad ja alamad saiwad aru, et tema sõja poolest süüd kannab. Peale selle oli Warshawist välja aetud Rootsi saadik Riia kindralkubernerile kirjutanud, et Batkull

Warshawis ümber hulluda ja mõisnikkude ja Riia kodanikkude nimekirja ja wolikirja näidata. Nimekirjas nimetatud isikud olla Patkulliga täiesti ühes nõus.

See sõnum pahandas paljuid. Kindralkuberner nõudis asja kohta seletust. Maapäewal räägiti selle kohta pikalt ja laialt. Mõned arwastiwad kirjaliku wabanduse Patkulli asjus tarwilikuks, teised ei. Kindralkuberner aga ei annud järele, waid nõudis, et kõik suuremad mehed kirjaliku seletuse oma allkirjadega pidiwad andma. 10. juulil andiski rüütlifogu kindralkubernerile Patkulli asjus pika wabanduse kirja. Ses kirjas nimetatakse peale muu: „... Me wõime tunnistada, et me koguna ega keegi üksikult selle äraandja ettemõtmisega ega Patkulliga ja tema seltsilistega tegemist pole teinud ega temale wolikirja kirjalikult ega suusõnal annud... Ka pole me sest äraandmisest osa wõtnud ega taha wõtta, waid oleme seda truuduse wande ja kohuse wasta käiwat ettemõtet südames hülga mõistnud ja ära wandunud... Me tunnistame, kui meie nimesid nimekirjas ehk wolikirja alt leitaakse... teda (Patkulli) peafelmiks ja auuwargaks. ... Pias meie seas aga keegi leiduma, kes kirja alla kirjutanud ehk kirjutada lastnud, sellest tahame endid seega täiesti lahti lüüa ega taha tema ettemõtmisest osa wõtta j. n. e.“ — Umber niisamasuguse sisuga seletuse saatis kindralkubernerilegi Riia linnawalitsus. 136 mõisnikku ja ligi 1000 kodanikku kirjutasiwad nimes seletusele alla. Ja nad ei kirjutanud mitte üksi alla, waid pidasiwad ka, mida nad töotanud. Seni kui maa Rootsi walitsuse all seisis, jäiwad nad kuningale truuks ega

astunud milgi kombel Patkulli jälgedesse. Iga-
pidi andsiwad Liivimaa mehed, kui ka sunduse
peale, oma seletusega selge tunnistuse, et nad
Patkulli tegu huffa mõistavad.

Senni hakkas uus piksepilm, mis Patkull elusse
kutsumud, teiselt poolt taewa äärest üles tõusma.
Kui kuningas August Riia linna ümber piiras,
tähen das keiser Peeter I. juba Rootsi saadikule:
Las' August Riiga ära võita, küll ma ta käest
Riia jälle kätte saan! Waewalt oli türlastega
rahu tehtud, kui keiser Peeter juba rootslastele sõda
kuulutas. Sõja põhjuseks nimetas Peeter: Roots-
lased katsunud rahu ajal poolakatega wenelaste
wasta lepingut teha, keisri saadikutega käidud
Liivimaal pahasti ümber, üks Läti talupoeg
warastanud Wene saadiku asjad ära, Moskwa
postmeister kaebanud ilma tagajärjeta Stokholmis
Riia postmeisteri üle j. n. e.

Kolm päewa pärast sõja kuulutust lahkus kei-
ser Peeter I. Moskwast. Enne minekut ütelnud
ta: „Ma tean, rootslased lööwad küll minu mehi
mõne korra, aga küll minugi mehed õpiwad neid
ära mõitma!“ Oma meeste järele reisis keiser.
Mehi saatis ta Ingeri ja Gestimaad ära mõitma.
Kõige pealt pidi Narwa ära mõetama.

Seda wiisi algas septempri kuus 1700 põhja-
sõda homiku pool, kuna ta Riia all ju weebru-
ari kuus oli alanud. Patkull oli tuult külwanud
ja pidi nüüd tormi lõikama, oli tuld sütitanud ja
nägi nüüd leekijid, mis kõiki ettejuhtumaid ära
neelis. Neid leekijid kustutada ei jaksanud enam
tema ega teiste jõud.

Küll näitas esiotsa, nagu mõidaks Patkulli
tuld weel kustutada. Rootsi noor kuningas Karl XII

mõitis Narwa all Wene sõjamäe ja puhastas Gesti ja Liivimaa selle salkadest. Laiuses talveforteri pidamise järelle mõttis ta Sassi sõjamäe kätte ja puhastas Liivimaa neist waenlastest. Karl tungis neile Poolamaale kannul järelle ja lõi neid ühte lugu. Aga waevalt oli Karl XII. kuninga Augusti meeste peale jahti pidama hakanud, kui Wene sõjamägi uue hooga Gesti ja Liivimaaale tungis ja maad ära mõtma hakkas. Nagu tamm oleks weewoolu eest purustatud, nii tungis Wene mägi mõimuga igale poole tule ja mõõgaga enesele teed tehes. Oli enne Gesti ja Liivimaaal Patkulli vihatud, seda suuremaks tõusis wiha nüüd, kui sõja kurwa tagajärge nähti! Küll ei olnud Patkull niisugust kurwa sõja tagajärge soowinud, aga olud tõiwad seda kaasa ja nende olude wasta mõitlemiseks puudus Patkullil jõud. Tuli kaswis ja kaswis ja ulatas merest mereni.

Niisama süttis poolakate wiha Patkulli wasta põlema. Kuldmägesid oli Patkull neile töötanud, magusaid suutäisi Liivimaaal lubanud. Magusate suutäite asemel saiwad nad aga wemmalt, kuldmägede asemel muretseti neile tuha hunnikud. Rootslased ei kihutanud neid mitte ainult Liivimaaalt wälja, waid tuliwad neid kojugi waatama ja mõtjivad ühe tüki Poolamaad teise järelle ära. Kõike seda õnnetuist lükkasiwad nad Patkulli jüüks, kes ilma mingisuguseta põhjuseta sõda alustama ässitanud. Oma wabanduseks oli Patkull iseäraliku kirja wälja annud. See Patkulli wabandus põletati awalikult ära. Patkulli kirja peale kirjutas keegi wastuse. Wastus tembeldas Patkulli uueks Juudaks. Wastuse wasta walmistas Patkull jälle faks kostust (Retorsion ja Echo). Wiima-

ses kirjjas salgab Patkull oma süüd sõja süündimises, tunnistab aga Poola kuninga sõja täiesti õigeks ja soovib, et Liivimaa seisused Rootsi vaudse iffe kaelast ära wiskajiwad.

Niijama wähä kui poolakad ja Saksi alamad Patkulliga rahul oliwad, oli Patkull nendega. Nad ei täitnud Patkulli lootusi. Patkull mõistis neile pikalbast olekut ja wiimitust süüks. Selle asemel et aja wiitmata rootslasi käfile wõtta ja nii wõitu saada, wiitnud Saksi ülemad sõjas muidu aega ja kaotanud seda wiisi kõik. Meestega, kes nii wähä tema plaanidest lugu pidajiwad ja ta tahtmist püüdjiwad täita, ei tahtnud ta enam midagi tegemist teha. Ja mida pidigi ta tegema, kui teda igal pool waenulikult wastu wõeti! Kõige parem küll poolakate tolmujalgadelt maha puistada ja neile selga pöörda. Sinna juurde tuli, et wihatud rootslased kuningas Augusti riikides iffa enam ja enam wõimust wõtsiwad ja August neile ei suutnud wasta panna. Wõitis Karl XII. Augusti täiesti ära, oli Patkulli laul lauldud. Rättemaksmine hakkas ligemale tulema. Endistest Poola ja Saksi sõpradest suuremalt osalt maha jäetud, rahwa poolt wihatud, tundis Patkull maapinda jalgade all tuliseks minewat. Ära, uut õnne, uut kuulsust otsima.

Keiser Peeter I.-ga oli Patkull juba mõne aja eest tuttawaks saanud. Peetrile õitses parem sõja õnn kui Augustile. Peetri wäed oliwad osa Gesti ja Liivimaad ära wõitnud. Peetri juurest wõis seda leida, mida poolakad ei wõinud anda. Peetri läbi wõis weel Liivima ülemaks saada ja Liivimaa mehi oma sõna panna kuulma. Keiser

Peeter I. teenistusesse astus siis Patfull, pere-
mehi niisama wahetades nagu sulasedki.

Peeter I. tundis, et Patfull hakkaja ja kawal
politika mees on. Hakkajaid mehi tarwitas ta just.
Kõõmuga wõttis Peeter sellepärast Patfulli wasta
ja määras teda kohe ülemaks sõjakomissariks 1702.
Patfulli hooletš anti tublišid wõerama mehi Wene
teenistusesse palgata. See oli tüff rasket tööd,
aga selle peale oli Patful nagu loodud. Muidugi
mõista ei tahtnud wõerama mehed pišku eest
Wene kotta alla astuda. Patfull oskas aga nen-
dega kaupa sobitada ja suurte raha summa-
dega oma nõusse meelitada.

Nii ahmatles ta peale muude Austria kindrali
Ogilwi Wene teenistusesse astuma. Nimetatud
Ogilwi wõttis hiljemini meie maa ärawõitmisešt
osa.

Wiinis wiibis Patfull kauema aja ja katfus
seal mitmejugušeid politilisi asju ära õiendada.
1702 aasta lõpu poolel kutsus keiser Peeter teda
jälle Moskwasse tagasi ja andis ta hooletš mitme-
jugušt kaupa wõerastega ja waenlastega sobitada.
Ja Patfull oskas asju alati nii õiendada, et
tšaar ta toimetamistega täiesti rahule jäi. Wae-
wapalgaks määras keiser Peeter Patfullile 1703
aastas 2000 rupla palka, tõstis teda tõšiseeks sala-
nõunikuks ja nimetas peale selle würšt Dolgo-
ruti kõrmale Poola kuningaga ja Austria keisri juurde
teiseks saadikuks. Poolamaal pidi Patfull uut ühen-
dust Wene ja Poolamaa wahel katsuma jalale
seada, sest endine ühendus oli liig lõdwasks läinud.

Saadikuna Poolamaal wiibides näitas Pat-
full, kuidas ta tuulelipu järele oskab purjutada.
Kuningas Augustiga läbirääkimisi pidades lubas ta

Augusti kasuks toimetada. Augusti selja taga aga katjus ta just kuninga kahjuks, kõige vähemalt kuninga võimu vähendamiseks tööd teha. Silma ees püüdis ta igauhega sõprust sobitada, selja taga kas kaela murda. Pea kandis ta mantlit ühe, pea teise öla peal, selle järele, kudas ta asjale kõige rohkem kasu lootis tulewat. Wale appiwõtmine ei tähendanud niisugusel korral palju.

Waheajal mõttis tsaar nõuks Gesti ja Viimaa tähtsamaid linnu ära võita. Küll andis Patkull nõu parem Poolamaal rootslaste kallale tungida, aga keiser Peeter ei pannud seda nõu ometi tähele, waid laskis Narwa ja Tartu 1701 ära võtta. Tsaar tahtis näidata, et ta isegi ilma Patkullita mõistab midagi ette võtta. Patkull pidi vaatama, kudas ta wõerama walitjustega walmis sai. Nimelt pidi ta Preisi walitjustega lepingut katsuma teha, et Wene ettemõtmistel tahtust ei tuleks. Ja raha abil oskas Patkull oma walitseja meeleheaks asju wõeral maal alati forraldada. Raha abil sai Patkull kõik teada, mis plaanid wõeramaa walitjustel olivad. Wiinis, Berlinis, Kopenhagenis, Hamburis, Haagis ja mujal pidas Patkull oma jalakuulajad, kes talle warsti kõik uudised ilmutasiwad ja Patkull teatas neid uudiseid edasi tsaarile. Seda wiisi mõis keiser Peeter alati ennast ette walmistada, kui kusagil pool Wene kahjuks midagi püüti ette võtta. Patkull sai warsti kasu raha waral hädaohtu eemale tõrjuda. Rahaga aga mõis Patkull oma tahtmise järele ümber käia. Politilistele sihtidele pääsmiseks usaldas Peeter wahel suuremad summad Patkulli kätte ja nende summade abil walitses Patkull nagu kroonimata kuningas mitme riigi üle.

Nega möda hakkasivad Patkulli jütitatud tule leegid Patkulli ennaft kõrvetama. Tülid tõusivad Patkulli ja ta kaasjaadiku Dolgoruki wahel. Wiimane pahandas, et Patkull sagedamini funingas Augustiga läbi käis ja asju Saffa feeli talitas. Saffa feelt aga ei mõistnud Dolgoruki. Tülid tõusivad niisama Augusti nõumeeste ja Patkulli wahel. Need tahtsivad Wenemaad enestele rahahallikaks teha. Kui Patkull neile Wenemaa poolt nii tihti raha ei muretsenud, tõusivad pahandused. Kuningas August ifegi ei mõinud Patkulli tegudega rahul olla. Poola funinga fojas mõisteti Patkullile waljusti Gesti ja Liiwimaa laastamise poolest süüd. Patkull oli oma mängu osa Augusti juures ära mänginud; ta palus, et keiser Peeter teda parem Daanimaale jaadikuks jaadaks.

Daanimaale jaatmise asemel määras tsaar Patkullile ometi teise ameti. Patkull nimeiati Wene abiwägede ülemaks juhatajaks Poolamaal. Kuid seegi uus amet ei toonud talle suuremaid wõidupärgi ega päästnud teda pahandustest. Walju meelega ja uhke olemisega wõerutas ta alamaid enesest eemale. Paremad kohad sõjamäes andis Patkull oma meestele. Soldatid ja kasakad nimelt ei tahtnud Patkulli ega muude wõeramaa meeste sõna sugugi kuulda. Patkulli feelust hoolimata läksivad nad firikuid ja külasid rööwima. Karistas Patkull neid rööwimise pärast, kaebasivad nad kohe sõjakomissarile würst Galitsjinile. Kaebuse tõttu sattusivad Patkull ja würst Galitsjin tülli. Lühedalt: uus ametki tõi Patkullile pahandusi igast küljest.

Minult korra naeratas talle sõja õnn. Boo-

lastad olivad Augusti kuningas-ametiist lahti mõistnud ja enestele uue kuninga valinud. August ei tahtnud ometi taganeda. Batfull leppis waheajal Augustiga ja läks oma meestega Augustile appi. Augustiga üheskoos võttis ta esmalt Warshawi kindluse ja siis linna ära. Warshawi ärawõtmisega hakkas kuningas August uuesti Batfulli peale lootma. Batfull tahtis veel rohkem mehist meelt ja agarust näidata, tungis Pooseni kallale ja tahtis linna tormiga ära võtta. Seni ometi tuli Rootsi kuningas Karl XII. linnale appi. Augusti soowi peale taganes Batfull linna alt. Selle taganemisega läks ta sõja õnn looja.

4 Wene rügementi seisiwad sel ajal Saksi ülema Görtzi juhatusel all. Rootsi kindral Welling tungis Görtzi kallale, häwitas suurema jao wäge ja võttis kõik nende waranduse ära. Görtz lükkas süü Batfulli kaela. Enam süüd kandis Batfull ometi teise õnnetuse poolest. Et kasakad liig tihti riisumas käiswad, võttis Batfull nende head hobused ära ja andis neile wiletsad hobused asemele. Hobusefontidega ei pääsnud nad suurema Rootsi ratsawäe eest pakk. Rootslased nottiswad nad peaaegu wiimse meheni maha. Sellegi õnnetuse lükkas Batfull Görtzi süüks. Ta lastis Görtzi wangi panna. Görtz aga põgenes ära kuningas Augusti juurde ja kaebas Batfulli peale. Et August ei mõinud aidata, kaebas Görtz tsaarile, Batfull ei pidada sõjawäes korda ega õpetada mehi sõna kuulma. Batfull kanda süüd lahingite kaotuse poolest. Muidu kaebas Görtz weel, et Batfull tsaari ja ülemate meeste kohta paha rääkida ja kroonu raha oma tasku pista. — Batfull määras süü seletuseks sõjakohtu ja kutsus Görtzi kohtu ette.

Görk pidas ometi paremaks rootslaste juurde põgeneda. Ei uskunud oma elu Patkulli küüsi anda.

Kui ka Patkull enam saadiku ametit ei pidanud, mängis ta selle osa veel ikka edasi. Pea katjus ta ühendust Poola ja Preisi wahel sobitada, pea walmistas ta selle ühendusele kiwa teele. Tüli ja pahandust sünnitas Patkulli teguwis väga tihti kuningriikudes kodades. Tormi löikas ta pea aegu igal pool, ühte lugu kippusiwad oma süüdatud leegid teda kõrwetama. Sellegi poolest ei pöörnud Patkull ümber ega jäänud peetama, waid sammus libedal teel kaheteelelist mängu mängides edasi. Ta sammus edasi, kuni leegid teda wiimaks neelisiwad.

III.

Paradiisist põrgu.

Igalt poolt kogusiwad kõue pilwed Patkulli ümber kofku. Uuesti oli Patkull kuningas Augusti ja tema nõunikka pahandanud. Wiimased turtusiwad wihast Patkulli wasta. Wenelased ei tahtnud Patkulli sõna kuulda ja tõstsiwad ühte lugu ta wasta kaebtust. Ses kõue ilmas filmas Patkull üht tähte, mis nii armsasti ja hellasti säras. Kõue ilma, pikse pilwi unustades ruttas Patkull selle tähe juurde ja leidis siit paradiisi eest. See säraw täht, kelle ümber paradiisi ilm walitses, oli noor jalanõuniku v. Einfiedeli lest. Selle kulla hünikud oliwad ju mitme mehe filma pimedaks teinud; nagu liblikad tule juurde oliwad nad lennanud ja seal liblikate palka saanud. Lahkemat wastawõtmist leidis aga Patkull, kes kunin-

gate usalduse mees ja suure sõjaväe juhataja oli. Suur nimigi mõjus rikkasse lesesse. Nime juurde tulivad veel Patkulli libeheel ja imestlemise väärt osavus ümberkäimises suurt sugu rahwaga. Kuldsel tähe peale oli Patkull Ginfiedeli perekunda läinud, ja sai siin rikkale lesele eneselegi täheks, kelle sõra leiab hakkas vaatama. Täht leidis siis tähe. Tähe sõra waadates tundus maailm mõlematel nagu paradiis olevat. Armastuse paradiisis elades unustas Patkull maailma kõra, müra, unustas sõdade koledused, unustas sõjaväe enesegi. Mästatate kaupa oli ta nii palju tagasihajumist ja wastapanemist leidnud; seda armsamalt tundus nüüd armastuse õnn. Jah, see tundus nii armsalt, et Patkull sest paradiisist enam iialgi ei tahtnud lahkuda. Seda tähte tahtis ta jäädawalt omaks pidada. Sõda ega wastased ei pidanud seda tähte enam ta käest kiskuma. Selle tähe ette langes ta põlweli ja palus kätt ja südant. Ja palwet mõeti armulikult kuulda. Lest Ginfiedelni proua töötas hea meelega Patkulli ta eluteedel saata, temaga õnne ja õnnetuist jagada. Patkulli õnn nähti täielikult olevat.

Üks wana jutt räägib, et paradiisi aia taga päris põrgu olla. Nii ääres ettewaatamalt fondi langeda fergelt paradiisist põrgu. Seda kibedat tõtt pidi Patkullgi tunda saama. Paradiisi õnne maitse ajal astus 8 detsembri õhtul kell 11 1705 sõjapäälis mitme mehega Patkulli juurde pruudi majasse ja palus Patkulli enesega tulla.

„Kuhu?“ küsis Patkull. —

„Wangifotta!“ wastas ülem. —

„Kes tohib mind wangi panna!“ kõrgatas Patkull wasta. —

„Mul on jaks salanõukogult käsk!“ kostis ülem ja näitas käsu ette. Kull katsus Patkull wasta panna, aga siin paradiiši õnne maitstes oli ta kõik oma teatsjad sõjamehed kaugele jätnud, keegi ei mõinud talle appi rutata. Wägisi sundiswad Saksi sõjamehed Patkulli armastuse paradiihist lahkuma ja teed wangitorni põrgu ette wõtma. Sonnensteini kindlusesse wiidi Patkull.

Nagu kulumuli lagunes Patkulli wangiwõtmise jutt laiali. Saadik würost Galitsin sai seda peagi kuulda. Tungiwalt nõudis ta kuningas Augustilt Patkulli wabaks päästmist. Usjata. Würost Galitsin kirjutas wangiwõtmisest keiser Peeter I-le. Kuu aja pärast tuli tsaarilt kiri, tema saadik Patkull saadetagü kas Grodnosse ehk mujale kõigi oma paberitega. Kuningas August tundis wäga hästi wanafõna: Lubamine ka hea mees. Lubas siis kohe tsaarile Patkulli wangitorni põrgust wallale päästa. Tsaar saatis kindral Goltzi kuninga Augusti juurde Patkulli pärast rääkima. Seesama lubamine. „Ma lasen Patkulli wangitornist ära põgeneda, siis ei wõi rootslased mulle ta lahtipäästmise pärast süüd mõista!“ trööstis kuningas Goltzi. Päew läks aga päewa järele mööda, ilma et Patkullile mahti oleks antud ära põgeneda.

Daani ja Austria saadikudki rääkiswad kuningale Patkulli pärast. Kuningas tunnistas ennast neile niisama nagu enne Galitsinile Patkulli wangiwõtmise pärast süütaks; wangiwõtmise käsk olla tema ministritelt wälja läinud. Daani ja Austria saadikud nõudsiwad, et kuningas siis Patkulli wabaks laseks. Kuningas oskas ometi alati wabandusi leida. Lahtilaskmine olla wõi-

mata! tähendas kuningas saadikutele. Patkull olla selgesti äraandmise waimu oma läbirääkimistes Austriaga awaldanud. Peale selle tahtnud ta tjaari ja Karl XII. wahel lepitust sobitada ja selle lepituse mõjul Seedumaad Wenemaale saagiks anda. Mida iganes Patkulli päästmiseks ette wõeti, jäi tagajärjeta. Kuningas August oli korra nõuks wõtnud Patkulli hukka saata ja selle nõu juurde ta jäi.

Paradiisist põrgu sattunud Patkullil ei wõinud muidugi eneselgi suuremat igatsust olla kui kadunud paradiisi wangitornist tagasi pääseda. Mõnesuguseid katseid wõtnud Patkull ette, aga kõik läinud luhta. Ülepea walitseb Patkulli wangist pääsemise katsete kohta segadus: ühed ajaloo kirjutajad kirjeldawad lugu nii, teised teisiti.

Rahaga oli Patkull eluajal tihti mõjumehed oma nõusse ehk kõige vähemalt selle walitjuse nõusse ostnud, keda ta just teenis. Raha abil armas Patkull nüüdki oma põrgust pääseda wõimat, lootes, et raha wõti on, mis kõik ukseid awab. Sonnensteini lossi walitsejaga hakanud Patkull warsti kaupa tegema. Lubanud mehele Wenemaal kindrali koha ja 2000 kuldtükki, kui see teda wangist lahti lasseb ja temaga üheskoos Wenemaale põgeneb. Ühed teawad, et lossi walitseja Patkulli ettepanekut kuningale teada andnud, teised jälle, et kuningas ise põgenemise nõu teada saanud, — igapidi lõpeb lugu sellega, et Patkull Sonnensteinist kõwemasse Königsteini lossi wangi wiidi ja sinna ühes endine Sonnensteini lossi walitsejagi wangi saadeti. Ei raha ega wägi ega rikas pruut wõinud wangi päästa: wangis oli ja wangi jäi. Nii wäga kui muidu kuningas Au-

gusti meelt mõidi muuta, Patkulli poolest ei muutnud ta meelt ega andnud palwetele ega ähwardustele järele.

Waheajal käis kuningas Augusti käsi halwasti edasi. Ta pidi Poola kuninga aust ja ametist lahti saama ja rootslastele töötama kõik Rootsi riigis sündinud Saksi asujad, nimelt aga Patkulli wälja anda. Lühk aega nende tingimiste allakirjutamise järele hoidis August Patkulli ifka weel wangis. Rootslased käiswad ometi waljusti Augusti peale. Augusti wastapanek lõppes. 28. märtsil 1707 andis ta Patkulli Rootsi kindrali Meyerfeldi kätte. Meyerfeld oli nagu Patkull Liwimaa mees ja niisama terwe Meyerfeldi rügementfi.

Liwimaa mehed ei mõistnud ometi Patkulliga nalja. Weel waljuma wahi all kui enne peeti Patkulli nüüd. Patkull pandi kõwa kummiga kaetud wan kriisse. Kummisse oliwad õhu augud tehtud, et Patkullile lämmatust kätte ei tuleks. Nii wiis Meyerfeldi sõjawägi wangi Saksimaal Poolamaale, nagu meie aegus lõwisid puuris ühest linnast teise weetakse. Poolamaal anti Patkull Hjelmi rügemendi hoida.

Mitu kuud kestis enne kui kohtuotsus Patkulli kohta kuulutati. Selgesti nägi wang ette ära, et nüüd pääsmise lootus kadunud. Ta tahtis ise elu wõtta, enne kui ennast waenlastest piinata lasta. Teda walwati ometi nii suure hoolega, et ta milgi kombel mahti ei leidnud nõu tõeks teha. Pealegi puudus tal iseene se tapmise abinõu. Üks abinõu leidis jüiski, nimelt nalg. Näljaga tahtis Patkull iseennast tappa. Ta ei wõtnud enam rooga ega jooki wastu. Küll

fannatas ta nälja käes hirmsasti, aga ta pidas seda fannatamist vähemaks nuhtlusest, mis tal isamaa äraandmise eest rootslastelt oodata oli. Tohter muretses ju väga Patkulli pärast, kui wiimaks Stokholmist ometi kohtuotsus kätte jõudis.

Kindral Renskjöldi juhatusel oli Stokholmis sõjakohus Patkulli kohta otsuse mõistnud ja kuni-
gas seda finnitanud. Patkullile pandi süüks, et ta Liivimaal rahutusi sünnitanud, kuniingat teo-
tanud, ära põgenenud, käsu täitmata jätnud, sõda põlema süttitanud ja waenlaste ridades isamaa vastu mõidelnud. Riisuguse süü eest mõistis sõjakohus Patkullile surma ratta peal.

Kaks päewa pärast seda kui Patkull Hjelmi rügemendi kätte antud, pidi kohtuotsus täide-
tama. Enne seda saadeti rügemendi õpetaja Ha-
gen ta juurde teda surma vastu walmistama. Ühtlasi anti talle teada, et 30. september 1707 ta surmapäewaks määratud. Õpetaja leidis, et Pat-
kull ennaft surma mõttega juba ära harjutannud. Üksna rahulikult kuulis ta, kui talle kuulutati, et ta kahe päewa pärast piab surema. Õpetajat palus ta nii palju kui võimalik ta juurde jääda. Ühtlasi palus ta luba enne surma testamenti teha. Seda luba anti. Ühe kolmandiku oma warandusest lubas ta oma endisele kirjatoimetajale, teise kolmandiku oma Liivimaal pandiks pandud mõisade tagasiostmiseks, kolmanda kolman-
diku wenna ja õe poegadele. Ta endine kirja-
toimetaja pidi jagamise ette võtma.

Õpetaja käis ühtelugu surma mõistetud wangi juures ja walmistas teda wiimase tee tar-
wis ette. Homikul kell 6 enne surma minemist andis õpetaja talle Jumala armu. Õpetajale

finkis Patfull waewapalgaks 100 kuldtükki ja palus teda oma pruudile wiimasid termisid wiia.

Surmaotsuse täitmisest ei teadnud keegi muu kui ülem Hjelm ja üks ohwitser. See määras, et 200 jalameest ja 50 ratsameest pidivad wangi teele minema ja ta wäitsesse Kasimiri nimesse linnakesesse wiima. Sinna jõudes anti ülemale käst 50 hobusemehga süüdlasi hukkamisepaigale saata. Wang pandi õpetaja wantrisse istuma, ratsamehed asusiwad nende ümber ja kihutasiwad kõik üheskoos edasi.

See ääres risti nähes kohkus Patfull. Ta armas hukkamisepaiga seal olewat. Jkka ei teadnud ta weel, misjuguft surma ta pidi surema. Weel enam kohkus aga Patfull, kui ta päris hukkamisepaigale jõudes seal 4 ratast ja 5 sammast nägi. Hirmuga ütles ta õpetajale: „Oh armas õpetaja, waadake ometi, mis see on!“

Selle peale wõeti ahelad Patfulli ümbert ära, nii et ta weel korra wabalt wõis liikmeid liigutada. Rahwas oli kuulsa wangi ärarahkumiseft teadust jaanud ja hulga kaupa kofku tulnud. Gfiti tahtis Patfull rahwale weel kõnet pidada ja awalikult tunnistada, et ta ilma süüta sureb; siis aga tuliwad talle teised mõtted. Ta jättis kõnepidamise järele ja sammus hukkamisepaigale. Selle asemel pidas sõjameeste päälif Waldau pool karjudes lühikese kõne. Ta andis rahwale teada, et kuulus isamaa äraandja Johan Reinhold Patfull täna oma töö eest palga saab teistele kurjadele inimestele hoiatuseks.

Selle lühikese kõne järele astus timukas Patfulli juurde. Rõige pealt palus timukas andeks, et ta wangile palju walu piab walmistama.

Ta pidada seda tegema, sest ta seista teiste käsul all. Selle peale mõttis ta Patkulli seljast riided ära ja algas oma tööd. Enne seda finkis Patkull õpetajale veel oma Uue Testamendi. Selle kohta ütleb ta, et see ta jeltšimees ja trööstija ta wiletsuse päwil olnud. Timufalegi andis surmamineja wäikse kingituse.

„Peale!“ käskis sõjapealik. Esmalt lõi timufas Patkulli parema käe ratta peal kolme löögiga katki. Selle peale tehti pahema käega niisama. Kõige wiimaks tuli lord jalgade kätte. Pealik Waldau hüüdis, et timufas Patkulli rinnagi pidi katki lööma. Patkull pööris pea pealiku poole ja palus, et timufas pea otjast ära lööks. Seks andis pealik timufale luba.

Timufas tahtis Patkulli kõhuli maha panna. Kõikide imestlemiseks ajas surma ohwer ennast ise püsti ja pani pea paku peale, kus juures ta hirmsa walu pärast ise hoigas. Selle peale tõmmas timufas firwe kätte. Kolm korda pidi ta firwega lööma, enne kui pea otjast ära langes. Pea otjast äralöömise järel raius timufas kehagi neljaks tükiks katki ja pani iga tüki ise ratta peale. Pea pisteti ridwa otja, sisekond ja rasw maeti maha.

Need ministrid, kes Patkulli wangipanemise käsu annud, pidiwad ise hiljemini sellesama pörguga tutwust tegema, kus Patkull enam kui aasta otja äganud. Hiljem lastis kuningas August Patkulli pea ridwa otjast ära wõtta ja liikmetega jeltšis kastiga Warshawi wiia. Seal näitas ta õnnetuma liikmeid veel 1713 Brantsuse jaadikule, ilma et ise kõige vähemat kahetsust oleks awaldanud. Saatsiwad ka rootslased Patkulli

furma, oli ometi kuningas August see olnud, kes Patkulli wangist lahti ei lasknud, waid pikema finniolemise peale wangi weriwaenlaste kätte andis. Nagu Pilatus katjus kuningas August Brantsuse saadiku ees läsi pesta, et saadik armama ei piaks, nagu oleks kuningal kudagi osa Patkulli surmast.

IV.

Tagasiwaade.

Nagu C. R. Jakobsoni kohta uuemal ajal arwamised lahku lähewad, niisama lähewad nad J. R. Patkulli kohta wanemal ajal. Ühel pool ülendatakse Patkulli taewani, teisel pool tõugatakse teda maha pörgusse. Ühel pool auustatakse teda Balti Bismarkina, teisel pool antakse talle Juuda aunime. Ühel pool nimetatakse teda kõige suuremaks, kes Liwimaal sündinud, teisel pool kõige wiletsamaks oma kasu taganõudjaks. Nagu tuli ja wesi, nii awaldab ennast maailma otsus Patkulli kohta. Wanema aja otsused püüawad üldiselt Patkulli alandada, uuema aja otsused Patkulli kõrgesse tõsta.

Kel on õigus?

Ma mõtlen, kuldne kesktee piaks siingi oma paigal seisma.

Seni funi Balti Bismark õiguse eest heitleb, seni ei mõi meie temale oma austust feelda, seni piame tunnistama: ta on õige isamaa poja kohusid dieti täitnud. Südilt nagu lõwi astus Patkull ülekohtu tegemise wasta wälja. Nagu Luterus omal ajal uut õpetust Wormsis laitses

ja kõne lõpul hüüdis: Siin ma seisjan, teisiti ei
või ma, Jumal aida! mind! nii seisib Patkullgi
Stooholmis kuningas ees Liivimaa jalgade alla
tallatud õiguste eest. Wanaaegsete Grahhuuste
agarušega võitles ta maa asjus, kui ka selle võit-
lemiste sihid täiesti Grahhuuste sihtide vastu käisi-
wad. Suurem jagu ajaloo kirjutajaid nimetab
Patkulli võitlemist võitlemiseks maa kasuks.
Võitlemine maa kasuks ei waimustanud Patkulli
sugugi nii nagu võitlemine oma seisuse kasuks.
„Oma seisuses üksi nägi Patkull tõsist ja õiget isa-
maa kodanikufunda“, ütleb Vienemann.*) Ma-
mate vastu oli ta wali ja toores ega pidanud oma
pärisorju inimesteks. Seisuse tülis oli ta esimene.
Kuna ta oma seisuse õigusi kaitses, ei kartnud ta
Kiita õigusi rikkuda.“ Niisugust ütluši Patkulli
austaja juust kuuldes piame teda maa õiguste
kaitsjate killast maha kustutama, seda enam, et
ajalugu ta tööd terve maa kasuks ei suuda meile
kätte näidata. Seitlejana oma seisuste õiguste
eest jääb Patkull ometi nagu täht hiilgama ja ses
heitlemises ei või me talle Balti Bismarcki nime
teelda.

Ülepea võime ajaloo uurijatega nende kiitu-
ses Patkulli kohta ühes nõus olla jeni kuni Pat-
kull õiguse piiris seisab, kuni tal wanne meeles
seisab, mis ta kuningale ja isamaale wandunud.
Teiseks muutub lugu, kui Patkull heitlemisest õiguse
eest lahkeb ja tuld sütitama hakkab. Tulesüti-
jaga lõpeb ausa riigi alama kaastundmine otša.
Sest filmapilgust kui Patkull süie sütitamiseks kätte
võtab ja oma kuningas vastu wälja astub, ei

*) Aus baltischer Vorzeit, Leipzigeris 1870.

mõi me muud kui piame temale selga pöörma. Riidetagu tule sütitamisel ja leefide loitma panemiselgi Patkulli Bismarkiks, ei mõi ta ometi selle teo järele enam Bismarkiks jääda: isamaa ja kuningaga vastu ei sütitanud Bismark iialgi tuld. Ajaloo kirjutajad Kelch, Gadebusch ja Jannau nimetavad Patkulli äraandjaks ja seks ei puudu neil põhjust. Juuda tegu tuletab see ju elavalt meelde, kui mees, kes kuningaga ühes lauas istunud ja kuningaga ühest karikast joonud, waenlaste juurde jookseb ja kuningaga vastu üles ässitab. Truuduse wanne ei näita Patkullil midagi tähendawat. Nagu sulane peremeeft, nii wahetab Patkull kuningaid, selle all ta teenib. Kellelt rohkem kasu loodab saawat, selle teenistusesse ta astub.

Ühe kuningaga juureft teise juurde jooksmist ei pruugikski ehk Balti Bismarkile weel nii suureks süüks lugeda, kui Patkull mitte õnnetut põhjastõda poleks põlema pannud. Siiafs tuleks lugeda kui Patkullile täiesti põhjastõja sündimise auannaktime. Puuriidad toleda sõja tarwis leidusiwad walmis, neid ei pruukinud Patkull enam toffu kanda. Patkulli ainsaks waewaks jäi tuld puuriitadesse pista. Ja seda tegi ta truusti. Seega langeb põhjastõja sündimise süü ometi Patkulli kaela. Poleks Patkull tuld sütitanud, oleks ehk weel tüff aega mööda läinud, enne kui sõda oleks sündinud. Ja kes teab, kas sõda iganes nii hirmsaks oleks muutunud, kui ta Patkulli iffa uuesti õhutamisel muutus. Nagu näitab, ei aimanud Patkull tuld sütitades ifegi, kui suureks leegid piduswad tõusma. Oleks tal leefide loitmine täies juuruses filma ees seisnud, kes teab, ehk oleks tal käsi tule tungalt püssirohu aita wišates wäri-

sema hakanud ja tungla käest maha kukkuda lastnud. Ta õhutas leekisid, kuni leegid vastu taevast loitsivad ja neid ükski vägi enam finni pidada ei võinud. Riipalju seisab kindel, Patkull ei soovinud mitte, et Gesti ja Liivimaad nii hirmvasti pidi laastatama kui laastati, aga oma tule sütitamisega ja õhutamisega olivad tal seitsme Moosese raamatu lugija päewad kätte jõudnud: Ta oli waimud tööle wälja kutsunud, waimud tegiwad filmapilguga neile määratud tööd ära. Et ta waimusid tagasi lugeda ei osanud, hakkasiwad waimud tegema, mis neile meelde juhtus: nad muutiswad meie kalli kodumaa kõrbeks. Nagu Egiptuse targad Moosese ees pidi Patkull sõjawaimude eest taganema, kuni need oma sõjatantsul wäljakutsujagi enestega ühes hukatuse wäljale wiisivad. Sõjawaimud näitasivad, et nad isamaa äraandmist mõistawad nuhelda. Paradiisist põrgusse sattudes sai Patkull juust aru, aga ümber pöördma oli siis juba liig hilja: timuka mõõd rippus ju pea kohal ja ootas mahalangemiseks ainult parajat tuule hoogu.

Seni kui Patkull õiguse eest heitles, hõiskasiwad ta seltsimehed ja seisuse osalised kõik talle wasta. Kui aga Patkull lubatud piirist lahtus ja olgu ka kadunud õiguste tagasisaamiseks waenlastele kätt pakkus, läksiwad Patkulli seisuse osaliste filmad lahti ja sellega ühtlasi ütlesiwad nad endid Patkullist enesestki lahti. Nähes, et Patkull sõjatule põlema sütitanud ja leekisid loitma katsub õhutada, tunnistas maapäew ja Riialinna walitsus Juuli kuus 1700 kõige läbikäimise ja osawõtmise Patkulli tegudest lõpnuks. Olgu ka, et kindralkuberner niisugust tunnistust nõudis, ei

oleks nii suur meeste hulk firja iialgi alla firju-
tanud, kui nad Patkulli tegu õigeks oleksivad
pidanud. Paremini kui Balti Bismark saidad
maapäewa liikmed ja Riia linna walitsuse amet-
nikud aru, kuhu sarnane tule sütitamine wiib.
Bienemann nimetab seda lahtiütlemist Patkullist
werefüüks ja tähendab, et Liwimaa sel puhul
õige raskesti pattu teinud oma õige parema
poja wasta. See süümõistmine langeb päris põh-
juseta süümõistmistele kilda. Milgi kombel pole
Liwimaa werefüüd oma kaela tõmmanud Pat-
kullist ennast lahti üteldes. Ei, palju enam on
Liwimaa selle teoga näidanud, et ta seisused
äraandmisest endid eemal hoiawad ega seda ei
jalli. Liwimaa lahtiütlemine Patkullist pidi palju
enam nagu ingel Wiileami ette teel astuma ja
teda hoiatama libedal teel edasi minemast, näida-
tes, et niisugusele sammule kodumaalt tuestust pole
loota. Werefüü oleks siis Liwimaa peale langenud,
kui Liwimaa mehed tule sütitaja Rootsi walitsuse
kätte oleksivad annud. Selle pole Liwimaa mehed
iialgi teinud ja sellepärast otsib Bienemann ainult
tuulest kaebusi waenlaste leeri minemise huffa-
mõistjate kohta. Niisama wähä tohime lahtiütle-
mist Bienemanniga argtuse teoks tunnistada.
Ei argtust awalda lahtiütlemine, waid julgust
teole õiget nime anda ja tõtt tõeks hüüda. See
lahtiütlemine Patkullist pidi Balti Bismarki teel
finni pidama. Aga Patkull armas mängu tulega
paremaks kui manitsuste ja hoiatuste tähelepane-
mist. Libedal teel laskis ta liugu edasi, kuni
Kasimir ta kaela murdis.

Paremini armustasivad Patkulli tegu mine-
wiku mehed kui uuema aja ajaloo tundjad. Pat-

fulli tuulelipu mäng ei tee juuremale osale uue aja meestele kõige vähemaltki südametunnistuse piina; nende meelest pidi kõik nagu just nõnda sündima. Nende meelest on nagu päewakorral tule sütitamine ja leelide õhutamine, waenlaste saatmine kodumaa kallale ja kuninga wastahakamine. Veel seisab neljas käsi piiblis. See imelik neljas käsi nõuab aga kuningagi ja keisri sõna kuulmist. Selle käsu unustas Patkull. Seda käsku pidas Paulus paremini mees, Paulus, kes nurisemiseks walitsuse wasta küllalt põhjust leidis. Sest Pauluse ajal walitses ju Roomas keiser Nero, kes ristirahwale palju rohkem ülekohut tegi kui Rootsi walitsus Patkulli seisuste meestele. Nero wõttis ju ristirahwa waranduse ja saatis ristiinimesi karja laupa surma. Kas käskis Paulus sellepärast Nero wasta hakata ehk waenlaste juurde põgeneda ja waenlasti Nero wasta äsjitada? Ei, sugugi mitte! Palju enam nõuab Paulus: Iga hing heitku ülemate alla, kellel kõige ülem meelewale on, sest ülemaid ei ole muid kui Jumalast; aga kes ülemad on, need on Jumalast seatud. Kes nüüd ülemate wasta paneb, see paneb Jumala seadmise wasta, aga kes wasta panewad, need saadawad iseeneeste peale nuhtlust. (Room. 13, 1, 2 j. n. e.). Patkull aga tahtis targem olla kui Paulus ja sai selle oma tarkuse eest teenitud nuhtlust.

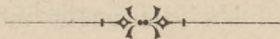
Ei kristlikust ega riigi kodanlikust seisukohast wõi Patkulli teguwiiji pärast heitlemist õiguse eest õigeks tunnistada. Voorberi pärgi pähä panna wõib tule sütitajale ainult fitsarinnaline nurga patriotism, mis laugemale waatama ei ulata. Niisuguse isamaa armastuse waatering sulab

jesuitide kombeõpetusega juba täiesti ühte, mis eesmärgi kättesaamiseks kõiksugusid abinõusid sallib. Jesuitide kombeõpetuse jüngrid võivad põhjasõja tule sütitajat lõpuni kiita. Ei taha me seda õpetust ometi omaks tunnistada, siis pole uuemate ajaloo kirjutajate Patkulli ülendamine midagi muud kui Mooramehe pesu. Pese neegrit, kudas pesed, neeger jääb ometi neegriks. Upitagu nad Patkulli taewani ja katsugu teda walge wärwiga üle pinseldada, aja jooksul uhub wihtm ometi wärwi maha ja kaju näitb maailmale tõsi nägu. Ustawa riigialama seisukohalt waadates ei wõi me kudagi Patkulli juuremaks Liwimaa pojaks, kõige tähtsamaks iseloomuks tunnistada. Dige riigialama esimene kohus on ustawus. Biene-mann, kes Patkullis kättemaksjat ja isamaa maha tallatud wabaduse jalale seadjat näeb, oleks hea meelega näinud, et terve Liwimaa oleks Patkulli jälgedesse astunud. Pilgates pajatab Bienemann: „Sügawas rahus jäi maa tühjaks ja lagedaks ja igal pühapäewal tänasiwad õpetajad saadud õnne eest ja palusiwad, et Jumal tarfu kuninga nõu-mehi hoiaks.“ Ustawaks aga jäiwad õpetajad, ustawaks kõik seisused oma kuningale. Nad tundsiwad paremini oma kohut kui mõni meie aja mees, kes ustawaks jäämist ainult pilkab. Patkulli patt ei puutunud teistesse. Neljandat käsku ei tallanud tule sütitaja wiisi keegi muu jalgade alla.

Neljanda käsu täitmisele on Jumal iseäraliku töotusi juurde lisanud. Wanemate — kuninglik-kudegi — wanemate austaja käsi piab hästi kättemaksja ja austaja ise kaudu elama. Wanemate wastahakkajate kohta selle wasta maksab Siirafi

šõna: Seda filma, mis isa hirvitab ja ei taha ema šõna kuulda, piawad kaarnad jõe ääres wälja noffima ja kotta pojad ära šõõma. Nende šõnade tõšidust näeme nii selgesti Patfulli elus. Patfull pidi wanemate wasta hafates nagu uus Rain ilma koduta maailma möda ümber hulkuma. Ja kui ta wiimaks armastuse paradiišis armas kodu leidwat, kisuti ta mangitorni põrgu ja sealt timuka rattale. Saak ei pääsnud kaarnate ega kotta poegade käest. Meljanda käsu wastahaffamine tõmmas talle koleda nuhtluse kaela. Surm ratta peal pidi Patfulli jüüd alles lepitama. Rättemaksmist armastas Patfull ja see ta kallis jüelaps sai talle eneselegi hukatuseks.

Omalt kohalt wõime Patfulli wasta ometi tänulikud olla, kui ta meie kodumaale ka koleda šõjakolli kauaseks külaliseks jaatis. Mitmele korrale näitas Patfull keisrile Peeter I-le Gesti ja Liiwimaa tähtsust kätte ja andis nõu neid maid Wene riigiga jäädawalt ühendada. Šiotsa ei mõtelnud Peeter I. sugugi rohkem kui Ingerimaad Wenemaa külge liita, aga Patfulli nõuandmise ja olude muutmise peale muutis keiser Peeter I. oma mõtteid. Kašimiri timukas päris enne oma ohwri, kui Rootši walitsus meie kodumaal täiesti lõpes, aga seeme oli hästi külitud ja hakkas pea wilja kandma. Kolm aastat hiljem saiwad meie maad Wene riigile ufses, kust kergelt lääne poole päästi ja 1721 tunnistab Rootšimaagi seda sammu õigeks. Rahutegemisel lubas Rootšimaa kahe miljoni taalri maksu eest Gesti ja Liiwimaa igaweseks ajaks Wene riigi omaks.

Tallinna Kodufõda.

Tallinna kodusõda.

Rahutumate orduaegade järele ei tahtnud Rootsi walitsusegi ajalgi Gestimaale rahuajad tulla. Si rõhunud alati wälimised waenlased maad, hakkasiwad ometi omad mehed tüli tegema ja kodusõda rahuajal jünnitama. Kus teegi ei teadnud oodata, seal puhkes sõjatuli ilmsi. Sarnaseid päiwi sai Tallingi Rootsi walitsuse hakatusel näha.

Suur hulk endiseid ordurüütlid oli Rootsi sõjateenistusesse astunud, kui Gestimaal Rootsi walitsuse alla sai. Oleks selleaegne Rootsi walitsus küllalt tugew olnud, oleks ta wist rahutumate meeltega toime saanud. Walitsusel enesel puudus ometi tugewus ja sellepärast katsusiwad endised wõimumehed Rootsi walitsuse ajal wõimalikult iseseiswad olla. Pealegi ei jõudnud Rootsi walitsus ifka oma kohuseid täita, ei jõudnud endistele wõimumeestele lubatud palka wälja maksta. Sest tõusiwad mitmed igawad jekeldused.

Rootsi walitsus oli Klaus Kurjeli Rootsi sõjawägede ülemaks Gestimaal nimetanud. Klaus Kurjel oli enne ordu all teeninud, ordu lõpemise järele aga Rootsi teenistusesse astunud. Klaus Kurjelile oli Rootsi walitsuse poolt paljugi töötatud, aga mitme töotuse täitmist ootas Kurjel ilma-

aegu. Nimest oli lubatud palga maksimisega täbar lugu. Niisugusel korral tuli Klaus Kurselile tahtmine ennast Rootsi valitsuse alt lahti lüüa ja ise peremeheks hakata. Ta pani plaani oma sõja seltsimeestele Jüri Ükskülale Paadermaalt, Johan Mandellile ja Hindrik Boismannile ette. Need löiwad kohe ta nõusse.

Niüüd ei tahtnud Klaus Kursel nõu kordasaatmisega enam kaua oodata. Ta tegi otsuse Tallinna lossi ära võtta. Aga lossis elas Rootsi kuberner Gabriel Kristiernsen. Kuberner ei kohutanud ometi Kurseli. Sõjamäe ülemana pääsis Klaus Kursel ju igasse paika. Nii läks ta laupäew 7 jaanuaril 1570 sõjamäega Tallinna lossi ette ja kuulutas ennast lossi peremeheks. Kuberner tuli lossist välja vaatama, mis sõjamägi öieti lossi ees hakkab tegema. Klaus Kursel andis kohe käsu kubeneri naese ja lastega wangi võtta. Küll seisis kuberner niisuguse wangiwõtmise wasta, aga mis sa sõjamäele teed! Ei muud kui heida alla!

Ilma were ärawalamata sai Klaus Kursel seda wiisi Tallinna lossi peremeheks. Nagu kulus tuli lagunes sõnum linnas laiali: Klaus Kursel on oma meestega lossi ja kindluse rootslaste käest ära võtnud ja ennast lossi peremeheks kuulutanud. Niisugust lugu ei wõinud Tallinna isad waguşi pealt kuulata. Nad saatsiwad kohe järgmisel päewal Klaus Kurseli juurde küsima, mis niisugune lossi ärawõtmine tähendada. Klaus Kursel oma meestega ei pruukinud kaua põhjusti otsida. Nad wastasiwad linnaisadele: kaua aega oodata nad palka, aga Rootsi valitsus ei maksta. Sel põhjusel wõtnud nad Tallinna lossi jeni enestele pan-

diks funi nende rehnungid ära diendatud. Dien-
dada Rootsi walitsus nende asjad ära, anda nad
losji Rootsi kuningale jälle tagasi.

Niisugune wastus ei käinud kubneri Gabriel
Kristiernseni wangiwõtmisega hästi kofku. Seda
märkaswad losji ärawõtjad iegi ja katsusiwad
ärawõtmisele teist fuju anda. Nad hakkasiwad
kubneriga kauplema. Nad lubasiwad kubneri
kohe priiks ja losji tagasi anda, kui kubner neile
wõla ära maksab. Ette teadsiwad nad, et kuber-
ner jeda ei wõi. Ei wõinudki, sest kubneril
puudus nii suur summa kui Klaus Kursel
nõudis. Et linnarahwas kubneri wangiwõtmist
pahaks paniwad, katsus Klaus Kursel kubneriga
teist kaupa teha. Ta lubas kubneri ometi priiks
lasta, kui kubner kirja annab, et Klaus Kursel
nelipühini Tallinna losji ja losjimaad wõib walit-
seda, ehk weel parem, seni funi kuningas asja sele-
tab. Seni ei tohtinud keegi Klaus Kurseli kallale
kippuda ja Klaus Kursel niisama teiste kallale.

Niisugused tingimised pani Klaus Kursel kuber-
nerile ette. Kubnerile ei jäänud muud nõu
üle kui neid tingimisi alla kirjutada. Sõjawägi
seisis ju Klaus Kurseli käsu all ja täitis tema
tahtmist. Mis wõis kubner jeda wiisi Kurselile
teha? Kubner lootis kindlasti, et Rootsi kunin-
gas pea asjad ära diendab.

Tingimiste allakirjutamise järele ei peetud
kubneri enam finni. Ta wõis linna minna ja
enesele korteri seal wõtta. Klaus Kursel astus
aga kubneri ametisse ja nõudis enesele weel
suuremaid õigusi; katsus nagu wäike würst walit-
seda. Kuningas Magnus püüdis Tallinna oma
wõrku saada. Klaus Kursel pakkus Magnussele

lahkesti kätt, aga linnaisad sõdisivad kõvasti nii-
suguse sõpruse wasta ja ajasivad seda wiisi Klaus
Kurseli plaanid nurja.

Kuberner andis sedamaid kõiki Klaus Kurseli
ettemõtmisi kuningale Stokholmi teada, Kuningalt
tuli käsk losji sedamaid tagasi wõtta. Aga
kellega ja wõtad, kui käsuga sõjawäge kaasa ei
tulnud! Siiski Tallinnas leiti nõu. Tallinnas
leibus wäike salk Rootsi sõjamehigi, kes Klaus
Kurseli tegu heaks ei kiitnud, aga nende jõud ei
ulatanud losji Klaus Kurseli käest ära kiskuda.
Aga kui jõud ei aita, aitab nõu. Rootsi sõja-
meeste pealikuks oli Nils Dobeler. See lubas
kubernerile, maksku, mis maksab, losji ära wõtta.

Kawalusega oli Klaus Kursel Tallinna losji
peremeheks saanud, kawalusega tahtis Nils Dobeler
losji Klaus Kurseli käest tagasi kiskuda. Mis
wäega forda ei läinud, lootis Nils Dobeler ära-
andjate abil forda saata. Nils Dobeler tundis
kaks meest, kes mõrtsukatööd teinud ja nuhtlust
kartes Klaus Kurseli juurde pelgu põgunenud.
Neid katsus Nils Dobeler oma nõusse meelitada.
Ja see ettemõtmine läks ta käes forda.

Nils Dobeler andis neile kaele, Kersten
Woltzkele ja Laas Sigesenile raha ja käskis neid
selle rahaga Klaus Kurseli mehi joobnuks joota.
Kui teised losjis tublisti joobnud, pidivad mehed
nööri Toompealt alla lastma ja nööri abil Nils
Dobeleri mehi Toompeale aitama. Niiuguse abi-
andmise eest lubati meestele pärast rohket maksu.

Kersten Woltzke ja Laas Sigesen kartsivad
esmalt, et Klaus Kurseli mehed paha haflawad
aimama, kui näewad, et need kaks nii palju raha
jaanud. Nils Dobeler kaotas aga nende kartuse.

„Rääfige, — ütles ta — rääfige meestele, et te raha peale olete mänginud ja mängus rohkesti raha röötnud. Niisugusel korral ei pane keegi imeks, kui te losji meestele liifu teete ja neid joobnuks joodate!“

Woltške ja Sigesen jäiwad selle nõuga rahule. Päew määrati kindlaks, mil suur joomapidu lossis pidi algama. Nimelt pidiwad äraandjad mehi pidule kutsuma, sealt poolt küljest, kust rootslased lossi tahtsiwad sisse tungida. Joodeti seal pool küljel kõik lossimehed joobnuks, siis oli rootslastel jeda vähem wastahakamist karta.

Liigujoomise päew jõudis kätte. Lossimehed kutsuti jooma. Wiina ja õlut woolas ojana. Woltške ja Sigesen sundisiwad seltsimehi jooma. Ikka uuesti ja uuesti täideti joogiriistad ja ikka uuesti tühjendati neid. Armas mõni jooja ju küll olewat, hakkasiwad liigutegijaid neid pilkama ja uuesti jooma sundima. Si kestnud laua aega, kui kõik mehed päris joobnud oliwad. Minult liigutegijad hoidsiwad endid. Nende joomine sündis enam moe pärast. Küll paniwad nad kannu joo äärde, aga suhu wõtsiwad nad tõe pärast arma tilga. Gulga seltsimeeste seas toimetasiwad nemad ainult kainenena edasi. Seltsimeestest langesiwad muišt laua alla, muišt jäiwad toolidele tukkuma, teised katsusiwad wõõraste kamberdada. Kui kesköö mööda jõudis, ei nähtud peale liigutegijate enam ühtki kainet.

Nüüd armas Laas Sigesen paraja silmapilgu käes olewat. Ta oli Nils Dobelerile augu lossi müüri sees kätte tähendanud. Selle augu kohal all pidi Dobeler ootama. Selle augu äärde lossi müüris läks nüüd Sigesen ja laskis sealt pika

nööri alla. All mõttis Nils Dobeler oma mees-
tega kohe nööri wasta ja jidus nöörist redeli selle
külge. Siis anti raputamisega ülesse märk. Laas
Sigesen tõmmas nööri kõige redeliga ülesse, j. o.
seda wiisi ülesse, et nöörist redeli ülemine ots
tõmmaja kätte jõudis, teine aga alla jäi. Ülemise
otja jidus Laas Sigesen haakide külge kõwasti
finni.

Seega oli tee lossi awatud. Nüüd polnud
muud kui ülesse ronida. Nagu orawad hakkasi-
wad Nils Dobeleri mehed alt ülesse lossi müü-
rile ronima. Enne kui lossis joobnud mehed
märkasiwad, oli 300 meest ju Nils Dobeleriga
ülesse lossi tunginud.

Kõige pealt mõtsiwad nad selle lossi korra
ära, kus moona warandused peeti. Siis ruttas
Woltzke suurtükkide juurde ja hakkas suurtükkia
lastma. Suurtükid pidiwad linnarahwa unest
äratama ja neile rootslaste mõitu teada andma.
Weel ei olnud päris mõitu rootslastel, aga mõidu
pärast ei pruukinud nad enam kahe wahel olla,
sest joobnud meestest ei jaksanud teegi wasta
hakata. Suurtüki lastmist kuuldes ärkas Klaus
Kursel ega mõistnud esimesel filmapilgul, mis
lastmine tähendas. Lossist ja lossi õue pealt kära,
müra kuuldes hüüdis ta oma mehi, aga neid ei
ilmunud: oliwad joobnud. Nüüd alles sai Kur-
sel aru, et rootslased lossi ta käest ära wõtma
tulnud. Kudas neile aga wasta hakata, kui
mehed joobnud täis? Mees katsus põgeneda, aga
kuhu ja enam põgened, kui wastased teedel ees?
Sellegi poolest pääsiwad Klaus Kurseli seltsimees-
test mitmed plehku. Solgitorud läksiwad lossist
alla; nende alumise otja juures puudusiwad wist

maenlased. Neid solgitorusid walisiwad selgema aruga Klaus Kurseli mehed põgenemise teeks. Ja põgenemine neid möda õnnistas. Saiwad nad ka solgitorusid möda endid alla lastes tublisti rojaseks, mis sest, — eks pärast olnud aega ennast puhtaks pesta! Peaasi, et aga hingega kättemaksjate käest ära pääsis!

Kättemaksjad ei mõistnud nalja. Nils Dobeler andis nii mõnele joobnule mehele enne kепiga walu, ja lastis siis kinni siduda ja wangitorni wia. Kui joobnud mehed wangi oliwad pandud, andis Nils Dobeler oma meestele lua saafi korjama hakata. Riisugust käsku ei lasknud mehed enestele muidugi kaks korda anda. Kohe hakkasiwad nad ametisse wangiwõetud meeste kulda, hõbedat, sõjariistu hobusid jne. enestele wõtma. Nils Dobeler sai sajawõrra tagasi, mis Klaus Kurseli meestele liikude tegemiseks annud.

Klaus Kursel otsis lossi kõige kindlamas osas mõne hea seltsimehega warju. Aga kuigi kaua ei jaksanud loss neid kallaletungijate eest warjata. Suurtüki lastmist kuuldes ärkasiwad linnalised ja küsijiwad, mis sündinud. Pea saiwad nad ometi juhtumiseft aru ja ruttasiwad lossi Nils Dobeleri meestele appi.

Linnarahwa abiga katsus Nils Dobeler lossi kindlamaidgi ukki lahti murda ja lossi peremeest wangi wõtta. Nii tugewad kui ukseid ka oliwad, — eest nad lõhuti. Ukkel algas wõitlemine. Klaus Kursel oma sõpradega ei tahtnud heaga alla heita. Mõni ta sõpradest langes. Ei kestnud kuigi kaua, kui Nils Dobeler ta enese ja ta ustatamamad seltsimehed juba wangi wõttis.

Ilma juuremate ohwrideta mõideti Tallinna loss seda wiisi tagasi.

Nüüd algas aga kohus, kohus nende üle, kes lossi Rootsi funinga käest ära mõtnud ja Rootsi walitsuse wasta pannud. 31 mail 1570 kutsuti Klaus Kursel oma seltsimeestega kohtu ette. Küll katsusiwad mehed endid wabandada, aga see wabandamine ei jaatnud neile palju kasu: kohus mõistis neid riigivalitsusele wastahakamise poolt süüdlaseks ja tegi otsuse: kõik, kes mõõga mõtawad, saawad mõõga läbi hukka! Klaus Kursel on walitsuse wastu mõõka tõstnud — seepärast mõtku mõõk ta elu!

3 juulil 1570 saadeti kohtuotsus Tallinnas täide. Klaus Kurseliga hukati weel kolm ta head seltsimeest Baltasar Geller, Fromhold Dücker ja Hindrik Hake ära. Kolm teist seltsimeest, wend Hindrik Kursel, Jüri Üksküla ja Ernst Vietinghof wiidi wangi wiisil Rootsimaaale ja pidiwad sinna wangi jääma. Hertzog Karl palus seal nende eest küningat, nii et neile nende nuhtlust fergitati.

Wist oleks mõnigi Klaus Kurseli meestest weel pikemat mangipõlwe saanud, kui mitmed suured süüdlased mitte möda folgitorusid põgenema poleks pääsnud. Need pääsivad seda wiisi fariituse alt. Muidu näidati mõeramaa meeste wasta, kes Klaus Kurseli leeri läinud, juuremat armu üles. Neid lasti käemeeeste wastutamise peale wangist lahti. Nagu enamasti head tegu ära unustatakse, nii siingi. Wabaks saanud mõeramaa mehed läksiwad rootslaste waenlaste leeri ja katsusiwad sealt rootslastele kahju teha.

Kõige hõlpsamalt pääsivad Tallinna sefel-dustest Johann Mandell ja Hindrik Boismann oma

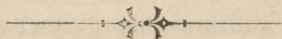
meestega ära. Kontrahi tegemise järele Tallinna endise kuberneriga ei kartnud Klaus Kurjel enam midagi, kõige vähemalt egiotsa. Ta armas kahjulikuks liig palju mehi lossis pidada. Hulga meeste pärast kahanes lossis moon märksalt. Klaus Kurjel armas edespidi aja kohta väga tarvilikuks lossi rohkesti moona muretseda. Ilmaaegu moona raiskamise pärast saatis ta Maydelli ja Boismanni suurte hulga meestega küladesse. Seal pidivad need enestele moona muretsjema.

Ümberkaudu külades olivad siis Maydell ja Boismann sel ajal, kui rootslased Tallinna lossi tagasi võitsivad. Tagasivõitmine ajas meestele hirmu peale. Tallinna tagasiminekuist ei võinud niisugusel korral enam juttugi olla, seda enam et Kurjel wangi oli võetud ja pea töö eest palga sai. Kuhu nüüd minna? Mehed olivad hoobelnud, et ükski rootslane enam iialgi Tallinna lossis ei pia walitsjema ja nüüd hoidsivad nad walitsuse ohje ometi jällegi käes. Ja nagu näha, ei mõistnud rootslased wastahakajatega naljagi.

Niisugusel korral arvasivad maale läinud Klaus Kurjeli mehed kõige paremaks Põltjamaa kuninga Magnuse teenistusesse heita. Ja heitsivadki. Seda wiisi pääsivad nad nuhtluse eest, mis muidu neid Rootsi walitsuse poolt oleks oodanud.

Magnuse äsjitasivad mehed Tallinna wasta üles. Magnus ühendas ennast Mustkuse tsaari wäega, wõttis selle juhatusse enese peale ja tuli 25,000 mehega Tallinna ümber piirama. 30 nädalise ümberpiiramise järele ei saanud ümberpiirajad ometi linna kätte. 16 märtsil 1571 põletasivad nad oma leeri ja läksivad oma teed.

Tallinna linnaiisad tegivad otsuseks 16 märtsi
tuu päewa igawesena mälestuse päe=
wana Tallinnas pühitseda. 29 septembri päewa
pühitsetatakse meie päiwil küll, aga kes teab enam
16 märtsist? Sel igawesel mälestuse päewal on
küll wäga lühike iga olnud. Nii läheb maailma
au mööda.

Pärnu werepulmad.

Pärnu werepulmad.

Pariisi werepulmadest kirjutatakse mõnda ja teatakse mõnda, aga kui palju teatakse Pärnu werepulmadest? Tihti juhtub, et mõraid asju paremini tuntakse kui kodusid. Jah, Pärnugi on oma werepulme pidanud, kui need ka oma suurusse poolest Pariisi werepulmade vastu ei saa. Aga ei saa ju Pärnu isegi oma suurusse poolest Pariisi vastu. Mis ime siis, kui Pärnu werepulmad Pariisi omadest taha jäävad. Muidu peeti Pärnu werepulme vähe waremgi kui Pariisi werepulme ega mõinud seega Pärnlased enestele Pariisi eeskujuks võtta. Werepulmade põhjuski langeb teisel teise kilda: Pariisis peeti werepulme uju pärast, Pärnus walitsusehimu pärast.

Restaja lõpul oli Liivimaa mädanud puu farnaseks saanud. Tormi oli tarwis jelle puu ümberlõikamiseks. See torm ei lasknud ennast kaua oodata. Ordu walitsus lõpetas 1561, põhja pool astusiwad rootslased, lõunapool poolakad walitsuseohje oma kätte kiskuma. Mitmed walitsejad püüdisiwad mädanenud puu üksikuid tükkisid uueks ehituseks tarwitada, pidiwad aga pea nägema, et nad seda wiisi uue ehituse ära rikkusiwad. Nagu maja kásn ühe palgi küljest teise külge läheb ja terve maja mädanema ajab, nii wõttis kombe-

line langemine ifka enam wõimust, seda enam, et seda langemist tõsiselt finni pidada ei katsutud.

Pärnu oli 1562 Rootsi walitsuse alla saanud. Rootsi walitsus katsus ohje pingumale tõmmata ja paremat korda jalale seada. Mõistlikumad röömustasiwad selle püüdmise üle, ulaelu armastajad pahandasiwad. Wiimaste hulgas seisiwad esimeses rias nõnda kutsutud mõisamehed. Ordu walitsuse lõpuga jäi palju rüütleid ilma leiwata. Osa neist otsis Poola, teine osa Rootsi walitsuse juures teenistust. Hulk rüütleid ühendas endid walis enesele peamehe ja niisuguse termelalt korraga ühe ehk teise riigi teenistusesse. Kõik ei olnud niisuguses salgas ometi mitte mõisnikud. Tallinna kodanikkude pojad ja wõeramaa mehedki seltsisiwad nende sekka. Peameheks määrasiwad nad aga tavalisesti endise rüütli. Niisuguse rüütli mehi kutsuti sel ajal mõisameesteks. Igal mõisamehel oli oma hobune. Me wõiksime seega mõisamehi ka ratsasõjameesteks nimetada. Pärnus astus jalk mõisamehi warsti Rootsi teenistusesse. Kuid see teenistus ei meeldinud meestele, kes sõnakuulmisega ja käsutäitmisega ei olnud harjunud. Mõisamehed lootsiwad Rootsi teenistuses niisama elada wõiwat nagu tänini, nägiwad aga endid ses lootuses petetud. Rootsi ametnikud kuulutasiwad Pärnu mõisameestele, et wiimised enestele uut peremeest wõiwad müretseda, Rootsi walitsus ei wõida niisugusid mehi tarwitada. Seda wiisi jäiwad Pärnu mõisamehed jälle ilma leiwata. Niisugune teenistusest lahtilaskmine wihastas Pärnu mõisamehi hirmsasti. Nad wandusiwad seda kurja rootslastele kätte makssta. Kudas aga?

See küjimus oli raskem ära otjustada. Wiimaks tegiwad nad ometi otjuseks, Rootsi walitsust laotada ja oma walitsust jalale seada. Peale selle tahtsiwad nad ümberkaudusid mõisu ära wõtta ja eneste wahel jagada.

Wastaste peameheks astus Kaspar von Oldenb offum. See mees oli waremalt ordu ametnik olnud, aga et ta oma kohusi dieti ei täitnud, ametist lahiti lastud. See mees ostas noorematele mõisameestele ettewõtet nagu juurt jammu wabaduse tagajäamiseks ette kajatada. Endise waba elu lõpetanud rootslased, nüüd olla seda jälle tarwis tagasi muretseda. Selle ettepanekuga oli iga mõisamees nõuus.

Oldenb offum katjus muudegi seast eneste poole hoidjaid saada. Muile kaebas ta rootslaste peale: need ei täita oma kohusi. Need wõtnud mõisamehi oma teenistusesse, lastnud ilmaaegu lahtri, ilma et nad ometi täit palka oleksiwad maksnud. Sel põhjusel pidada mõisamehed ise enestele hakkama õigust muretsema. Ta saigi Pärnu bürgermeistri Wegefati oma nõusse. Wõerastele tegi Oldenb offum ettewõtmise salajaspidamist esimeheks tingimiseks, ehk mõisamehed eneste wahel küll asjast üsna awalikult kõnelesiwad. Igapiidi ostasiwad mõisamehed oma plaanid nii warjata, et rootslased neist plaanidest midagi ei märganud.

Enne kui mõisameeste plaanid kupsiks saiwad, oli juurem jagu mõisamehi juba Pärnust lahkunud. Riia pool oliwad nad enestele uut todu otjunud. Pärnu mõisamehed saiwad hästi

aru, et nad oma wäikse hulgaga Rootsi walitsust Pärnus ei jõua kufutada ega muid plaanifid korda saata. Nad teadfiwad aga ka, et nad Pärnust lahfunud seltsimeeste peale mõifiwad loota. Ja ihuga ja hingega oliwad Riipoolsed mehed Pärnu maha jäänud wendi walmis aitama. Ülepea ei lastnud mõisamehed enestele kats korda ütelda, kui kufagil karutüffifid taheti korda saata.

Pärnusse jäänud mõisameeste hooleks jäi ettewõtmise alustamine; Riia poole läinud wendad pidiwad parajal appi tulema. Salatsfisse kogufiwad Pärnust juba lahfunud mõisamehed kofku ja ootasiwad seal kufset Pärnusse appi tulla. Seda kufset ei pruufinud nad kaua oodata.

29. aprilli kuu öö määrasiwad Pärnu mõisamehed Rootsi walitsuse kaotamifeks. Seks ajaks pidiwad Salatsi mõisamehed Pärnu ratsutama ja seal endiste seltsiwendadega üheskoos rootslaste kallale tungima. Pärnusse jäänud mõisamehed pidiwad tulijatele linnawärawad fikssepääsemifeks awama.

Linnawärawate awamine oli aga tüff rasket tööd. Igal õhtul pandi linna wärawad luffu ja fiis ei pääsnud keegi enam wäljast linna fiisse. Aga fiingi katsufiwad Pärnu mõisamehed head nõu leida. Tarwis linnawärawate wõtmeid muretseda. Kudas ometi? Linnawärawate wõtmed sefiwad raehera Zinte juures warjul. Igal õhtul wiis wärawawaht wõtmed nimetatud raehera juurde, raehera wõttis wõtmed wasta, pani oma woodi kofhta naela otfa ja andis nad alles homiful sealt wärawawahile kätte. Wõtmeid oli tarwis raehera juurest kas ära warastada ehk ära riisuda. Aga kumbki polnud hõlpus töö.

Mõisamehed tahtsiwad ometi wõtmeid rae-
herra käest kätte saada, maksu mis maksab.
Kättesaamiseks arwasiwad nad kawala nõu
wälja. Nad hakkasiwad rääkima, et neil tahtmine
Pärnuist lahkuda. Siin polla enam midagi teha.
Rootslased teinud neile ülekohut; parem olla
poolakate teenistusesse astuda, kuhu wennad juba
ees läinud.

Pärnu rahwas jäi uskuma, et mõisamehed
neist tõesti lahkuwad.

Ühel päewal tuliwad paar mõisameest rae-
herra Zinte juurde ja kõnelesiwad seal sedasama
juttu. Ühtlasi tähendasiwad nad, et tarwis olla
lahkumisepidu pidada. Nad arwata rae-
herra Zinte korterit pidupidamiseks kõige sündsamaks.
Nad tahta omalt poolt pidu tarwitusi muretseda,
et rae-
herrale pidust suuremat kulu ei tuleks.
Nad oskasiwad nii libedal keelel paluda ja pidu-
pidamise põhjusti nii osawasti ära seletada, et
raeherra Zinte neile oma korteri pidupidami-
seks lubas.

Nüüd hõiskasiwad mõisamehed. Wõit oli
juba nii hästi kui nende käes. Kõik magistraadi
liikmed kutsuti lahkumisepidule, peale selle veel
palju muid tähtsamaid mehi.

Alkohol wõttis pidul kohe walitjusekapi oma
kätte. Wiina ja õlut woolas ojana. Mõisa-
mehed rääkisiwad haleda meelega oma lahkumise-
st ja sundisiwad agaralt Pärnu isasid jooma. Zme-
lik ometi: nii agarasti kui mõisamehed muidu
wiinale ja õllele häwitamise sõda kuulutasiwad,
seeford nähti neid ometi enam parajuse meeste
ilda heitnud olewat. Seda enam sundisiwad nad
aga Pärnu isasid jooma. Joo minu terwiseks!

hüüdis üks või teine mõisamees. Ja Pärnu isadel ei aidanud muu nõu kui pidivad kannud kähku käära lastma ja klaasistid lahujate mõisameeste terwiseks tühjendama.

Uhke humal pööris meele Pärnu isade peast. Üks isa jäi teise järele joobnuks. Mõni langes maha ja jäi magama. Nüüd hakati mõeraid koju saatma. Mõisamehed aitasivad igal pool. Oletas Pärnu isadel rohkem aru peas olnud, oleksivad nad varsti paha mõinud aimata, kuida mõisamehed nende joobnuks jootmise eest nii kõigest väest hoolt kandsid. Nüüd aga ei märganud nad midagi.

Majaperemeeski oli alkoholile ohwriks langenud. Uni kutsus teda oma kaissu. Teda pandi woodisse magama. Paar filmapilku veel ja mees magas norinal. Üks, kaks, kolm! tõmmas üks mõisamees Pärnu wärawate wõtmed raeherra Zinte woodi kohalt ja jooksis nendega õue. Mis nüüd wiga, kui wõtmed käes! Oues ootasivad teised mõisamehed ees. Gulgatesi läksivad nad nüüd wärawaid awama. Enne kui keegi jõudis keeida, awasivad mehed wärawad. Wärawa taga ootasivad aga Salatšist tulnud wennad fışselařmift. Niipea kui wärawad awati, fihutasivad Salatšist tulnud mõisamehed linna.

Pärnus ootajate mõisameestega kofku saades seisatasivad tulijad veel filmapilgu. „Nüüd tööle!“ hüüdis mõisameeste ülem. „Nottige wiimne kui rootslane maha! Urge andke armu kellegile! Edasi! Tehkem tööd tublisti!“

Ja edasi tormasivad mõisamehed rootslasi

üles otsima. Pärnus olivad mõisamehed oliwad wälja uurinud, mis sugustes majades rootslased asusiwad; sinna ruttasiwad nad. Wähem hästi teadsiwad Salatsfist tulnud mõisamehed, sest nende Pärnust äraolemise ajal oli mõnigi rootslane oma korteri muutnud. Salatsfist tulnud mõisamehed wõtsiwad sellepärast nõuks iga maja läbi otsida.

Role käre, müra tõusis, kui mõisamehed oma mõõladega wasta uksti hakkasiwad taguma. Ohmatanult kargasiwad Pärnu elanikud unest. Gimesel filmapiigul armasiwad nad tulekahju wäljas olemat. Mõnaid awades kuulsiwad nad wäljas küsimist: „Kes elab siin majas?“ Onn igale majale, kus küsimise peale Saksa keeli wastati, et sakslased. Ka Gesti keeli wastusest polnud wiga. Sakslasi ja eestlasi trööstiti kohe, et neil midagi karta polla; nad wõida rahulikult jälle magama minna, sest ukse taga tagujatel olla ainult waenlastega — rootslastega — tegemist.

Häda igal pool, kus mõisamehed kuulsiwad rootslasi asumat. Ilmus rootslane ise uksele ehk afnale käre põhjust waatama, pisteti ta mõõgaga kohe ilma armuta surnuks. Mõnes keegi muulane uksti, nõuti wiibimata jisselaskmist. Tahtis awaja jissitungijaid takistada, sai ta wõmmu kuklasse ja wisati teelt eest. Mõisamehed tungisiwad, mõõk käes, tuppa ja pistiswad rootslased woodis surnuks.

Mõnes kohas katsuti mõrtsukate eest uksti finni panna. Riisugusel korral kutsuti teisi mõisamehi appi. Mitmekesi lõhkusiwad nad ukseid puruks ja tormasiwad edasi ohwreid otsima. Ja armu nad ühelegi rootslasele ei annud.

Käre, müra kaswis ifka suuremaks. Mitmes

majas farjuti waljusti: „Mõrtsufad, röömlid!“ Kõll katsusiwad mõisamehed sakslasi waigistada, et nad neile midagi paha ei tee, aga naesterahwad kõige vähemalt kiskendusiwad edasi.

Sõltas saadeti linnaisadelt abi otsima. Aga waewalt nägimad mõisamehed uulitsal kedagi jooksmat, kui nad ratsahobusega jooksjä juurde kihutasiwad ja piitsa waral ümber pöörama sundisiwad. Kõige vähemalt püüdsiwad oma maja rahwas linnaisasid äratada ja neilt waenlaste wastas nõu küsida. Aga mis ja isasid äratad? Sõltadel nagu seitsme magaja uni: raputa neid ja farju neile kas kõrwa sisse, nad pomisewad mõne sõna habemesse ja magawad edasi. Wii neid kas Riiga, — nad ei tea sest midagi. Alkohol oskas neid wangi pidada.

Sõltal pool ei mõinud mõisamehed rootslasi ometi nõnda kergelt tappa, nimelt seal, kus mitu rootslast ühes majas asus. Kõõra, müra äratas neid üles; nad tõmmasiwad sõjariistad kätte ja ootasiwad lufus uste taga kallale tungijaid. Kus nähti, et rootslased wastas paniwad, wilistati warsti teisi mõisamehi appi. Sulgakesi tormasiwad mõisamehed siis rootslaste kallale ja nottisiwad neid maha. Aga mõnigi mõisamees jai enne oma kolaka, kui ohwer weresse maha langes.

Wähe oli neid, kes ära põgeneda katsusiwad. Aru saades, et rootslasi tapetakse, peitis ennas mõni rootslane keldrisse ehk põningule. Kui mõisamehed selgesti teadsiwad, et rootslasi majas asumas, hakkasiwad nad hoolega otsima, kuni rootslase leidsiwad. Siis polnud muud kui pea maha. Si teadnud nad teisal rootslase olu selgesti, seal jäi õnnetu esiotsa mõrtsufate eest peitu.

Järgmisel päeval ostasivad nad ometi rootslase üles otsida ja siis olivad õnnetuma päevad luetud.

Mõisameeste mõõgad aurasiwad wereft. Mõrtsukad hõiskasivad. Nende jaadanlik nõu oli korda läinud. Üne pealt oli enam kui sada rootslast ära tapetud, nende sugu Pärnuft nii hästi kui hävitatud. Siiski veel mitte täiesti. Linnas mõllasiwad küll mõisamehed weriste mõõkadega, aga Pärnu lossis seisis järe ots alles rootslaste käes. Lossi wärawaid ei wõtnud mõisameeste wõtmed lahti. Lossis pidas peale selle veel jalk Rootsi soldatifi wahti.

Waewalt saiwad rootslased Pärnu lossis aru, mis linnas sünnib, kui nad juba mõisameestele hakkasiwad walu andma. Lossi suurtükid pandi esmaspäewa homikul 30. aprillil hüüdma. Wida enam asi õnnistas, jeda enam mõisameestel süües isu kaswas. Nad ei arwanud linna werepulmast veel küll saawat, waid tahtsiwad lossiski kõiki rootslasi maha nottida. Nad kihutasiwad lossi wärawa taha ja nõudsiwad sisselaskmist. Wastujeks anti neile aga püssidega ja suurtükkidega raudrahet.

Kuulid ei mõistnud nalja, waid hakkasiwad mõisamehi maha niitma. Üks nende peameestest, Kunz, langes mitme teisega kuulidele ohwriks. Wähä koftudes niisuguse walju wastawõtmise järele ruttasiwad teised mõisamehed linna warju otsima. Siingi saadeti neile tuliseid mune järele. Küll tegiwad kuulid linnalegi kahju, aga kes selle peale waatas. Mitmed linnamajad süttisiwad põlema. Linna rahwal oli kustutamisega tegemist küll. Mõnegi elu pärisiwad veel kuulid.

Ranged mõisamehed ei hoolinud ometi kuulide

rahvast, waid mõtšiwad nõu ts loosigi allahetmissele sundida, kui mitte muidu, siis näljaga. Si mõinud nad ka niisama suurtükkidega lossi põmmutada, nagu loss linna, waritšewad nad ometi warjulistes paikades, et keegi ei pääsnud lossi mooni wiima. Seda wiisi lootšiwad nad lossist ometigi jagu saawat.

Sel böfel wasta esmaspäewa, mil mõisamehed Pärnus werepulme pidasiwad, otšiswad nad üht tahtsat rootslast ometi ilmaaegu. See oli Pärnu linnawalitseja Andres Päärü poeg Liliehöök. Linnawalitseja oli Audrusse mõeraks jõitnud. Mõisamehed tahtšiwad ometi tedagi, maksu mis maksab, oma wõimuse alla saata. Künimekund mehi lihutasiwad warsti ratša Audrusse ja leidsiwad sealt linnawalitseja. Päewa ajal ei julenud nad teda niisama tappa nagu ta sugurahwast linnas. Nad mõtšiwad ta wangi. Pärnus oli ometi wäha paha niisugust meest wangis pidada, seda enam, et rootslased ifka weel lossis walitšewad. Nad saatsiwad linnawalitseja Liliehööki poolatate kätte, seda suurema õigusega, et muist mõisamehi Poola teenistuses seiswad.

Rootslased Pärnu lossis ootasiwad Rootšist suure igatsusega abi, et Pärnu mõisameestele nende hirmust tapmist kätte maksta. Kohe werepulmade järele oliwad nad sündmustest kuningale sõnumi saatnud. Kuningal oli ometi parajast mujal sõjaga tegemist ega wõinud sellepärast Pärnu lossiülema palwet kohe täita. Kuus nädalat waatasiwad Pärnu lossimehed iga päew mere poole, kas abi Rootšist ei tule. Aga ühtki Rootši sõjalaewa ei ilmunud.

Häda lossis läks suuremaks. Mõisamehed
käiswad ifka kängemini lossi peale, piirasid
ifka paremini lossi ümber. Lossis hakkas sõja-
tarwidustestki nappus tulema. Seal ei jäänud
rootslastel wiimaks muud nõu üle kui lossi
mõisameeste kätte anda. 9. juunil, nelipühi lau-
päeval 1565, saidwad mõisamehed lossi oma mõi-
muse alla ja lossiga ühes hulga suurtükka. Mis
meestel nüüd wiga! Nüüd mõisidwad palju pare-
mini oma kae peal sõda ette wõtta.

Warsti meestel nõu peetud, tahtsidwad Tal-
linnas niisamasugust werepulme pidada nagu nad
Pärnus juba pidanud. Nüüd, kus mõisamehed
Pärnu peremeesteks saanud, tuli neile mujalt
ühte lugu abiliiji juurde. Kõikid neid kogus Kaspar
von Oldenboffum kokku ja läks nendega Tallinna
rootslasi tapma. Siiski ei rutanud nad Tallinna
minekuga. Kus nad tee ääres mõi ümberkaudu
mõisnikka teadsidwad, kes rootslaste poole hoidsi-
wad, panidwad nad niisugused mõisnikud wangi
ja wõtsidwad nende mõisad ära. Wangi pandud
mõisnikud wiisidwad nad enestega kaasa. Kes
wangist tahtis lahti saada, pidi suurt lunastuse
hinda maksma. Mõni, kel raha puudus ehk kes
makssta ei tahtnud, pidi kawa aega wangipõlwe
elu maitsuma. Seda wiisi tegidwad mõisamehed
just oma meestele, sugulastelegi, kui need Pärnu
mõisameeste moodi rootslasi tappa ei tahtnud.
Peale selle rööwisidwad nad nende mõisadest kõik
ära, mis iganes rööwida sündis.

Wiimaks jõudsidwad mõisamehed Tallinna
alla ja katkusidwad mitu korda wara homikul
linna tungida. Aga korra löödi mehed tagasi.
Pea tuli Tallinnale abi. Andreas Niilsen jõudis

mitme saja sõjamehega Rootsiist Tallinnale appi. Mõisamehed hakkasivad kartma ja sõitsivad Pärnusse tagasi.

Röövimise himulised mõisamehed ei leidnud Pärnus rahu. Tallinnast saadam saaf ei läinud neil meelest. Nad kogusivad 1000 meest kofku ja läksivad teist korda Tallinna ära wõtma. Ülemiste weskse juurde tammikusse lõiwad nad 11. augustil 1565 leeri üles ja wõtsivad nõuks Tallinna näljaga alla heitma sundida, et siis sealgi werepulma pidada. Nad walmistasivad endid pikema Tallinna all wiibimise wasta. Seks ehitasivad nad enestele laudadest wäiksed majad, muretsejivad pehmed woodid ja tegiwad, nagu elaksivad nad kodu. Pea fihutasivad nad Tallinna wiimate teede peal ja wõtsivad linna minewad moona koormad ära, pea jälle katsusiwad nad linnast wälja tulnud rootslaste kallale tungida. Kuna üks jagu wahti pidas teede peal ja linnaminemise finni pani, elas teine osa leeris nagu pulmas. Siin tapeti loome, söödi, joodi ja tralliti. Kuft söömakraami kätte saadi, sealt wõeti, ilma et keegi maksmise peale mõtles.

Raua ei kestnud ometi niisugune mõisameeste priiskamine Tallinna all. Tallinna kuberner Hindref Horn kogus oma mehed kofku ja tungis nendega homiku pinedas mõisameeste kallale, kui need alles magusasti magasivad. Rootslased hakkasivad mõisameestele Pärnu werepulme kätte maksuma. Mõisamehed pidiwad nägema, et Jumal furja kätte maksmata ei jäta. Sedasama osa, mida nad enne rootslastele walmistanud, pidiwad nad nüüd ise maitsta saama. Kümne kaupa löödi neid nüüd une peal furnuks. Kärast

ärkasiwad teised ja katsusiwad, kudas põgenema jaiwad. Wastapanemise peale ei mõtelnud ses segaduses keegi.

Suure saagi leidsiwad Tallinna mehed mõisameeste leerist eest. Seal saadi palju püssisid, hõbeodasid, mitmesugusid muid sõjariistu, palju hobusid ja veel rohkem mõisadest ja rahwast riisutud warandust. Igamees wõttis, mis piosse puutus.

Weel ei pääsnud Tallinna mehed saagi ära wõtmisega täiesti toime, kui neid nende töös segati. Põgenejatel mõisameestel tuli meelde, et 27 nende wenda ülemiste weskesse jäänud. Neid tahtsiwad nad ära päästa, enne kui ülemiste weskesse jäänud mehed Tallinna meeste kätte langeksiwad. Julge päästefatse wõttis Hindrek Düffer salga meestega enese peale. Tuhat nelja kihutasiwad nad ülemiste weske poole. Sinna rutates nägiwad nad, kudas Tallinna mehed nende leeri rööwiksiwad. „Anname neile walu!“ hüüdis Düffer ja kihutas Tallinna meeste kallale. Tallinna mehed oliwad sõjariistad käest wisanud, et seda paremini saaki koguda. Nagu tuulispast tungis Düffer oma meestega nende kallale ja lõi Tallinnalasi seal enam kui 100 meest maha. Nähes, et Tallinna juurem sõjawägi omaksid päästma tuleb, kihutas Düffer oma meestega minema.

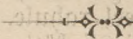
Nüüd alles wõiksiwad Tallinna sõjamehed rahulikult rohket saaki kofku koguda. Töömehed jaiwad kaua aega tapetud hargi, lambaid ja sigu ja muud warandust linna wadada.

Tallinna kuberner Horn ei jäänud mõisameestelt saadud saagiga weel rahule. Ta tahtis neile nende kurja tegusid täiesti kätte maksta ja röö-

wimise ja tapmise mõtted peast peletada. Ta
kogus oma sõjamehi kofku ja hakkas mõisamehi
taga ajama. Suurtükki mõttis ta kaasa. Siis
kõlas sai ta mõisameestega kofku. Tallinna mehed
hakkasid neile kofu suurtükiga tulda andma.
Kuul langes peamehe Kaspar von Oldenboffumi
pihta ja tappis selle, ilma et teistele wiga oleks
teinud. Peamehe surma nähes kihutasid mõi-
samehed kofe oma teed ega katsunudki enam wasta
hakata.

See kord pääsivad mõisamehed weel nuhtluse
käest. Jumal ei lasenud ühtegi pilgata. Ta
tuleb warem ehk hiljem oma nuhtlusega. Mii
tuli ta mõisameestelegi. Tallinna mehed said
neid hiljemini selsamal sügisel nende leeris kätte.
Mõisamehed ei aimanudki Tallinna meeste tule-
kut. Kes wasta püüdisid hakata, löödi maha,
teised aga wiidi wangi wiisil Tallinna. Tallin-
nas anti mehed kofu alla. Kohus leidis mitmed
nende seas, kes Rootsi kuningale truudust wan-
dunud, hiljemini aga rootslasi tapnud. Nii sugu-
sed mehed poodi üles, kaks meest aga Jürgen
Taube ja Otmar von Kope tapeti mõõgaga ära.
Kõlle teised pandi kauraks ajaks wangi.

Seda wiisi said Pärnu werepulumade pida-
jad weel selsamal aastal oma hirmsate tegude
eest teenitud nuhtluse. Jumal ei lasnud neid
Tallinnas enam teist korda werepulme pidama
hakata; nende uus pulma nõu tõi neile Jumala
karistuse kaela. Eluga pidi suurem jagu mõisa-
mehi oma süüd maksma.

Tallinna

linnaistad ja mungad.

Tallinna linnaisad ja mungad.

Iga kuningriik, mis isesehes riis on, läheb huffa ja koda langeb kaja peale! ütleb Dnnistegija. Nende sõnade tõsidust näeme nii hästi ilmalikus kui waimulikus elus. Kus riigiülemad igauks isefülge meawad ja oma tahtmist katsumad täita, käib riigi lagunemine nende kannul. Üksmeel teeb tugewaks, meelte lahkuminek ja jõnni ajamine lahutab ja lõhub.

Just niisamajugased nähtused paistawad meile waimulikustki elust filma. Kus waimulikus elus üksmeel kaob, ilmub koke lõhe ja häwinemine. Mungad pidiwad õiguse pärast katoliku kirikut kaitsuma, aga kus nad oma kiriku wasta tööle hakkasiwad, tegiwad nad niihästi kirikule kui ise- enestele kahju.

Tallinnaski pidiwad mungad katoliku kirikut tuetama. Aga nagu igal pool, nii ilmus Tallinnaski tüli katoliku preestrite ja munkade wahel. See tüli kestis kaua aega. Preestrid kaebasiwad munkade peale, mungad preestrite peale. Tähtjas on üks kaebtus, mis munkade poolt korra Tallinna preestrite peale 1422 kirjutati. Nad kaebasiwad, et preestrid eestlaste eest liig wähe hoolt kannawad, nii et mitmed ujust taganewad ja paganusesse tagasi langewad. Kui eestlased

preestritele liig vähe raha saata, ei tulla preestrid lihti jugugi haigetele Jumala-armu andma. Kui talupojad furnud furnuaiale maha matta, tulla preestrid, kaemata furnud wälja ja jätta furnud nii kauaks kiriku seinä äärde seisma, kuni jugulased nõuetawa summa wälja maksnud.

Sarnasid ja muid kaebtusi panivad mungad mõndagi ette. Kui tõe põhja peal need kaebtused seisivad, seda on nüüd raske läbi katsuda; igapäidi näitawad need kaebtused, kui suureks löhe preestrite ja munkade wahel läinud. Preestrid jälle kaebasivad rihte lugu munkade peale, et need endid igal pool preestrite ette toppida ja preestrite tööd käest ära wõtta. Preestrid jälle nõudsid, et munkadele niisugune wäheletoppimine ära saaks teeldud.

Tallinnas jattusiwad mungad linna walitsusegagi tülisse. Mungad lootsid oma õiguse peale, linnavalitsus jälle oma õiguse peale. Kus katsi kowa kiwi ometi kofku juhtuwad, seal on tuli taga. Lõhe linnavalitsuse ja munkade wahel kas wis aga siis isearanis, kui Luteruse uus õpetus Tallinna jõudis. Tallinnas wõttis suur hulk rahwast uue õpetuse rõõmuga wasta. See uue usu wastawõtmine pahandas munki hirmsasti. Nad tegiwad mis wõimalik, et keegi wanast usust ära ei taganeks. Üks munk kirjutas, et paawsti kõi ketserid Wiirimaal mis sel ajal Gestimaadki tähendas — kõigest õigustest silmas jätab. Kellegil polla tarwis Luteruse poole hoidjatele wõlga ära maksta ega lepinguid ega wandeid pidada, küll aga wõida igauks neilt nende warandust ära wõtta.

Nii suguste wäljude abinõudega katsusiwad Rooma mehed ewangeliumi laialilagunemist takistada. Tallinn ometi paawsti wõimust ei kartnud. Kes iganes tahtis, wõttis uue usu wasta. Nii sugusid tahtjaid ilmus sadade kaupa. Ei kartnud Tallinna rahwas paawsti, kartsiwad nad ehk ometi herrmeistrit Plettenbergi. Sellele kaebasiwad Tallinna katoliku usu kaitstjad. Plettenbergi käest tuli 1524 Tallinna linnawalitsusele kiri, mis käsu andis, linna õpetajaid ära teelda Rooma õpetuse külge piutumast.

Nähes, kuidas linnawalitsus Rooma poole hoidjate peale wõeriti waatas ja teades, kuidas wõõral maal juba floostrite warandust ära riisunud, hakkasiwad Tallinnagi mungad oma floostrite warandust aeg ajalt kõrwale saatma. Nii sugust kõrwalesaatmist ei sallinud ometi linna isad. Nad armasiwad: eiuem wõib meie tasku seda warandust warjata kui et ta wõerastesse floostritesse rändab.

Linnawalitsus tegi otsuseks, dominiklaste floostrisse minna ja floostri warandust oma hoiu alla nõuda. Wist armasiwad mehed, et nad kulda ja hõbedat paremini hoida oskawad kui floostriisad. Nad tahtsiwad floostriwendi ilma äegsest hoidmise murest wabastada, seda enam, et flooster omast kohast linnawalitsuse järelewaatamise all seisis.

Ühel päewal läksiwad floostri eestkostjad Joan Koff ja Henrik Stumme kolme gildi wanemaga Berthold Bomhouweriga, Mihail Meleriga ja Walentin Knofenhoweriga floostrisse ja kutsusiwad floostriülemad ilma ajawütmata eneste juurde.

Tüki aega pidiwad linna isad ometi wotama,

enne kui floostriisjad ilmusiwad. Kloostriülem abi palus ometi andeks, et oodata lastnud: nad pole enne tulla mõinud kui Jumalateenistus lõpenud. Selle peale küsijiwad nemad, mis hea asi herradel ees olla.

„Mis asi?“ küsis Koff. „Kas mõite ülepea weel nii küsida? Eks teie pahad teod juba küll taewa poole ei kiskenda?“

„Mis kurja me siis oleme teinud?“ küsis floostriülem.

„Kui te ei taha teada, siis kuulge!“ ütles Koff waljult. „Mitmed Tallinna kodanikud on floostriile raha päranduseks jätrud. Kus on see raha? Kõrwale saadetud! Kas sünnib see waga-dele meestele? Siit saadik ei tohite midagi enam floostrist ära wiia, mis floostriile päranduseks antud.“

„Kas see siis kõik meie süü ongi?“ küsis floostriülem.

„Mis weel?“ sõnus Koff. „Teie süüregister on suur. Kes on need, kes linnarahwa süü eest kõik kalad ära napsawad? Kes sõidawad lootfuga merele kalameeste juurde ja ostawad kalad enne ära kui linnarahwas kalu näha saawad? Kes annab kalameestele õlut ja muud toidufraami? Eks teie mungad! Selle eest toomad kalamehed kõige paremad kalad alati teie kööki. Mõnigi kodanik on lõhesid ehk haugisid osta tahtnud, aga kalamehed nõudsiwad kallist hinda. Nägite te mungad aga seda, maksite te nõutud hinna kohe kalamehele wälja ja andsite süüa, juua weel pealegi. Kodanikule ei jäänud muud üle kui suud puhtaks pühkida. Miiisugust ülemeel-sust ei mõi linn kauem sallida!“

"Aga ega me teela kodanikka kallimat hinda maksmaist ja kalu enestele ostmast!" vastas floostriülem.

"Kust kodanikud nii palju raha võtavad!" sõnus Koff. "Te aga muretsete raha enestele igalt poolt ja teil on õlut ja toidukraami küllalt. Te piate floostriis haigete jaoks tua fiske seadma ja neid omal kulul põetama. Teie kohus on halastuse tööd teha. Me tahame, et kõik mungad õndsaks saaksivad ja seda õndsaks saamise teed tahame teile õpetada!"

"Me oleme niiuguse õpetuse eest väga tänulikud!" kostis floostriülem pilgates.

"Ka muidu teete seda, mis teile ei kõlba!" seletas Koff. "Sureb teegi kusahil ja tahavad jugulased teda floostriisje matta, siis lähete alati ise furnule järele. Ei, te piate ootama, kuni furnu teie juurde tuuakse. Ja misjuguised on teie jutlused, olgu need Gesti või Saksja teeli? Te jutustate oma unenägemisi ja ennemuistsid jutte. Tarmis õige linnaõpetajaid teile enestele jutlust saada pidama, et te ise ometi õiget usku leiaksite!"

"Väga tänulikud oleme niiuguse lahkuse eest!" vastas floostriülem jällegi pilgates.

Kloostriülema pillamine pahandas aga kõnelejat veel enam.

"Mis? Te naerate ja pillate veel!" hüüdis Koff. "Dot, oot, küll me tahame teile pillamise palga maksta. Midagi ei tohi te enam floostrist ära wiia. Kirjutage kohe kõik oma warandus üles, mis teil olemas ja tooge nimefiri meie kätte. 8 päewa anname teile kiristude ja kastide

läbiotsimiseks aega! Seda pidage meeles. Ei täida te käsku, siis hoidke endid!"

Niisuguse ähwardusega lahkus Koff kloostrist. Mungad löiwad kartma. Hästi teadsiwad nad, kudas mujal kloostritega ümber käidud. Niisamasugust lugu mõis Tallinnas karta. Mungad katsusiwad suure rutuga wara warjule saata.

Aga linnaijad saiwad munkade nõu teada. Enne weel kui 8 päewa mööda läks, ilmus Koff uuesti kloostrisse, sulased kaajas.

"Mis nüüd tarwis?" küsis kloostriülem.

"Wait!" käritas Koff. "Kas te nii meie käsku tähele panete? Wõi hakate jälle oma wara ära peitma! Siia fuld ja hõbe! Seda pole teil tarwis. Meie mõistame seda paremini hoida kui teie!"

"Aga fuld ja hõbe on kloostri warandus!" waidles kloostriülem wasta. "Kloostri warandust ei tohi keegi kloostri käest wõtta!"

"Eks saame näha!" ütles Koff. "Poisid, hakake tööle! Wiige kõik kallid asjad kloostrist ära!"

Juba ruttasiwad sulased peremehe käsku täitma. Kloostriülem nägi, et lugu tõsiseks ähwardas minna. Julgesti astus ta sulaste wasta ja ütles: "Argu puutugu keegi kloostri waranduse külge, Jumala nuhtlus tuleb igauhe peale, kes fätt mõera waranduse külge pistab."

Kloostriülemaga ühes katsusiwad mungad oma warandust kaitsta. Linnaijad aga oliwad otsuseks teinud kloostri warandust ära wõtta ja sellepärast ei pannud nad wastuseisumist tähele. Ei hoolinud sellest, kas tegu õige wõi ülekohune. "Poisid!" ütles Koff. "Wisake need kädista-

jad eest ära! Ürge fartke, wastamise wotan ma enese peale!"

Enne weel kui mungad aru saiwad, lüfati nad teelt eest ära. Sulased hakkasiwad floostri warandust kofku forjama.

Rehalise jõu eest taganedes katsusiwad mungad weel waimlist jõudu. Nad hakkasiwad mustlaste moodi sajatama ja kiruma. Linnasulased ei hoolinud ometi sajatamisest, waid forjasiwad kofku, mis forjata sündis.

"Te lähete põrgu kõige rööwitud warandusega!" karjus üks munk.

"Küll te laaja tulete rööwitud asju sealt kätte nõudma!" wastas linna sulane. "Aga ärge lootke, ega teid põrgust enam wälja lasta!"

Ütles ja toppis floostri hõbekarikaid kotti.

Kiijama agarasti wõtsiwad teised linnasulased, mis wõtmisewääriliselt näitas.

Kui wiimaks Koff oma meestega floostrist lahkus, wiisiwad nad raekotta 15 fullatud karikat ja 15 leiwataldrifku, 5 paari hõbedasi joomakarikaid, 10 hõberisti, 1 hõbedase laewa rahakorjanduse tarwis, 9 fullaga ehitud preestrikuube, palju fullaga ja hõbedaga kaunistatud piltisid, hõbenööpiseid, sõlgesid ja muud jellejarnast.

Raha oliwad linnasulased küll taga otsinud, aga mitte leidnud.

"Kus on teie raha?" päris Koff enne äraminekut.

"Raha meil ei ole!" wastas floostriülem.

"Mis on olnud, oleme ära pruukinud!"

"Ürge tühja juttu rääkige! Looge aga oma raha wälja!" käritas Koff munkadele.

"Te olete ju kõik läbi otsinud!" ütles

floostriülem. „Olets meil raha olnud, olete leidnud.“

„Maha matnud või ära peitnud olete oma raha! Aga küll me jeda teie käest kätte saame!“

Nii ähwardades läks Roff raekotta linna-
julastele järele.

Suur ärewus walitses Rofi äramineku järele floostriis. Linnawalitsus oli kõik paremad ja kallimad kirikuasjad ära riisunud ja ähwardas warjulegi pandud warandusi ära võtta. Mis nüüd teha? Hädas mõttsiwad mungad nõuks mõisnikkude palwele minna. Tallinn oli ewangeliumi wasta mõtnud, aga alalhoidlikumad mõisnikud hoidsiwad peaaegu kõik weel paawsti usust finni.

Kloostriülem ruttas warsti tähtsamate mõisnikkude juurde. Need mõistsiwad linnawalitsuse tegu küll hukka, aga armasiwad, et munki ometi ei jaks aidata. Neil olla Tallinna walitsusega ühtelugu seeldusi ees. Tallinna walitsus ei taht ialgi mõisnikkude eesõigustest lugu pidada. Paraku ei suuta mõisnikud linnawalitsust sõnakuulmisele sundida. Otsekohe ei võida siis mõisnikud munkade heaks midagi teha, lubasiwad aga wäljast abi paluda.

Selle wastusega pidiwad mungad leppima.

Ragu näha, pidasiwad mõisnikud oma lubamist. Kõige wähemalt tuli 25. augustil 1521 herrmeistri Plettenbergi käest Tallinna linnawalitsusele kiri. See kiri wihasas linnawalitsust. Plettenberg kirjutas, et linnawalitsus munkade waranduse ära röõwinud ja andis kõwa käsu, jeda tagasi anda. Riisujatele ja muidugi munkadele ülekohut tegijatele tulla karistust mõista. Opetajaid pidada linnawalitsus keelma, et nad

nunnasid floostrist wälja ei ahwatleks. Kui aga muist ju floostritest wälja tulnud, pidada linna-walitsus neid jälle floostrisse tagasi saatma.

Plettenbergi firi ei pahandanud ainult linna-isasid, waid ka muud linnarahwast. Wihamunkade wastu tõusis ifka suuremaks, kuni tormijooks piltide wasta algas.

Waigistamise asemel walas see firi õli tulesse. Linnarahwas armas kohe juud munkade peale, et mungad Plettenbergile kaebanud. Linnarahwas tahtis näidata, et ta usu asjus Plettenbergi feelust ei hooli, waid igal pool julgesti ewangeliumi üles tunnistab. Et aga paawsti mehed ifka oma paawsti ja Plettenbergi peale tuetasiwad, mõtsiwad Tallinna mehed nõuks Rooma usu jätiqid Tallinnast täiesti kaotada.

13. septembri õhtul tõusis waidlemine munkadega. Rahwast kogus ifka enam kofku ja äritus tõusis. Korraga hüüdis keegi: „Wälja Rooma hapulaignas!“ Ja kohe hakkasiwad mehed floostri kirikusse minema. Küll katsusiwad mungad teed eest finni panna, aga suure rahwa hulga wasta ei mõinud nad midagi. Käratsejad tungi-siwad kirikusse, purustasiwad pildid, riisusiwad riistad, lõhkiwad altarid, rööwisiwad rahalaekad. Kõik wiidi kirikust wälja, mis katoliku teenistust iganes meelde tuletas. Küll kirusiwad mungad riisujaid ja lõhkujaid, aga need naerisiwad munkade firumise peale.

Floostrikirikust läksiwad maratsejad Püha Waimu ja Olemiste kirikusse ja häwitasiwad seal niisama Rooma usu jätiqid. Rigulistegi kiriku fätte pidi järg tulema, aga hilise aja pärast jäeti

Niguliste kirik teiseks korraks. See oli Niguliste kirikule õnneks.

Niipea kui Niguliste kiriku ülemad röövimise lugu kuulsiwad, hakkasiwad nad rööwijate ja lõh-
fujate wastuwõtmise wastu walmistama. Sõja-
wäge ei wõinud nad küll kirikut saitsma kutsuda,
aga mis nad wõisiwad, oli, et nad kiriku parema
waranduse hauakambriisse warjule wiisiwad.
Peale selle walati uffe lufud tina täis.

Lõhfujad tuliwad tõesti Niguliste kirikusse
oma häwitamise tööd tegema. Kirikus ümber
maadates ei leidnud nad aga peaaegu mingi-
sugusid katoliku teenistuse jälgi. Lõhfujad läksi-
wad pea oma teed. Niguliste kiriku warandus
jõi terveks.

Selle ajemel, et lõhfujatele teele tõkkeid panna,
pigistas linnawalitsus silma finni ja lastis mä-
ratsejaid hullata. Linnawalitsus hoidis ewange-
liumi usu poole ja nägi sellepärast hea meelega
Rooma wõimuse ja jälgede hävitamist. Sellegi
poolest oleks pidanud linnawalitsus mõjuwalt
hea korra alalhoidmiseks wälja astuma. Kuid
seda ei teinud linnawalitsus. Palju enam oli
linnawalitsus ennem juba märku annud, et riisu-
mise põhjused omad kohaseks arwab. Linna-
walitsus oli nimelt enne juba riisumiseks ees-
märki annud, mis siis alamal rahwal wiga
järele teha.

Uued pahandused munkade poolt mõjusiwad
nii palju, et linnaisad 12. jaanuaril 1525 kofku
tulles otsejärele tegiwad dominiklaste floostrit Tal-
linnast hoopis ära kaotada ja kõike nende waran-
dust ära wõtta. Linnawalitsuse poolest läksiwad
ju enne hästi tuntud Joan Koff, Hinrik Stumme,

Joan Selhorst ja Boos Schroder otsust floostri-
wendadele teada andma ja lorida saatma.

Otsuse teadaandmise järele küsis Koff: „Kus
on floostri wõtmed? Tooge kõik wõtmed siia, et
me floostri põhjustkirju wõime läbi waadata!”

„Floostri põhjustkirjad ja ametlikud paberid
on warjule saadetud!” tähendas floostriülem.

„Elame ju niisugusel ajal, mil teegi rõõmlite eest
julge ei wõi olla!”

„Kas see ka põhjustkirjades ja floostri eeskõ-
gustes seisab, et üks ehk kaks meest floostri ees-
õigusi ja põhjustkirju wõivad tõrjale saata?”
küsis Koff.

Floostriülem waatas põlates Kofi peale ja
waikis.

„Kus on wõtmed?” nõudis Koff uuesti.

„Me ei tea?” wastasiwad mungad.

„Mis jutt see on? Te ei tea? Kes siis teab?”
küsis Koff.

„Wend Daawet teab. Tema wõttis kõik wõt-
med oma kätte!” wastasiwad mungad.

„Siis minge, otsige wend Daawet üles ja
nõudke wõtmed tema käest wälja!” käs kis Koff.

Mungad läksiwad wenda Daawetit otsima.

Pika nõupidamise peale ilmus wend Daawet ja
wis kas wõtmed linnawanemate ette.

Nüüd mindi floostriülemia eluruumidesse raha
ja wara otsima. Kõik firstud ja lastid oliwad
tühjad.

„Kus on teie raha?” nõudsiwad linnaijad
uuesti.

„Minu juures!” ütles selle peale wend
Daawet.

Linnawanemad läksiwad wenna Daaweti

juurde raha järele. Wend Taamet tegi ühe fasti lahti. Rastis leidus tõesti väike hünif hõberaha.

„Kui palju siin on?“ küsis Koff.

„70 marki!“ vastas wend Taamet.

„Kas see kõik teie raha on?“

„Kõik!“

„Ustugu seda, kes tahab, me mitte!“ hüüdsiwad linnaisjad. Nad ei puutunud nii pisukesesse rahasummasse, waid läksiwad pahaselt floostri juurde saali ja käskisiwad kõiki munkte sinna kofku tulla.

Natukesje aja pärast kogusiwad kõik mungad juurde saali kofku.

„Linnawalitsus on teid siia kofku kutsunud, et teiega aru pidada!“ ütles selle peale Koff munkadele. Ühte lugu on linnawalitsus teie sõnakuulmata olekut tähele pannud. Kõik teie hooletsustud waranduse olete te floostriist ära wiinud ja linnawalitsusele alati ette waletanud. Niiisugust waletamist ja käskude tähelepanemata jätmist ei wõi linnawalitsus kauemini enam sallida. Sellepärast kuulutab linnawalitsus teile: wõtke kott ja sepp ja kasige oma teed. Kuid floostri warandust ei tohi te kaasa wõtta. Tahate aga ewangeliumi wasta wõtta, wõite floostri elama jääda ja munga kuube seljast wiiates linna kodanikkude õigust saada. Üksna wanade munkade eest tahame ometi floostriis hoolt kanda. Nüüd teate, kudas lugu. Wõite minna!“

Floostri ülem wastas kohe selle peale: „En-
diste rööwimiste peale waadates ei wõi sugugi
imeks panna, et linnawalitsus nüüd juba nii
kaugale läheb ja meid meie kodust wälja ajab.
Niiisugusest linnawalitsusest, kes kõiki rööwimisi

enne juba sündida lastnud, ei mõi paremat loota. Siiski tahan ma ennem floostriist lahkuda kui mungaseisusest. Seda arvan mina ja usun, et kõik wennad minuga ühes nõus on."

"Me läheme ennem oma teed kui et me oma usku maha jätame!" hüüdsiwad kõik mungad.

Linnaisjad ei olnud nii kerget järeleandmist oodanud. Nähes, et mungad walmis floostriist lahkuma, tuli linnaisadele kartus südamesse. Kartus sellepärast, et mungad lähewad ja linnaisajad ära peidetud rahast ja warandusest ilma jätawad. Seda ei tahtnud linnaisjad ometigi milgi kombel munkade näppu jätta.

Linnaisjad kutsuti kofku nõu pidama. Mis nüüd heaks nõuks! Mungad tahawad minna, ilma et nad oma raha linnawalitsuse kätte annaks.

"Seda ei tohi sündida!" hüüdsiwad linnaisjad. "Me peame raha nende käest kätte saama. Ei anna nad muidu, siis piame neid sundima!"

"Aga kudas?" küsis üks.

"Paneme peamehed wangi, küll nad siis waranduse meile kätte juhatawad!" hüüdsiwad linnaisjad.

Ja linnaisjad tegiwad otsuseks sunniteel floostri peamehi peidetud warandust ja raha kätte juhatama panna.

Koosolekult läksiwad mõned linnaisjad kohe floostriisse.

Kloostriülem, ta abiline ja wend Taawet kutsuti ette.

"Kuhu olete raha ja wõlafirjad pannud?" küsisiwad linnaisjad.

"Mis meil on, oleme teile näidanud!" wastasiwad floostri peamehed.

Selle vastusega ei jäänud linnaisad rahule. „Jällegi waletate teie!“ hüüdis üks linna-
wanem. „Siis mõtte oma wale palka wasta.
Kasjge fongi istuma!“

Sedamaid mõeti floostriülem, ta abilise ja
wend Taawet finni ja tiriti fongi. Neid ei pan-
dud mitte ühte kofku, ei, igaühele anti pisike fong,
nii et keegi teisega rääkida ei saanud.

„Mõtlege siin nüüd oma pattusid!“ üteldi
igale ühele ja pandi üks eest finni.

Teisel päewal tuliwad linnaisad uuesti floost-
risse floostriisajad üle kuulama. Kõige esmalt kut-
uti floostriülem üksi ette.

„Tunnista oma hingeõnnistuse juures, fuhu
olete floostri waranduse pannud!“ küsiti floostri
ülemalt. „Ei taha ja heaga rääkida, küll me siis
sundida oskame!“

„Ma olen juba ütelnud, mis mul ütelda!“
wastas floostriülem. Ma tunnistan, et osa floostri
warandust tõesti kõrwale saadetud. See on ometi
kõik ülemate käsu peale sündinud. Sularaha on
floostri wäljaminekuteks ära tarwitatud.“

Nähes, et floostriülemalt midagi teada ei saa,
mindi ta abilise wenna Tooma juurde. Sellelt
ei saadud midagi paremat kuulda. Kõige wiimaks
mõeti wend Taawet ülekuulamisele.

„Kus on floostri warandus?“ küsiti wennalt
Taawetilt.

„Küsi floostri ülemaatajalt!“ wastas wend
Taawet. „Kudas mina wõin teada, fuhu üle-
maataja floostri waranduse pannud. Nii palju
tean ainult, et osa wäike Birita floostri ja hull
lõuendit rootslastele ära müüdnud. Saadud raha
pruugiti floostri kasuks ära.“

Et floostriisad ei tahtnud tunnistada, otsiti uuesti flooster läbi, ilma et midagi iseäralikku just oleks leitud. Selle peale kutsuti floostriülem, ta abiline ja wend Taamet uuesti forraga ette.

„Tunnistage üles, fuhu olete waranduse pannud!“ pärisiwad linnaisad. „Jätke jonn maha, ärge salake midagi ja — me ei tee teile midagi paha! Salgate ära, piate ilma armuta torni minema!“

„Me oleme rääkinud, mis meil rääkida olnud!“ wastas floostriülem.

„Siis torni! Meie jutt on otsas!“ ütlesiwad linnaisad.

Ometi ei pandud floostriisafid meel päris-torni. Ainult floostriülem wiidi floostri wangi-kotta, ta abiline ja majahoidja, wend Taamet pandi mujale floostri ruumidesse finni.

Linnaisad lootsiwad, et niisugune waljus floostriisad pehmemaks teeb. Aga nad effisiwad. Floostriisad ei mõtelnud ülestunnistamise peale, fuhu nad floostri waranduse warjule pannud.

Mitu päewa käisiwad linnaisad floostriisafid usutlemas, aga ilma tagajärjeta. Floostriisad salgasiwad, nad ei teada midagi.

Niisugune fangekaelus ja jonn pahandas linnaisafid. Nad tegiwad otsuseks oma ähwardust teoks muuta. Kui majahoidja wend Taamet jälle wastas, et ta midagi ei tea, kuulutati temale: „Torni!“

Ja mehise mõeti finni ja wiidi wangitorni.

Floostriülemale aga saadeti paberit ja tinti, et ülem kõik üles kirjutaks, fuhu ta floostri waranduse pannud. Ühtlasi tähendati temale, et kui ta jonni edasi ajab, et ta siis kohe niisama nagu

wend Taawet kurjategijate juurde wangitorni wiiaffe.

Kloostriülem lõi fartma. Ta palus linna-
isajid enese juurde tulla ja awaldas neile, kuhu
osa kloostriwarandust maha maetud. Peale selle
kirjutas ta weel pikema seletuse, kuhu ta
tähendas, kuhu osa warandust wälja lainatud
wõi muidu warjule saadetud. Tähendas weel,
et kõik niisugune waranduse warjulesaatmine ainult
hirmu pärast sündinud.

Kirjaliku seletuse andis kloostriülemale abiline
wend Toomaski. Ta nimetas, et ta ainult lühi-
tse aja kloostriis elanud ja kloostri warandusest
midagi ei tea.

See seletus näitas tõega kofku käiwat. Linna-
isjad jätsiwad sellepärast wenna Tooma rahule.

Bahemini käis aga wenna Taaweti käsi.
Linnaisjad armašiwad üsna õigusega, et Taawet
majahoidjana kõige paremini piab teadma kloostri
waranduse kohta aru anda. Taawet jäi ometi
jalgamisele kindlaks. Wangitorngi ei muutnud
efiotja wenna Taaweti jalgamist. Wennale Taa-
wetile toodi niisama tint ja sulg ja kästi teda
üles kirjutada, mis ta kloostri warandusest teab.
Enne ometi kui Taawet midagi üles kirjutas,
andis ta kloostriülemale linnaisjade nõudmist teada.

Teisel päewal tuli kloostriülemale käest järg-
mine sedel: „Armas wend Taawet: Tehke hästi,
aidake ennast ja mind, andku kõik teada, mis
teate. Teisiti ei wõi ju enam!“

See kiri awas wenna Taaweti keelepae-
lad wõi õigemini pani wenna Taaweti sule käima.
Pikalt ja laialt seletas ta nüüd kirjalikult, kuhu

floostri warandus pandud. Väga nitme iifiku fätte oli see wälja jaetud.

Uwalik seletus päästis floostriisade wangi-foja ufsed. Seletuse saamise järele kuulutati neile priiust. Kloostriisad puistasiwad kohe Tallinna tolmu jalgadelt ja ruttasiwad Portuni, kuhu teised mennad eel läinud. Tallinna ei julenud nad kauemini jääda: olivad ju linnaisad nende waranduse neilt riisunud ja neid endid wangi pannud. Kes wõis niisugusid linnaisasid enam usaldada, kes õiguse jalgade alla tallasiwad ja endiste rööwriütlite selfilisteks hakkasiwad!

Niipea kui linnaisadel floostri warjule saadetud waranduse kohta selge teade käes, hakkasiwad nad warandust kohe kofku koguma. Ja nende saaki ei wõi wäitsetä armata.

Kuid ülekohтусel mamonal pole õnnistusi. Waewalt olivad Tallinna linnaisad floostri munkade waranduse oma hoole alla wõtnud, kui ju Gestimaa rüütliid tulivad ja hüüdsiwad: „Warandus meile!”

„Mispärast?” küüsiwad Tallinna linnaisad imeftledes.

„Sellepärast, et me peaaegu kõik oleme floostri- rile kinkinud!” wastasiwad rüütliid. „Me oleme floostri- rile kinkinud, aga mitte Tallinna linnawalit- susele. Kui nüüd linnawalitsus mungad floostrist wälja ajanud ja nende waranduse ära wõtnud, on see kuulmata ülekohus. Warandus ei ole linna päralt, waid meie päralt, sest me oleme selle kinkinud.”

„Tooge tunnistusi!” nõudsiwad linnaisad.

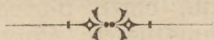
Tunnistusi tuua ometi oli raske. Rüütliid nõudsiwad ilma tunnistusteta. Linnaisad ei annud

Raua, kava aega tülitsejivad Gestimaa rüütliid ja Tallinna linnaijad floostri waranduse pärast. Mis aga korra hundi saus, see hundi kõhus. Kudas rüütliid ka floostri warandust linnawalitjuse käest kätte püüdsiwad saada, ei läinud see ettemõte ometi forda. Kloostri warandus jäi linnale.

Wist nõudis Plettenberg linnaijade teo kohta seletust. Kõige vähemalt leidub Tallinna linnawalitjuse poolt Plettenbergile kirjutatud kiri 1527 aastast. Ses kirjas lükkas linnawalitjus kõik süü munkade selga. Need olnud kiskujad hundid lamaste riides. Linnawalitjus ei ole teifiti teha wõinud kui teinud.

Raua ei wõinud linnaijad ära wõetud floostrist röömu tunda. 1532 tõusis suur tulekahju, mis dominikaanlaste floostri waremeteks muutis. Wäga mitmelt poot lüfati tulekahju munkade süüks. Kättemaksmise himus süüdanud mungad oma endise floostri salaja põlema. Ei wõinud nemad floostris asuda, ei pidanud linnalgi floostrist kasu olema. Linnal oleks sel puhul ometi floostri ruumisid hädasti tarwis läinud, sest sel samal aastal mässas kange kakk Tallinnas. Seda kakku arwatakse 2000 hinge Tallinnas hauda wiinud olewat. Selleaegse wäikse asunikkude hulga kohta tähendas 2000 hinge ja hirmus suurt laastamist.

Me wõime lõpetada. Laiduwäärt on Tallinna mungad endid mitmes tüfis üles pidanud, aga usupuhastuse aja Tallinna linnaijadelegi ei wõi me õiguse armastust ilusamaks ehteks tunnistada. Wajanduse edendamise tuhinal tehti tegusid, mis hea korra wasta sõdiwad.

Kelleste oma.

Kelleste oma.

Baltimaalt pärit Saksa kirjaniku L. H. Panteniuse roomaanidest on küll kõige rohkem „Kelleste oma d“ („Die von Kelles“) tähelepanemist leidnud, kõige vähemalt meie maal. Ühegi muu Panteniuse toode kohta ei ole nii palju rääeldud, ühtki muud nii palju luetud kui seda. Ei ime fa: „Kelleste omad“ maalivad meile selge pildi kodumaa hariduseloost 16 aastasajal ette. Pantenius on enne hoolega ajalugu uurinud ja oma uurimiste waral kujutab ta selleaegseid junfruid, peale selle aga veel muid kodumaa elanikke. Toorusest ja wägiwallast nõrretawad need Panteniuse pildid. Tõesti armsad ei ole need pildid kõige vähemalt mitmele wõimumehale lugeda, selle esiwanemate tegusid Pantenius meile nii elawalt kirjeldab. Mitmelt poolt on Panteniust hufka mõistatud, et ta 16 aastasaja kodumaa ülemate warjupooli unustuse hõlmasi päewawalgele toonud. Niisuguse romaani oleks Pantenius mitmete arwamise järele pidanud kirjutamata jätma. Ja kui see korra Saksa keeles kirjutatud, siis jäägu see ainult Saksa keelde, aga ärgu pandagu niisugust Saksa wõimumeeste tooruse kirjeldust rahwakeelde ümber. Rahwal pole tarwis teada, kuidas wanal ajal wõimumehed kodumaal elanud.

Hoopis teist armamist on kodumaa mittesakslased kohe Panteniuse tähtsa romaani ilmumise järele avaldanud. Gestlased ja lätlased said aru, et nemadki endid niisuguse hariduse ajaloolise pildiga piawad tutvustama. Warsti hakati, „Die von Kelles“ Gesti ja Läti feelde ümber panna. Gesti feelde ümberpaneku wõttis Paistu õpetaja J. Bergmann oma hooleks ja hakkas oma tööd Olewikus awaldama. Rahjuks ei olnud eestistamiseks Panteniuse käest luba küsitud. Seda teades pani Ründja selleaegne toimeatja kohe „Die von Kelles’e“ kirjutajale palwe ette Ründja toimetajale luba anda raamatut Gesti feelde ümber panna. Pantenius lubas. Selle luba tõttu ei wõinud Olewik „Kelleste omaid“ edasi trükkida, waid ümberpanija õpetaja J. Bergmann walmistas romaaniist ainult pikema jisu kirjelduse.

Dodati luba saaja poolt „Die von Kelles“ eestifeelelist ümberpanekut. Eigi paar kümme aastat on ilmaegu mööda läinud. Dotamisest tüdinenud pani õp. J. Bergmann omalt poolt palwe ette „Die von Kelles“ Gesti feelde ümberpanna ja sai luba. Õp. J. Bergmann saatis oma tõlke Postimehe toimetusele. Postimehes ilmusiwad siis „Kelleste omad“ Gesti feeles, pärast weel iseraamatuna ja leidiswad rohket tähelpanemist. Waimustusega lueti romaani. Lugemine jälle jünnitask lugejate seas waidlemist ja arutamist. Et romaani ajalooliseks nimetataffe ja ajaloolised isikud romaanis tõesti ette tulewad, tõusis küsimine: kus on see Kelleste, kelle omadest romaan kõneleb? Ükski adressiraamat ei anna Olewikus Kelleste elupaika teada. Wõi ehk on Pantenius Kruse mõisa Kelleste oma peast wälja arwanud?

Panteniusesele ei wõi me jes tüfis jugugi süüd mõista. Pantenius kõneleb, mis ta ajaraamatutes leidnud. Ajaraamatud tähendavad selgesti, et Selert Kruse Kelleste pärisheerra olnud. „Selert Kruse von Kelles“ lueme näituseks tihti Ruskowi kroonikas. Kelleste nime kõrwal leiame mujal veel „Kalles“ ja „Kalliste“. Kus on nüüd see paif?

Mitmesugusid arvamisi on selle nime kohta avaldatud. Ühed on Kalliste mõisat Kallist Mihkli kihelkunnast, teised jälle Kaelastest Pärnumaalt otsinud. Otsijad on aga seda unustanud, et ajaraamatud Kelleste mõisa selgesti ütlewat Tartu piiskopi maal olevat. Pärnumaad sinna ei luetud. Seega ei wõi Kalli ega Kaelaste mõisast juttugi olla.

Jälle teised tahaksivad Kallaste küla Peipsi rannas Kelleste oma alupaigaks teha. See paif seisaks küll endise Tartu piiskopi võimu piiris, aga mingi märk ei tunništa meile, et Kallaste küla asemel enne mõis seisnud. Ja sel põhjusel piame Kallaste „Kelleste“ nimekirjast maha kustutama, nii wäga kui Kalliste nimi muidu ka Kallaste nime moodi kõlab.

Me piame Kelleste omade ajupaika mujalt otsima. Kus aga? K a n e p i kihelkunnast. Seal leidub K r o o t u s e mõisa, mis paremini kui ükski muu „Kelleste“ mõisaks sobib. Kudas nii? Krootuse?

Pealt näha ei leidu Krootuse ja Kelleste wahel mingisugust ühisust. Krootuse! See nimi kuulub nii wõeralt. Tõesti ongi wõeras. Mõisa on nime ühest oma peremehelt Grothufilt saa-

nud. Keegi Grothus omandas enesele mõisa ja mõisa hakati Grothusi mõisaks nimetama. Grothusist sündis aga hiljemini Krootuse, nagu mõisat praegu kutsutakse.

Meil läheb ometi tõendust tarvis, et „Krootuse“ „Kelleste“ mõisaga ühte sulab. Kust saame niisuguse tunnistuse? Ehk aitab meid ses tühis armas Saksa keel. Sakslased ei hüüa Krootuse mõisat mitte Grothusiks, vaid „Röllitsiks.“ „Röllits“ tuletab meile aga juba elawalt „Kelles“, „Kelleste“ meelde. Endisest „Kelleste“ mõisast tegiwad sakslased aja jookkul Röllik, eestlased aga omaniku järele Krootuse.

Krootuse mõisarahwaga mõisiwad Rõngu ja Rannu omad hõlpasti läbi käia, nagu romaanist jeda kuuleme, Krootusest mõis Gelert Kruse hõlpjalt Tartusse päästa, kui piiskopp Kruset enese juurde kutsus. Ülepea ei leia me Krootuse mõisal mingisugusid takistusi ees, mis teda keelaksid Kelleste mõisaks hakkamast. Ottime kusagilt Kelleste mõisat, siis ottime teda küll kõige juurema õigusega Kanepi kihelkunnast Krootusest.

Romaanide kirjutajad käiwad oma toode isikutega tihti wäga wabalt ümber, s. o. nad luuletawad ajaloolistelegi isikutele tegusid ehteks, tegusid, kellest ajalugu midagi ei tea. Kui ka Pantenius oma ajaloolise romaaniga „Kelleste omad“ ajalugu filmas pidanud, toob ta seal ometi juhtumisi ette, mis ta ise wälja arwanud. Me tahame sellepärast eel pool katkuda kätte näidata, kui palju me ajaloolisult tõesti Kelleste omadest teame.

Kõige pealt pian tähendama, et ajaloos mõisadewalitseja Gelert Kruse nime kannab, poeg.

Panteniusse Selert R. nimeta ilmut. Panteniuse romaanis on meil mõlematega tegemist, ajaloois isaga.

Rus ja mil Gilhard wõi Selert Kruse sünninud, seda ma ei tea. Me kuuleme temast esimest korda siis, kui nimetatakse, et ta Tartu piiskopi mõisadewalitseja ametit pidanud. Täli muskulastega ähwardas tõusta. Musku tsaar hakkas tartlastelt meemaksu nõudma. Korra wanasti oli määratud, et ühe maa tüki eest Wastfeliina ja Betseri wahel, kus piiskopifunna alamad mesipuid pidasiwad, tsaarile meemaksu pidi maksetama. Kuid määramine oli määramiseks jäänud; maksu ei makstud. Nüüd äristi tahtis Musku tsaar, et iga inimene, mees ja naene, suur ja väike, hinge pealt marga meemaksu pidi maksuma, ka mööda läinud aastate eest. Isegi furnute eest pidiwad elusad maksuma.

Niisugune nõudmine ei meeldinud Tartu piiskopile. Tsaar saatis 1556 Juuni kuus saadiku Terpigore wi Tartu asju õiendama. Saadik tõi piiskopile tsaari poolt kingitusi kaasa. Nõudis aga ühtlasi maksu. Tartu isad tuliwad kofku nõu pidama. Ühed oliwad nõudmise poolt, teised wasta. Maksu maksmise poolt ei rääkinud keegi, küll aga maksu lubamise poolt. Tartu isad arwasiwad: lubamine ka hea mees. Isesest töotus, isesest töotuse täitmine. Küll seisis Tartu suurmeister Juhann Henk lubamise wasta. Henk tähendas õieti, et meest sõnast, härga sarwest. Teised naerisiwad ometi Henki kitsarinnalise südametunnistuse üle. Nende lai südametunnistus ütles neile: Lubage palju, aga ärge täitke midagi! Lubamisega saame hõlpsamini saadikust lahti.

Tartu targad isad istusiwad laua äärde ja

andsiwad Terpigorewile oma töotuse firjalikult ja paniwad firjale weel tunnistuseks pitsari alla. Selle firja järele pidi igaüks peale waimulikfude meeste maksu Musku walitsejale maksma. Kirja pannud Terpigorew põue ja ütelnud ise: „See on wäike lapsuke, seda piab hästi hoidma. Kui ta suuremaks saab, küll ta meile siis kasu toob!“ Pange aga raha walmis, küll laps warsti raha järele tuleb!”

Saadiku pillamisi kuuldes tõusis mõnel Tartu isal ometi hirm. Mõni hakkas mõtlema ja õhutama: „Mis me oleme teinud! Me oleme ise terve Liwimaa Musku meestele ära müünud!“ Teised aga hooplesiwad ja ütlesiwad: „Ennem fulutame 100 taalrit sõdimiseks kui et me ühe taalri maksu maksame!“ Jürgens Holtshur aga trööstis kõiki: „Urge kartke! Raebame Saksamaa keisrikohutusse! Küll siis õiguse saame!“

Tartu isad saatsiwad Terpigorewi minema ega mõtelnudki enam maksu peale. Nagu pikse mürin ehmatas aga nowembri kuus 1557 tsaari kiri, mis täitmata jäetud töotusi meelde tuletas ja töotuste täitmata jätmise pärast sõda ähwardas. Piiskopp lõi kartma. Ta arwas kõige paremaks sedamaid saadikuid Muskusse saata asja õiendama. Saadikuteks määras ta mõisadewalitseja Celert Kruse ja Klaus Franke. Need pidiwad sedamaid Muskusse sõitma ja selgeks tegema, et Liwimaal mingisugust põhjust pole Musku tsaarile maksu maksta.

Muskusse sõites jaiwad saadikud aru, et Musku tsaari sõjawäed Gesti, Liwimaa poole nihkusiwad. See nähtus sundis neid seda enam taga tsaariga rahu sobitama. Küll katsus Kruse Lii-

wimaa õiguste eest seista, küll näitas ta, kui ülesõhtune Muskü meeste nõudmine, aga asjata. Tsaar näitas Tartu poolt antud tõotust.

Viimaks hakkas Kruse kauplema. Ta pakkus esmalt 10,000 taalrit lepituseks. Asjata. Pakkus 20,000. Tsaar ei mõtnud kuulda. Pakkus 30,000. Si paremat tagajärge ühtigi. Pakkus viimaks 40,000 taalrit. Nüüd alles hakkas tsaar juttu tähele panna. Lubas 40,000 taalriga wana wõla tasumiseks leppida, nõudis aga edespidi iga aasta Tartu piiskopikunnalt 1000 taalrit maksu. Wana wõlg pidi kohe maksetama. Lubamistega ei tahtnud tsaar enam leppida.

Warsti jelle peale saatis tsaar saadikute juurde raha järele. Saadikud olivad lootnud, et nad raha jõuawad muretseda. Nad ei arwanud, et tsaar nii pea raha nõuab. Kui nüüd tsaari saadikud raha järele tulivad, polnud Tartu saadikutel 40,000 taalrit maksta.

Tartu saadikud tahtsiwad tsaari jutule minna, aga ei pääsnud. Tsaar laskis neile ütelda, et nagu näha, pidada Tartu mehed tsaari narriks. Saadikud wõida koju minna, tsaar tulla ise raha Liwimaalt ära tooma. Küll lubasiwad saadikud raha õige pea muretseda ja mitte enne Musküst lahkuda, kui 40,000 taalrit seal. Ilmaaegu kõik: tsaar käskis sõjawäge Gesti ja Liwimaale tungida.

Tartu saadikud ruttasiwad koju. Tsaari sõjawägi käis nende kannul. 22 jaanuaril 1558 tungis Muskü wägi juba Wiru ja Tartumaale ja hakkas laastama. Selle laastamisega algab kodumaal 37 aastane sõda, mis hirmsam kui Saksa-maa 30 aastane sõda. See on sõda, kelle sarnast

wähe teisi leida. Terwe kodumaa muudetakse kõrmeks, rahwast jääb waewalt kümnes osa järele kõik muud langewad mõõga tera all ehk wiaakse wõitjate maale wangi. See on sõda, mis kodumaa pattude üle niisugust walju kohut mõistab nagu muiste Soodoma ja Gomorra rahwa peale tulesadamine taewast. Sest hirmsasti kiskendawad Gesti ja Liwimaal elajate patud taewa poole.

Kuid meie nõu ei ole sest suurest sõjast kõnelda, waid Kelleste pärisherrast. Sõjast ainult nii palju kui seletuseks hädasti tarwis.

Oma wäe ja wõimuse näitamise järele hakkas Musku sõjawäe juhataja Sig Alei uuesti maksu nõudma. Aga niisama wähe kui esimesel korral saiwad nõudjad nüüdki raha. Lühikeste puhkeaja järele algas sõda uue jõuga. 12 mail 1558 langes Narwa Musku sõjawäe kätte. Nüüd oleks Musku tsaarile raha antud, aga nüüd ei soowinudki tsaar enam raha üksi, waid linna kõige rahaga. Narwa langemine oli näidanud, et Gesti ja Liwimaa linnu ära wõib wõtta. Terwe maa pidi Musku tsaari omaks saama.

Lõesti näitas lugu nii minewat. Tartu piiskopikund langes Musku tsaari kätte ja Tartule enele tuliwad needsamad päewad. Kes jõudis, põgenes, kes ei jõudnud, langes waenlastele saagiks. Teades, kui suure sõjawäe Musku tsaar maad ära wõitma saadab, arwas Kelleste päris-herra Muskust tagasi jõudes kõige paremaks ära põgeneda. Läänemaal Tagapera mõisas otsis Kruse oga perekunnaga warju ja ruttas sealt pea Haapsalusse edasi. Aga Haapsalussegi tuli Musku wõrsti wägi järele. Pärnu poole põgenes Kruuse. Pärnust tahtis ta Riiga sõita, seal

armas ta julgema elu olemat. Aga juba olivad Muskü mehed Riia tee kinni pannud. Minult laewaga pääsis weel edasi. Laewa polnud ometi fohe leida.

Kelleste sakšad pidivad laewa ootama. Korraga ilmušiwad 6 detsembril 1560 Muskü sõjamehed. Enne weel kui Kelleste omad wõišiwad wašta panna, wõeti neid wangi. Jürgen Nötken iatsus mõõgaga ennast kaitsta; aga Muskü mehed pistiwad ta ilma armuta surnuks. Surma sai niiſema Kelleste sakste tütrele. Kruuse proua oma lapsega ja proua ema Mai*) ütkšüla wiidi Haapsalusse, Kruuse ise aga Paidesse wangi. Ei tea, kas Kruuse Paideſt eluga oleks pääsnud, kui sõjamehed tal mitte suurt kuldketti kaelas poleks näinud ja ta taškud fulda täis leidnud. Rohke fulla ſaak andis mehe rikkuseſt tunnistuſt. Rikka mehe täeſt wõis rohket lunastuſe hinda ſaada.

Bea kuulſiwad wangiwõtjad, kes nende wang olla. Kruuse ſaadeti ſelle peale fohe Musküſſe. Siin pidi ta weel mõnda aega wangipõlwe maitſma, enne kui ärapääsmiſe tund tuli. Muskü tſaari ja Daanimaa wahel oli rajaasju õiendada. Ei olnud aga ſedagi, kes keelt oſkas. Seal tuli Kruuse meelde raja õiendajatele. Kruſet kutsuti tſaari teeniſtuſeſſe.

Kruuse ei mõtelnud ſaua. Wangipõlwe elu tundis ta wäga häſti. Seſt wõis ainult tſaari teeniſtuſeſſe aſtumine teda pääſta. Muidu jäi ta elu otſani ehk wangi. Kruuse lubas tſaari teeniſtuſeſſe aſtuda, kui temalt ainult auuſat tööd nõutakſe.

*) Pantenius nimetas teda Marielſ.

Et Krusele iseäralikka nõudmisi ette pandud, sest ei kõnele Kelleste pärisheerra midagi, aga arvata võib seda, sest mõisu ja pärisorju, kivi-
maja Muskus ja veel muid kingitusi sai endine wang. Tõlgi ameti pärast üksi oleks Kruse küll waewalt nii suure suutäie saanud. Wist pidi ta Musku tsaarile lubama omalt poolt abiks olla, et Gesti ja Liiwimaa Musku walitsuse alla saamad. Omalt poolt ei kirjuta Kelleste pärisheerra selle kohta midagi. Muidu on ta oma elust palju juhtumisi kirja pannud. Wist ei julenud ta niisugust töötust kirja panna.

Teiselt poolt paneb ometi meid imestlema see nähtus, et me mõnda aastat Kruse tegewusest midagi ei kuule. Oleks Kruse kohe sarnase töötuse annud, oleks ta ju järgmistel aastatel oma agarust Musku tsaari wasta paremini üles näidanud. Nüüd aga waitib ajalugu mõnda aegstat Kelleste pärisheerrast. Kas ta järgmised aastad Muskus elanud wõi kodumaale tagasi tulnud, sellegi kohta puuduwad kindlad teated. Nii palju kuuleme ometi ta oma kirjadest, et ta wabaks jaamise järele naese ja lapsed enesele Muskusse järele tulla lastnud.

Nagu uut elu saab Kelleste pärisheerra, kui teine Liiwimaa mees veel Musku tsaari teenistusesse astub. Nagu kassikwennad rööm ja mure hakkawad nüüd Liiwimaa mehed Musku tsaari teenistuses käsi käes käima. See teine oli Juhan Duwe ehk Taube, Tartu piiskopi nõunik. Sõja ajal sattus temagi Musku meeste kätte wangi. Enam kui neli aastat pidi Taube raskest wangi-
põlwes õhkama, enne kui ta raha abil tsaari ülemad oma nõusse meelitas, nii et need temale

priitlaslastmise muretsesiwad. Aga mitte ainult priitks ei saanud Taube, waid ka suuri kingitusi ja jissetulekuid anti temale. Mis Taube kõigi niisuguste kingituste eest omalt poolt lubas, seda me ei tea. Armata wõib aga, et Taube omalt poolt wist pidi töötama tsaari ettemõtteid Gesti ja Liwimaa allahetmises tuetada.

Taubega astus Kruse ühendusesse. Sest jaadif saame aru, kuidas mõlemad kodumaad Musku walitsuse alla katsuwad saata. Gsiotsa ei märka seda Liwimaa wõimumehed weel. Liwimaa mõisnikud määravad Taube ja Kruse koguni jaadifuteks Musku tsaari juurde. Mõlemad oskasiwad tsaarile nõnda moka mõda kõneleda ja asju nii tsaari meelt mõda ajada, et tsaar Taube würstiks ja Kruse bojariks nimetas. Peale selle määras tsaar neile wiina monopoli jissetulekust osa. Seda wiisi saiwad nad enestele rohkesti warandust.

Nüüd oli aga tarwis näidata, et nad tsaari heategu oskawad tasuda. Suurem jagu Gesti-maad seisis küll ja Musku tsaari wõimuse all, Tallinn ometi ei tahtnud Musku walitsusest midagi teada. Tallinna soowisiwad Musku mehed enestele Tallinna kõwad müürid ei kartnud Musku meeste juurtükka. Rus jõud ei jaks, jaksab nõu. Selle peale mõtlesiwad Kruse ja Taube. Nad tahtsiwad Tallinna isasid alla heitma meelitada. Mõlemad kirjutasiwad Tallinna linnawalitsusele. Nad tähendasiwad, et neil ütlemata tähtsate asjade pärast läbirääkimist olla, mis linnale ja maale palju tulu tuua. Läbirääkimiseks palusiwad nad jaadifuid Rakweresse saata. Terwe ettemõte pidi Rootsi walitsuse eest salaja hoitama.

Tallinna linnaisad olivad juba warem märku saanud, et Kruse ja Taube Muskü tsaari teenistuses seisawad ja neid usaldada ei wõi. Linna-
isad andsiwad sellepärast ettepaneku sedamaid Rootsi walitsusele teada. Rootsi walitsus käskis linnaisasid tõesti saadikuid Rakweresse saata. Seda wiisi wõis kõige paremini Kruse ja Taube plaanid teada saada.

Didrik Rafer ja Hinrik Rute saadeti Rakweresse Kruse ja Taube juurde. Need ei tohtinud kutsujatele sugugi awaldada, et Rootsi walitsus nende Rakwere käigust midagi teadis.

Kruse ja Taube hakkasiwad kohe pikemalt ja laialt Gesti ja Liwimaa hädast rääkima. Nad seletasiwad, et abi wõeraste riikide käest ei tulla, fodumaa ise aga ennast aidata ei jaksada. Muskü tsaar selle wasta olla otsuseks teinud Gesti ja Liwimaad oma alla heita. Miks nüüd ilmaaegu werd ära walada? Kaua ifka Tallinn tsaari wae wasta ei jõuda panna. Parema olla aegsasti alla heita. Heita Tallinn heaga alla, siis käia linna ja maa rahwa käsi hästi. Nad kiitfiwad oma elu ja lihasiwad juurde, et tsaar maa sakste hooleks tahab jätta, sest tsaari oma soontes woolata saksa werd. Kõik muud rahwad pidada Gesti ja Liwimaalt lahkuma. Tsaar olla neile — Krusele ja Taubele — woli annud nii teha, kuidas nad heaks arwawad. Kruse ja Taube soowida rahwale ja maale head ja sellepärast näha nad hea meelega, et Tallinn nende südameleiku head nõu tähele paneks.

Nii palju kui Kruse ja Taube Tallinna saadikutele ka mett huultele määrifiwad ja nii kuld-
mägesid kui ka töotasiwad, jäi nende waew ometi

asjata waewaks. Saadikud wastasiwad, et nad niisuguse hea nõu kohta mingisugust otsust ei wõi anda, sest otsuse tegemiseks puududa neil linna poolt woli. Nad palusiwad sellepärast hea nõu andjaid oma ettepanekuid kirja panna, et nad neid siis kirjalikult linnawalitsuse kätte wiiksiwad. Küll siis linnawalitsus ettepanekute kohta õige wastuse annab.

Warsti paniwadki Kruse ja Taube oma ettepanekud kirja ja andsiwad kirja saadikutele kaasa. Kudas nad ka Musku tsaari ja ta heldust kiitsiwad, jäi ometi kõik nende ettepanek tagajärjeta. Tallinna linnaisadel ei olnud misgisugust himu Musku meestega tegemist teha.

Nähes, et enestel asi Tallinna linnaisadega ei õnnistanud, palusiwad Selert Kruse ja Johan Taube Tartu mehi enestele appi. Tartu seisib juba Musku tsaari wõimuse all. Tartu meestega saiwad nad palju hõlpsamini walmis kui Tallinna omadega. Kruse ja Taube nõu peale kirjutasiwad siis Tartu isad Tallinna isadele kirja. Tartu isad tähendasiwad, nad ei wõida sugugi mõista, miks Tallinn Rootsi ifet kauemini tahta kanda. Neg olla ammugi käes seda enestest ära wisata ja uut elu elama hakata.

Niisama wähe nagu Kruuse ja Taube otsekohele ettepanek, muutis Tartu isadegi kiri Tallinna isade meeli. Kirjast paistis liig selgesti rebase händ wälja. Tallinna isad teadsiwad wäga hästi, et Tartu mehed Rootsi walitsuse all ei seisnud, aga kas Tartu isade käsi sellepärast paremini käis? Sgal Tallinna isal puudus tahtmine oma elu Tartu isade eluga wahetada. Tallinna isad naerisiwad Tartu isade kirja üle ja hakkasiwad

allahetmise asemel wallisid kõrgemaks tegema. Kes mõis teada, ehk saatsivad Kruse ja Taube pea Musku õnnetoojad Tallinna külalisteks. Niisuguste külaliste vastavõtmise vastu läks tarvis valmistada.

Seni õitses Krusel ja Taubel teisel pool ometi nisu paremini. Nad saidad hulga teenistujeta jäänud mõisamehi oma nõusse ja Musku tsaari teenistusesse. Mõisamehed hakkasid kohe niisama riisuma ja maad laastama nagu enne Musku tsaari mehed teinud.

Peale selle katsusivad Kruse ja Taube hertsog Magnusegagi kaupa sobitada. Sellegi juures õnnistas nende asi paremini kui Tallinna isade juures, Magnus jäi Kruse ja Taube libedaid sõnu uskuma, kui nad Magnusele Musku tsaari Iwani poolt kutsusid magesid töötasivad. Magnus tõsteti tsaari poolt tõesti Liivimaa kuningaiks. Kuid kuninga nime anda pole raske, raske on ainult kuningriiki anda. Seda ometi Magnusele ei antud. Magnus pidi kuningriigi enesele alles võitma. Kuningriigi asemel kingiti Magnusele veel kuninga proua. Kuninga proua pidi Magnusele kallatündrid koju tooma, aga nende kallatündrite tulekut oodates väsisivad Magnuse sõlmad. Magnus oli ju würl; eks muretsenud ta kuningriiki ja kallatündriki ise.

Tallinnast mõis wististi hulga kulda saada. Leidus ju sel ajal palju rikkeid mehi Tallinnas. Aga Tallinna isad ei armastanud kulda kasti ära anda, ka kuningale mitte. Siiski kes alati isade tahtmist küsib: ei anna isad heaga, mõetakse wägisi. Magnus tuli Musku tsaari sõjawäega 21 augustil 1570 Tallinna alla linna ära võtma.

Runingas Magnus arwas, et Tallinna targad isad temale kaua ei hakka wasta panema, waid kui oma armsale kuningale pea wärawad awamad. Magnus tundis ometi Tallinna linnaisasid wäha. Tallinna isad tundsiwad Magnuse ja tsaari Swani politikat palju paremini. Isad arwasiwad: magusam rootslaste igapäewaene leib kui Musku meeste jai. Sel põhjusel näitasiwad nad saja toojatele rusikaid. Küll woolas Magnusele mõisamehi appi, küll tuli Muskust uut wäge lisaks, aga kõik see ei pannud Tallinna isasid lohkuma ega jõudnud Tallinna wastupanemise jõudu wähendada. Tallinna mehed andsiwad kallaletungijatele tublisti tuld wasta ja tegiwad palju kahju. Selert Kruse poegki langes Tallinna kuulide all.

Kru saades, et jõud Tallinna ära ei wõida, katsusiwad kuningas Magnus ja ta nõumehed Kruse ja Taube kawalust. Magnuse õpetaja Kristjan Schrepfer katsus Tallinna isadele õige elawalt filmade ette maalida, kui armuline ja hea mees Musku tsaar on. Ühtlasi püüdis ta Musku meeste mõimu Tallinna isadele hästi suureks tegewa klaasi läbi näidata. Tallinna isad aga käsksiwad suureks tegewa klaasi ära wõtta ja Musku wüürsti õiges walguses näidata, õige walgus näidata hoopis teistsugu kaju.

Kruse ja Taube pruufisiwad teistsugu abinõusid. Nad katsusiwad Tallinna rahwa isekeskes tülisse ajada. Sisemise tüli kaudu lootsiwad nad linna ennemini langewat. Nad ütlesiwad, Rakweres käinud linnasaadikud olla sõja poolest süüdlased. Saadikud lubanud Rakweres Tallinna Musku tsaarile. Müüd tulnud tsaari wägi linna

kätte saama, aga ei saada. Töotuste tõttu nõuda tsaari vägi nüüd õigusega allasheitmist.

Ruidas Kruse ja Taube katjusiwad ta tüli teha, ei õnnestanud see neil ometi. Ruidas ka mõne küsimuse kohta waieldi, linna kuningas Magnusele wõi Musku tsaarile ära anda ei tulnud kellegile meelde. Kõige ümberpiiramise ja lastmise peale waatamata ei jõudnud wastased Tallinna ära wõtta. Seda wiisi ei jäänud ümberpiirajatele muud nõu üle kui riistu kotti panna ja oma teed minna. 30 nädalise ümberpiiramise järele pistiswad Musku mehed ise oma leeri põlema ja läksiwad Narwa linna poole tagasi. Tallinn wõis jälle fergemini hingata.

Kruse ja Taube oliswad Musku tsaarile ette maalinud, kui ferge Tallinn ja ümberkaudne maa ära wõtta. Nad ise oliswad omalt poolt ärawõtmiseks abi lubanud. Musku tsaar uskus nende juttu. Nüüd nägi aga, et teda petetud. Kruse ja Taube pidiswad tsaari wiha kartma. Mõlemad oliswad selgest küllalt näinud, kui waljult tsaar nendega ümber käis, kes ta wiha alla langenud. Si tähendanud midagi mehi pea jao lähemaks teha.

Krusel ja Taubel kadus julgus endid tsaarile enam näidata. Mõlemad hakkiswad selle peale mõtlema, kust mujalt niisugust head sissetulekut eest leida nagu neil tänini Muskus olnud. Mõlemate silmad waatasiwad Poolamaa poole. Osa Liwimaad oli ju poolakate käes, poolakad ihkasiwad fogu maad enestele.

Läks Krusel ja Taubel korda Poola walitjusele Liwimaal maad juurde muretsema, wõisid juurdemuretsejad loota, et Poola kuningas neile niisamasuguse hea põlwe walmistab nagu

Musku tjaar ennemalt. Jõudsiwad nad näituseks Tartu Poola walitsuse alla saata, wõisiwad nad rohket waewapalka Poola kuninga poolt pärida. Tartus oliwad mõlemad ja waremalt ametit pidanud; Tartus elas neil palju tuttawaid. Tartu lootsiwad nad kõige hõlpsamalt Poola walitsusele kinkida wõiwat. Nad meelitasiwad nimelt mõisameeste peamehe Reinhold von Roseni oma nõusse. Reinhold von Rosen oli oma meestega Musku tsaari teenistusesse astunud. Talle oli palju töötatud, aga vähä antud. Kui nüüd Kruse ja Taube Musku tsaari wasta umbusklikuks läksiwad, hakkasiwad nad Rosenile seletama, et töö tuse täitmistest Musku tsaari poolt juttugi ei wõi olla.

Hakkaja mees Rosen hakkas kohe arwama: ei anta mulle, mis töötatud, wõtan ma ise. Seda Kruse ja Taube just tahtsiwad. Wõtame Tartu Musku meeste käest ära! kihutasiwad nad Roseni taga. Rosen nõus. Rosen pidi Tartu ärawõtmise wasta hoolega ette walmistama ja kõiki tuttawaid oma plaanidega tutwustama. Nagu näha, lootis Rosen enam oma agaruse kui forraliku ettewalmistamise peale.

21 oktobril 1571 tahtis Rosen Tartu Musku meeste käest ära wõtta. Rosen ise tungis oma ratsameestega Saksa wärawast sisse, Kruse ja Taube oma meestega doomwärawast. Kallaletungijad lootsiwad pühapäewase päewa pärast Musku meeste poolt vähä wastapanemist leida. Peale selle lootsiwad nad, et kõik sakslased neid nähes kohe sõjariistad kätte wõtawad ja neile appi tulewad. Lugu läks ometi teisiti kui kallaletungijad lootsiwad. Tartlased ei teadnud ettewõttest midagi.

Uulitsjal wõitlemist nähes paniwad sakslased tohe uksed lukku ja hoidsiwad endid kõrwale. Abi jäi tulemata. Jah, kõik mõisamehedki ei ilmunud õigel ajal platsi. Selle asemel ilmus ometi Mustu mehi, sõjariistad käes, palju rohkem kui arwati. Need tungisiwad suure tuhinaga Roseni kallale. Küll wõitles Rosen waprasti, aga wastaste suur hulk wõitis ometi liig pea. Wastased raiusiwad ta enese ja ta seltsilised tükkideks.

Ettemõtmise nurjaminekut nähes katsusiwad Kruse ja Taube eluga linnast välja pääseda. Pikema wõitlemise peale pääsiwadki nad terwelt linnast välja. Selle wasta ootas Tartu sakslasi werepulm eest. Ehk küll Tartu sakslased Kruse ja Taube ettemõtmisest endid täiesti eemale hoidsiwad, pida siwad Mustu mehed neid ometi süüdlasteks ja hakkasiwad neid jelle eest karistama. Ja mis moodi? Mustu mehed tungisiwad, mööga käes, majadesse sisse ja andsiwad mõõka maitsta igale ühele, kes ette juhtus. Ei tehtud wahet mehe, naise ega lapse wahel. Ilma armuta löödi igaüks maha. Kolm päewa kestis niisugune werepulm ja werepulmaga ühes riisumine. Kõige selle hirmsa töö eest oliwad Tartu sakslased Krusele ja Taubele tänu wõlgu.

Kruse ja Taube arwasiwad kõige paremaks Mustu meeste eest eemale põgeneda. Küll tahtsiwad nad Tartut poolakatele kinkida, aga mis teha, ei läinud korda. Lootsiwad ometi, ehk lepiw Poola kuningas nende hea tahtmisegagi. Mõlemad lubasiwad Poola kuningat Sigismund Augusti truusti teenida ja see omalt poolt neile rohket taju anda.

Nurja läinud ettemõtmiste pärast Tartus hak-

kasivad Kruse ja Taube jälle Tallinna poole vaatama. Ettevaatlikumalt alustavad nad nüüd oma tööd. Mõlemad kirjutavad Tallinna isadele jälle kirja ja wabandavad oma endist teguviisi. Nad soovinud Tallinnale head, lugu läinud teistiti. Nad usaldanud Musku mehi liig palju ja Musku mehed petnud neid. Nüüd soovida nad Tallinnale paremat õnne.

Tallinna head isad ei tahtnud ometi Kruse ja Taube uuesti kiidetud õnnest midagi teada. Nad olivad oma igapäevase õnnega üsna rahul. Kumbgit ei lastud linna sissegi. Kui Kruse korra leedulaste jaadikuna Rootsi sõitis, pidi ta Birita floostriis öömaja otsima. Tallinna isad ei tahtnud Kruset nähagi.

Kruse ja Taube olivad nagu ihu ja särk alati üheskoos tööd teinud ja kodumaad pea ühe, pea teise valitsuse alla saata katsunud. Siiski ihu ja särki wahel võib wiimaks sõprus lõpeda, kui üks neist liig sopaseks läheb. Sõprus lõpes wiimaks Kruse ja Taube wahel, ütlen parem, muutus tülik. Isade tülist mõtsiwad lapsedki oja. Pojad kõige vähemalt armasiwad, et isade tüli ainult poegade mõõkadega võib seletada. Mõõkadega kippusiwad pojad ühe teise kallale ja pistiwad üksteise wastastikku furnuks. Walet olivad isad külwanud, wale külw kandis oma-kohtast wilja.

Nagu näha, leppisiwad Kruse ja Taube hiljemini jälle ära, sest et mõlemad pärast poole jälle üheskoos tööd tegiwad. Uuesti sai endine Kelleste pärisheerra wale ja pettuse kibedat wilja maitsta. Kelleste asemel oli Kruse Treideni, Taube Kremoni Poola kuninga käest saanud.

Korra Kruse kottu äraolemise ajal tulivad aga vastased ja võtšivad Treideni ära, nagu enne-malt Kelleste mõis wastaste kätte langenud.

Weel pahem lugu ähwardas Krusele ja Taubele kätte tulla. Musku tšaar Iwan tungis suure sõjaväega Liivimaale ja heitis suurema jao sest enese alla. Sattusivad Kruse ja Taube ta küüsi, võišivad nad weel hirmust nuhtlust oodata. Seks puudus meestel ometi tahtmine. Nad kat-susivad asja nii seada, et sündigu, mis sünnib, nad oma nahka iffa päästa võivad. Selleks ots-tarbeks kirjutasivad nad keisri ja kuninga nimel kirjad, mis Musku tšaarile Liivimaa igaweseks omanduseks tunnistasivad. Targalt tähendasivad need kirjad, et see Liivimaa äraandmine Musku tšaarile Kruse ja Taube sobitamise peale sündinud. Pitsatid kirjade all tunnistasivad kirja õigeks. Ometigi olivad need kirjad Kruse ja Taube sepi-kojas sepišetud. Kruse ise kõige vähemalt nime-tab Taube ainumaks kirjade kirjutajaks.

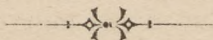
Uji tuli wälja. Kõik Liivimaa mõisnikud olivad wiha täis Kruse ja Taube peale, seda enam, et wiimastele peale selle tšaar Iwani kutsu-mist Liivimaale süüks anti. Oma wiha näita-sivad nad Krusele ja Taubele weel sellega üles, et nad neid maapäewalt wälja lasksivad wisata. Nende baroni nimi ei wõinud neid selle alanduse eest päästa.

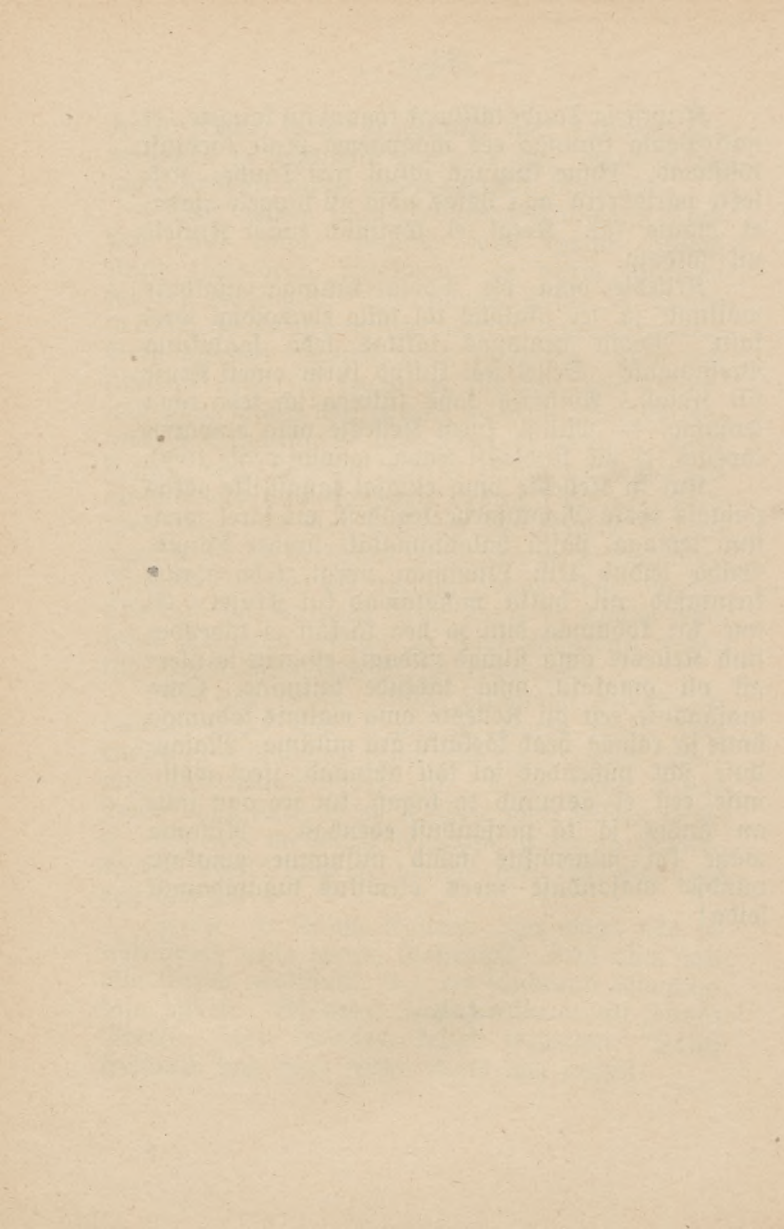
Kruse ja Taube tegiwad aga waga näo ja räätsiwad neile tehtud ülekohrust. Tõsi olla, nad olla kirjad wõlšinud, aga see sündinud kodumaa kasu pärast. Wõltsitud kirjade tõttu ainult jätnud Musku tšaar suurema kahju tegemata. Tänu teeninud nad oma teoga, mitte aga laitust.

Kruuse ja Taube läksivad foguni nii faugele, et nad Poola kuningas ees maapäewa peale faebtuft tõstiswad. Enne kuningas otsust furi Taube. Kelleste pärisheerra aga oskas asja nii faugele ajada, et õiguse sai. Keegi ei tohtinud enam Kruusele uft näidata.

Kelleste oma oli Poola kuningas usalduse mõitnud ja see usaldus tõi talle edaspidigi weel kasu. Poola kuningas läkitas teda saadifuna Breisimaale. Selles teel kutsus surm ometi Kruuse siit ilmaft. Abikaasa kahe tütreaga jäi teda taga leinama. — Millal surm Kelleste oma elupäiwi lõpetas, ei ole kindlasti teada, igapidi peale 1580.

Kui ka Kelleste oma eluajal ennaft ifka oskas puhtaks pesta Mooramehe tegudest, on järel maailm temaga palju halastamataft ümber käinud. Wähä leidub teisi Liivimaa poegi, keda ajaloo kirjutajad nii huffa mõistawad kui Kruuset. Ei ime ka: kodumaa õnn ja hea käekäif ei tähendanud Kelleste oma filmas midagi; esimene ja ülem asi oli omakasu, oma taskude täitmine. Oma majanduse eest oli Kelleste oma walmis kodumaa õnne ja rahwa head käekäifu ära müüma. Majanduse siht pühendas tal kõik abinõud; isegi wõltsimise eest ei astunud ta tagasi, kui see aga talle au andis ja ta majandust edendas. Niisama wähe kui minewikus võib niisugune omakasu püüdja majanduse mees olewikus lugupidamist leida!

Rafwere leil.

Rakwere leil.

Kui kewade käes, wõtawad saarlased paunad selga ja lähewad suurele maale tööd otsima. Mõne korra rändawad nad töö otsimise tuhinas koguni kaugele ja teewad kardetawaid töösid, mis muud hea meelega ei taha teha. Suur hädasoht ei kohuta saarlasi tihti ettemõtete eest tagasi. Saarlased mõlgub meeles hulka raha korjata ja sellega siis korra Saarde tagasi minna rahulikult päiwi elama. Aga mõnegi korra on juhtunud, et saarlased raha püüdmisel hädasohtu minnes elu pandiks pididwad panema. Naene, lapsed ootasid isa koju, aga isa jäi mõerasse mulda jäädawalt hingama.

Meie saarlasi ei wõi ometi ainsamateks niisugusteks rändajateks pidada. Saarlased wõiwad praegugi weel rändamise wendi mitme rahwa seast leida. Weel suurem rändamise tuhin ilmus endisel ajal. Saarlaste wennad olidwad enamalt shweitslased ja shottlased. Wiimasid on omal ajal meiemaalegi tulnud, aga Rakweres walmistati neile niisugune leil, et teistel shottlastel lust täiesti ära kadus oma külastäiguga enam meie maad auustada.

Ma arwan, shottlaste meie maal wiibimisest ja Rakwere leilist teatatakse wäga wähe.

Kootslaste, daanlaste j. n. e. meie maal olemisselt tuntakse üht ja teist, aga šottlaste külasõnast midagi. Sellepärast tahan nende mõraste meie maal elamisest natuke pisemalt rääkida.

Sel ajal, kui meie maa Rootsi valitsuse all seisis, pidi Rootsimaa tihti sõda pidama. Sõjapidamine tarvitab rohkesti mehi. Rootsi riiki ei mõi praegugi, veel vähem ennemalt rahwa poolt pereks riigiks tunnistada. Sõjapidamisel tuli seda viisi tihti meestest puudus kätte.

Niiisugusel korral pidi mujalt abi otsitama. Endisel ajal leiti fergemini raha eest abilisi kui meie päivil. Sõudis riik sõjameestele rohket palka maksta, sai ta mõralt maalt enesele fergesti abilisi. Majanduse tõttu olivad šottlased alati valmis sõtta minema. Sõda mõis ju nende halwa käekäiku parandada. Ürgu armatagu, et sõjameestele alati kindrali palka wanal ajal makseti. Palk ise just palju šottlaste wiletsat majandust ei tõotanud paremale järjele upitada, küll aga sõja ja a. k. Kui juba meie päivil haritud inglased enestele Aafrikast sõjasaaki otsiwad, kui palju enam ei sündinud seda 300 aasta eest, mil haridus palju madalamal astmel seisis. Sõjasaak, teise sõnaga mõidetud rahwaste waranduse ärariisumine tootas majanduse fultseks põhjaks hakata. Ja niiisugust fultset põhja nähes polnud meestel muud kui sõtta.

Üks jagu mehi ei himustanud sõjaga enesega midagi tegemist teha, sest sõda tuli ometigi natuke kardetawaks mängiks pidada, kus elust liig fergelt mõis ilma jääda. Niiisugune mäng näitas nende majandusele kardetaw olewat. Neile tootas suurema tulu sõjasaakas käimine s. o. pardiakajaks

hakkamine. Kuul sōda läbi läinud, sealt leidsiwad nad oma majandusele wāhā saaki, aga wōi ep suur sõjawāgi igasse paika ulatas. Nad läksiwad sinna rōõwima, kuhu sõjawāgi ei pääsenud ehk puutunud. Niisuguses paigas naeratas õnn nende majandusele. Tungisiwad nad mitmekesi ratsahooste seljas, sõjariistad käes, küladesse ehk üksikutesse majadesse, julges waewalt neile keegi wasta hakata. Kes jaksas, putkas eest. Pardiajajatel ei muud kui wōta saaki. Seda wiisi hakkas nende majandus ilma hādaohuta õitsema.

Sõjameeste puudusel katsus Rootsi walitsus sōda otsijatega shottlastega kaupa sobitada. Kergelt sündisiwad kaubad kokku. Kõll ei wōinud Rootsi walitsus shottlastele suurt pakka lubada, aga saagi rōõwimist waenlaste maalt lubas ta hea meelega. Shottlastele sai majanduse edendamiseks sestki töötusest juba küllalt. Kāed löödi kokku. Shottlastele anti kās Tallinna tulla ja Gestimaad kaitsta. Rootsi laewad pandi walmis, shottlased astusiwad laewa ja tuliwad augusti kuus 1573 Tallinnas maale. Mōne nāwali pärast ilmus teiste laewadega veel lisa, nii et jūgijel umbes 5000 meest shottlasi Tallinna tānawatel tōndis. Neist oli ainult üks osa sõjamehi, teised pardiajajad, kolmandamad kaupmehed, s. o. niisugused kaupmehed, kes ainult sõjameeste seas oma majandust edendasiwad. Nad katsusiwad sõjameestelt oma majanduse edendamiseks kauba eest „kaks nahka seljast“ kiskuda.

Niisugused mehed, kellel kõigil majandus ainult sihtis silmas seisis, õnnestasiwad siis Tallinna. Tōele au andes piame tunnistama, et shottlased suuremata suuruse — hingegei — peale

majanduse kõrval mõtlesivad. Nad töiwad oma õpetajagi Tallinna kaasa. See õpetaja hakkas Hobusepea uulitsas ühes majas neile Jumalateenistust pidama. Shottlased olivad hiljuti Kalwini usu wastu mõtnud ja seda uut õpetust kuulutas nende õpetajagi. See õpetaja pidi wiist kange jutluse mees olema, sest muidu ei oleks ajaloo kirjutaja Ruskow kartnud, et shottlaste õpetaja Tallinna rahwast kergelt oma usku oleks pöördma mõinud. Aga shottlaste õpetaja ei osanud Tallinna keeli, ei Saksa, Gesti ega Rootsi keelt ja sellepärast läks Ruskowi kardetud hädaoht Tallinna rahwast hõlpsasti mööda.

Tallina rahwas mõttis Shoti mõeraid ejiotja lahkesti wasta. Miks ei pidanudki nad neid lahkesti wasta mõtma, kui Shoti mõerad Gesti-maad ju kaitsema tulnud waenlaste kallaletungimise eest. Shoti mõerad ise ei annud ejiotja mingisugust põhjust kaebuseks. Nad pidasivad endid mõistlikult üles.

Aga ajad muutuwad ja me muudame endid nendega. Pea läks lugu shottlastegagi teisiti. Rootsis oli meestel tüff palka ette makstud. Nii kaua kui meestel Tallinnas raha piijas, wõidi nendega rahul olla. Kuid Tallinnas ei awanud Rootsi walitsus nii pea oma heldet kätt. Shottlaste majandus hakkas raha puuduse tõttu kannatama. Puudust tundma ei olnud shottlased ometi harjunud ehk ütleme parem, ei tahtnud harjuda.

Shottlased nõudsiwad raha, aga ilmaaegu. Me ei wõi elada, kui me raha ei saa! kaebasivad shottlased. „Meil pole anda!“ wastasivad Rootsi ülemad. — Kui lugu nii, siis läheme mujalt enestele teenistust otsima! ähwardasivad

shottlased. Shottlasi ära minna ei tahtnud ega tohtinud Rootsi ülemad, sest osa Gestimaa seisis mõraste võimu all. Mõrad mõisivad igal filmapilgul laugemale Gestimaale tungida. Keda neile siis vastu jaata? Kõfuleppimist läks shottlastega hädasti tarvis. Ilma rahata ei tahtnud shottlased kõfuleppimisest midagi teada. See nõu oli kallis.

Rootsi ülemad isegi said aru, et shottlaste majandus raha nõudis. Kust aga raha võtta? Hädas armasivad Rootsi ülemad hea nõu välja. Nad andsid shottlastele luba ülespidamist sealt muretseda, kust seda leiti. Ilma rahata muidugi. Shottlased said siis luba toidust ja moona väemallaga võtta.

See luba oli mesi shottlaste meskele, ewangelium nende majandusele. Seda luba tarvitades oskasivad shottlased oma majanduse õitsema panna. Niisugust õigust polnud neil enne iialgi olnud, et nad selle riigi alamatelt, kelle teenistuses nad seisivad, võimusega võtta mõisivad, mis süda soovis. Luba võtmiseks andes ei tulnud Rootsi ülematel sugugi meelde mõelda, et shottlased said luba oma majanduse kasuks kurjasti mõisivad tarvitada. Rootsi ülemad lubasivad shottlastele vägisi seda võtta, mis ülespidamiseks hädasti tarvis. Shottlaste majandus armas ennast aga Hansu kotti jarnaseks, kuhu wanapagan kõi oma kulla sisse kandis, ilma et kotti oleks jõudnud täita. Shottlased mõtlesivad, et neil elu ülespidamiseks tarvis läheb kõike, mis iganes ilma puutub.

Nüüd algasivad Tallinnas shottlaste majandusel õnneajad, rahwal selle vastu piinapäewad,

felle sarnasid ainult suure sõja ajal linna all nähti. Tuli talupoeg koormaga linna, tükkisivad shottlased koorma kallale ja wiisivad oma leeri. Ei tahtnud talupoeg heaga anda, andsidwad shottlased wilja koorma hinnaks wõmmusid kullasse. Raebama talupoeg kellegile ei wõinud minna. Ehk läks raebama, asjata! Shottlastel oli luba elu ülespidamist wõtta. Ainult mõni puu ehk kivi koorm pääsis seda wiisi weel linna, kõik mu langes shottlaste omaks. Sõegi põletispuud leidsiwad shottlaste majanduses armsa aseme. Heina koormad, wiljavoovid — lühidalt kõik rändasiwad shottlaste leeri.

Linnarahwale saatis shottlaste majanduse edenemine hädapäewad kätte. Ükski koorm ei pääsnud enam linnawärawatest sisse. Enne kui koorm wärawa taha jõudis, wõtsiwad shottlased annu juba koorma ära. Nälg kippus linnas rahwale kätte tulema. Rootsi soldatite seltsis katfusiwad linnamehed kaugele wooridele teele wasta minna ja sealt toidust osta.

Pea ei julenud ükski maamees enam oma kaubaga Tallinna turule ilmuda. Nagu fulutuli lagunes jutt igal pool laiali, et wõderamaa mehed Tallinnas kõik turule wiidawad kaubad ilma hinnata käest ära wõtawad ehk palgaks ainult rufikat maitsta annawad. Jah, mitmed Tallinnas käijad oliwad koormaga linna sõitnud, aga jala tagasi tulnud, nagu meiegi päiwil juhtub, kus Warga Wanka hobusega oma teed läheb. Wahe ilmus ometi ses tükis, et Warga Wanka asemel sel ajal rööwli-riufad hobuse ära pärisiwad. Shottlased armasiwad maameeste hobusidki oma majandusele tarwis minewat ja hakkasiwad sel põhju-

sel foormatega üheskoos foorma wedajaidki ära wõtma. Maarahwas andis Tallinnale uue nime „rööwlipeša.“

Tallinnas näitas lugu, nagu oleks katt maad laastamas. Maarahwas ei tulnud enam linna. Igauks kartis linna nagu tuld. Jah, räägiti, et jalameestelgi komps käest ära rööwitud ehk ülihuub ära wõetud.

Nähes, et maarahwas enam linna ei tule, läksiwad shottlased maarahwast kodu üles otsima. Majandus ei tohtinud ju talurahwa ärajäämise pärast kahju saada. Küll oliwad shottlased tarwiku jao inimeste ja hooste moona kokku riisunud, aga nende majandus ei leppinud sellega, kui enam lija ei tulnud. Ümberkaudsed külad ja üksikud talud wõeti käpile ja rööwiti tühjaks.

Enne tähendasime, et Tallinna rahwale shottlaste rööwimise tõttu puudus kätte ähwardas tulla ja Tallinna mehed ainult Rootsi sõjameeste abil kaugemalt küladest moona wõisiwad ostmas käia. Veel teisest tükist kannatasiwad Tallinna kodanikud shottlaste poolt. Shottlased ei käinud Tallinna kodanikkudega paremini jugugi ümber kui maarahwaga. Tallinna õnneks oliwad ruumi puudusel shottlased linnast wälja wärawa taha asuma saadetud. Oleksiwad shottlased linnas asunud, oleksiwad nad linna rahwagi niisama paljaks rööwinud nagu ümberkaudused külad, kus nad inimesi koguni piinasiwad, kui need oma waranduse riisujate eest ära peitnud.

Niipea kui shottlased toiduse muretssemise luba saanud, langes neile warsti Tallinna kari ohwriks. Shottlased wõtsiwad linna wärawast wälja lastud lehmad ja härjad finni ja tapsiwad oma

majanduse edendamiseks ära. Ei olnud enam loomi finni püüda, tuli fõrd kodanikkude eneste kätte. Kes iganes linnast välja, mõeti finni. Taskest otsiti läbi. Mis iganes Tallinna meeste taskust majandusele tarvilikku leiti, pistiwad shottlased oma tasku. Ei leidnud shottlased taskust mõtmise väärikust, pidi Tallinna mehe kuub ometigi neile saagiks langema. Ei tehtud wahet ülema, ei alama wahel, ühesuguse mõõduga mõõdeti kõiki!

Geskujud mõjuwad. Mis üks ees teeb, armab teine enesel õiguse olemat järele teha. Nähes, kuidas shottlastel kõik hästi fõrda läks, ütleb Ruusow, hakkasiwad jaksalasedki nende eeskujuga taga nõudma. Ei olnud enam wahet sõbra ega waenlase wahel. Mõeti, kust saadi. Tallinna päewad oliwad haledad. Keegi ei tohtinud oma waranduse pärast enam julge olla: igal silmapilgul mõisiwad rööwliid õiguse nimel tulla ja selle ära wiia.

Enam kui Juudid Paabeli jõgede ääres koju tagasi igatsesiwad, igatses Tallinna rahwas sest põlwest ärapäasmiist. Võimata oli niisugust põlwe kauem kannatada. Oles Ruotsi walitsusel raha olnud, oles ta ammu selle põlwe lõpetanud, nüüd aga pidi ta kõike jündida lastma, mis shottlased tegiwad. Shottlased ei olnud ometi Tallinna rööwima tulnud, waid maad kaitsema ja waenlaste wastu mõitlema. Rakweres lehwis Wene lipp. Rakweret oli tarwis wenelaste käest tagasi võita. Seks ettemõtmiseks pidiwad shottlased Ruotsi walitsusele appi minema.

Aga shottlaste majandus õitses Tallinnas hästi. Shottlastel puudus tahtmine kindlat majan-

dust maha jätta ja vähem kindlamat otsima minna. Rootsi ülemad ei jätnud ometi järele neid taga sundimast ja neile nende kohusid meelde tuletamast. Shottlased mõtlesiwad ometi: lubamine ka hea mees. Rootslastele lubasiwad nad sõtta minna, arvasiwad aga iseeneses: mingu nemad, me jääme Tallinna. Shottlased tegiwad, nagu walmistasiwad nad sõja wasta, aga kõik filmakirjaks. Nad hakkasiwad armama: jõulud liig ligidal, ei wõi enne jõulu enam sõtta minna. Jäiwadki jõulusid pidama. Pärast jõulu töotasiwad tõesti minna.

Uue aasta päew määrati sõtta minemise päewaks. Muidugi mõista ei pidanud shottlased üksi sõtta minema, waid Rootsi wäega seltsis. Sõtta minewaid mehi juhataasiwad Klaus Alfesen ja Pontus de la Gardie. Rootsi ülemad läksiwad tõesti tähendatud päewal teele, — shottlased lubasiwad kohe järele minna, jäiwad aga Tallinna paigale. Rootslased ja nendega üheskoos sakslased läksiwad tüki maad linnast eemale Narwa maanteed edasi, ootasiwad shottlasi järele, — aga ühtki shottlast ei ilmunud. Päewase ilmaaegse ootamise järele ei jäänud Rootsi ülematel muud nõu üle kui Tallinna tagasi minna kadunud shottlasi otsima. Rootslaste ja sakslaste hulk üksi ei piisanud Raskwere kallale tungimiseks.

Tallinnas läksiwad Rootsi ülemad kohe shottlastelt seletust nõudma, miks shottlased lubamist möda kaasa pole tulnud. Shottlased wastasiwad, et nad paremaks arwanud Tallinna kaitsma jääda. Minna nemad Tallinnast ära, wõida wastased fergelt Tallinna kallale tungida ja Tallinna ära

wõtta. Ettemaatamise pärast jäänud nad siis Tallinna kasuks linna alla paigale.

Rootsi ülemad mõistisid shottlastele ometi seletada, et seda puhku mingisugune hädaohht Tallinna ei ähwardada. Kõwere selle wasta seisra wõera rahwa walitsuse all. Kõweret tulla wõeraste käest tagasi wõtta. Seks pidada rootslased, sakslased ja shottlased ühendatud jõul teele minema.

Shottlased lubasid uuesti kaasa tulla, käsifisid aga rootslasi ees minna. Niisuguse kaubaga ei leppinud rootslased enam. Nad ei läinud enne Tallinnast kui shottlased kaasa pidid minema. Küll puistlesid shottlased wasta, aga ei aidanud. Rootslased ei niiskunud enne paigastki kui shottlased kaasa tulnud. Kurwa meelega pidid siis shottlased Tallinnast lahkuma, majanduse meepotid maha jätma, ilma et oleksid teadnud, kas Kõweres maa niijama mett ja piima woolab nagu Tallinnas.

Mida kurwema meelega shottlased Tallinnast lahkusid, seda rõõmsama meelega waatasid Tallinna rahwas neile järele. Tallinna rahwaga ühes hõiskasid shottlaste lahkumise pärast ümberkauduste waldade ja külade rahwas. Nüüd wõis igaüks jälle oma kaubaga turule minna. Si pruukinud kodugi karta, et rööwliid tulewad ja päisi päewa ajal waranduse ära wiimad.

Kõwere poole läksid nüüd rootslased saklastega ja shottlastega üheskoos. Shottlaste juhatajaks oli krahw Arhibald. Ülepea pidi shottlasi ülemate poolest wäga rikkaks nimetatama. Ülemad katsusid alamatelt paljuse poolest wõitu ära wiia.

Kõwere piirati koke ümber, aga kahju ei

mõinud ühendatud wägi Rakwerele ega Rakwere peremeestele teha. Ümberpiirajatel puudusiwad suurtükid. Rahe nädala pärast muretsejised ometi mõisnikud ja Tallinna kodanikud ümberpiirajatele suurtükisid Tallinnast järele. Nüüd alles hakati Rakwerele tõsiselt kallale hõppuma.

Seni oli aga Rakwere senistel peremeestel aega olnud endid ümberpiiramise wasta ette valmistada. Wallid tehti õieti tugewaks, wärawad kõwaks. Oles ühendatud wägi kogu Rakwere peale mõinud torni joosta, oles ehk Rakwere langenud. Nüüd aga katsusiwad ümberpiirajad kaks korda tormijooksimisega õnne, aga mõlemad korrad löödi nad weriste peadega tagasi. Suurtükid ei jõudnud wallidele wiga teha. Igal pool nähti linnas hoolsa ettevalmistamise märkisi.

Wimaks läks ümberpiirajatel ometi korda üht torni puruks lasta. Arwates, et torni purustamise järele neile parem õnn wasta naeratab, käskis Rootsi ülem ühendatud sõjawäge uuesti torni joosta. See sündis. Rakwerest wõeti aga tormijooksjaid wäljult wasta. Enam kui 1000 shottlast, rootslast, sakslast ja eestlast langes ses tormijooksimises, ilma et Rakweret kätte oles saadud.

See kahju pani Rootsi ülema mõtlema. Sakslased tahtsivad weel korra õnne katsuda, aga Rootsi ülem ei annud ses enam luba. Ta arwas seda ilmaaegsels inimeste huffamiseks. Selle asemel andis ta aga käsku maaalust teed kaewata ja seda möda linna tungida. Tööd tehti ometi nii awalikult, et Rakweres sest märku saadi. Rakweres hakati kogu teist maaalust teed wasta tegema. Seda wiisi läks kõik ettevõtmine nurja.

Nähes, et jõud Rakwere peale ei haffa, läf-
fiwad sõjamehed Rakwere ümberfaudu saafi
nõudma. Nad rööwiſiwad ja laaſtafiwad mõnes
kohas niisama hirmsaſti nagu waenlaſed tatarlaſed.

Pea kutsus Rootſi ülem sõjawäge uueſti
tööle. Ta arwas, et Toolſi loſſi fergem wene-
laſte käeſt ära wõtta on. 15 märtil 1574 läks
ta oma meeſtega Toolſi loſſi ümber piirama.
Ilma et enne oleſfiwad loſſi juurtükfidega laſ-
nud, katsus Rootſi ülem oma meeſtega loſſi peale
tormi joosta. Tormijookſjad pidiwad ometi pea
taganema, ilma et ettewõtmifeſt midagi oleks
wälja tulnud.

Tühjalt tuliwad Toolſift rootſlaſed Rakweresſe
tagaſi. Nad jõudſiwad juſt parajalt ſinna, et ſuurt
leiliandmift pealt näha.

Su mõneſt ajaſt ſaadif woatafiwad ſhottlaſed
ja ſakſlaſed wiltu üheteiſe peale. Muſt kaſs jook-
ſis nende wahelt läbi. Sga päewaga kaſwis pahan-
dus ſakſlaſte ja ſhottlaſte wahel ifka suuremaks.
Sakſlaſed pillafiwad ſhottlaſi. Shottlaſi wihaſ-
tas pillamine hirmsaſti. Shottlaſed tahtfiwad
ſakſlaſtele kätte makſta.

17 märtil ſattufiwad ſhottlaſed ja ſakſlaſed
oma wahel jälle tüliſſe. Shottlaſte ülem Arhi-
bald kutsus päälifud enefe juurde ja ütles: „Tar-
wis õige ſakſlaſtele tubliſti watti anda, et ſee
neil meeles ſeiſab. Rihutage neile mõni ſuurtüki
täis kuuliſid leeri. Küll nad jiis meid rahule
jätawad!“

Shottlaſed ruttafiwad kasku täitma. Suurtükid
pandi ſedamaid hüüdma. Wingudes tungifiwad
kuulid ſakſlaſte leeri. Püſſidki haffafiwad pau-
luma. Sakſlaſed kokuſiwad eſiotsa niijuguſt tegu.

nähes. Kuuldes, et šottlased enestele rootslasi appi palusivad, saidad sakslased aru, et nali kaugel. Nad hakkasivad siis omaltki poolt šottlastele püssidega ja suurtükkidega wasta kihutama. Päriss sõda tõusis oma wäe wahel.

Talupojad kandsivad ammu ajast juba šottlaste wasta wiha südames nende suurte rööwimiste pärast. Nähes, et sakslased nüüd šottlastele hakkawad walu andma, ruttasivad talupojad sakslastele appi. Ühendatud jõuga andsivad nüüd sakslased ja eestlased wihameelele watti. Gestlastel ja sakslastel oli parem seisukoht; šottlaste kuulid ei puutunud palju neisse, nende kuulid aga niitsivad šottlasi nagu loogu maha. „Andke neile leili. Andke leili!” hüüdis üks eestlane teise wasta ja kihutas sakslastega wõidu tuliseid ube šottlaste jekka. Šottlaste ülemal Arhibaldil lasti püssikuul kõhust läbi. Teisedki Šoti peamehed langesivad sel puhul enamasti kõik. Enne kui tund aega möödas, oli enam kui 1500 šottlast langenuid. Koledat langemist nähes kadus teistel šottlastel julgus: nad katsusivad, kuhu warjule wõisivad pugeada. Wasta hakata ja edasi wõidelda ei julenuid enam keegi.

Šottlased olivad oma riisumise eest palga saanud; neile oli leili antud, kelle sarnast leili nad enne weel polnud näinud.

Leili andmist nähes olivad rootslased waguši jäänud pealt waatama. Selle asemel et tülitsejaid waigistada, lasksivad nad neid farmupidi kofku minna. Oleks sakslaste käsi halwasti käinud, oleksivad nad ehk katsunud tüli lõpetada. Nähes aga, et sakslased ja eestlased wihatud šottlastele leili andsivad, armasivad nad niisugust

leili šhottlastele just tarmis olevat. Sellepärast ei läinud nad leiliandmist ka sugugi takistama.

Alles siis kui šhottlased plagama panivad, ärkasiwad rootslased nagu unest. Nüüd alles läksiwad peamehed sakslaste juurde asja seletama. Nad tähendasivad, et nad mõitlemisest sugugi aru pole saanud ega šhottlaste maenulikust meelest midagi teadnud. Et neil asi tundmata, pole nad ühele ega teisele poole mõinud appi minna. Nemad tahta ise kõikidega rahu pidada ja soowida, et teisedki rahu piaksiwad.

Sakslased lubasiwad rahu pidada, kui aga neid rahule jäetaks.

Šhottlasi oli saadud leil nii pehmeks teinud, et neil juba igal pool, kus rootslasi ja sakslasi leibus, maa nagu jalgade all põles. Nad ei usaldanud endid wiimaste ligi anda: kartsiwad uut leili. See meelega oleksiwad kohe Tallinna läinud ja sealt laewaga mujale maale purjutanud, aga teel mõisiwad nad ometigi veel sakslastega ja eestlastega kofku puutuda ja uuesti leili saada. See plaan siis ei kõlbanud.

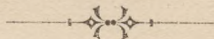
Parem oli wenelaste juurde Rakweresse minna ja nende juurest warju otsida. Läksiwadki. Ja wenelased mõtsiwad neid rõõmuga wasta. Esiotsja käis nende käsi hästi, aga kui rootslased Rakwere juurest lahkuksiwad, tuli käsi šhottlasi Muskusse jaata. Sinna nad läksiwad ja sinna nad jäiwad.

Seda wiisi pääsis Gestimaa Rakwere leili läbi šhottlastest lahti. Minult lühikesel aja asusiwad nad Gestimaal, aga halwu mälestusi jõudsiwad nad selle ajaga hulga maha jätta. Majan-

duse edendamises läkšivad nad röömliteks käest, kuni nad Rakveres viimati röömli palga leidšivad.

Kes teab, kas oleks šottlaste käsi nii halvasti käinud ja nad nii tublit leili saanud, kui tüli nende ja sakslaste wahel wähä hiljemini oleks tõusnud. Sakslased olivad nimelt rohkesti alkoholi sel päewal orjanud, juurem jagu neist täie julgusega mehed juba. Oleks nüüd sakslus paar tundi hiljemini alanud, oleks alkohol küll nende käed ja jalad nii nõrgaks teinud, et nad šottlastele poleks jõudnud wasta hakata. Selle asemel et šottlastele leili andšivad, oleššivad ise kergesti šottlastelt leili saanud. Aga šottlased olivad juba liig palju umbrohu seemet külwanud ja pidivad sellepärast nüüd oma töö eest teenitud palga saama. Kes röömli tegušid teeb, see röömli palga pärib.

Rakvere leilist saadik, 17 märtsist 1574, kaowad šottlased meie ajalooft. Taga neid keegi ei kaeba. Oleks niisugušid mehi meie maal kauemini asunud, kes teab, kui palju kurja nad meie maale weel poleks teinud. Nüüd sai tehtud kurja aasta-kümned mäletada.

Paefloostri

pahad päewad.

Paekloostri paha päewad.

„Üks auus ja rikas suurtsugu emand teiselt poolt Jordani oli hirmu pärast muu rahwaga Jeruusalemma põgenenud. Kui linnas nii suur ja raske näljahäda oli, on ta oma noore, wäikse lapse kätkest wõtnud ja seda tapnud. Teise poole on ta küpsetanud ja ära söönud, teise poole on ta pannud sõjameeste ette, kui need ümberkaudu jooksiwad ja söömist otsiswad. Aga sõjameestele on hirm peale tulnud. Kui nad seda näinud, on nad selle waele naese peale halastanud.“ — Nii lueme Jeruusalemma ärahäwitamise loos. Hirm tuleb lugijale praegu weel peale neid hirmsaid lugusid kuuldes, mis sel ajal sündiswad. Kui palju lugijaid teawad aga, et meiegi maal wanal ajal sarnased lood sündinud? Kui ka just ema oma last ei söönud, on meiegi pool ometi nälja pärast lapsi söödud, nii hästi neid, kes enne surnud, kui ka söömiseks tapetud. Paekloostriis oli see koht, kus Gesti Hannibali ajal niisugused juhtumised ette tuliwad.

Su mitu aastat laastaswad tatarlased meie kodumaad ja wõtsiwad ühe kindluse teise järele ära. 18. weebruaril 1576 ilmusiwad nad Paekloostri alla ja hakkaswad seda ümber pii-

rama. Järgmise päewa otja lasksiwad nad suur-
tükkidega Baefloostrit. Ümberpiirajad arwasiwad
kindlasti, et nad kindlaks tehtud floostri juures
kaua aega piawad wiitma, seda enam, et ümber-
piirajad juure sõjamäega ei wõinud hoobelda.
Seda suurem oli ometi ümberpiirajate imestle-
mine, kui juba päewase ümberpiiramise järele
Baefloostrist saadid nende juurde ilmus ja fuu-
lutas, Baefloostri peamees Hans von Olden-
burg tahta ümberpiiratud kindluse nende kätte
anda, kui nad floostri peamehe rahuga oma teed
minna lasewad. Ümberpiirajad oliwad muidugi
niisuguse kasuliku kaubaga sedamaid nõus. Wähäse
waewaga saiwad nad tugewa kindluse kätte.

Kindluse tugewuse kohta annab pea algaw
uus ümberpiiramine tunnistust. Baefloostri and-
mist ümberpiirajate kätte kuuldes saiwad roots-
lased puruwihaseks. Nad ei wõinud seda milgi
kombel mõista, miks kindlus päewase ümberpii-
ramise järele käest ära antud. Hans von Olden-
burgi tegu ei wõinud nad muuks kui äraandmi-
seks pidada. Sündinud lugusid ainult arutada
ei toonud mingisugust kasu; tarwis oli saadud
kahju jälle heaks teha. Tarwis Baeflooster tagasi
wõita.

26. aprillil jelsamal aastal ilmus rootslaste
sõjamägi Baefloostri alla ja hakkas seda niisama
ümber piirama, nagu seda alles kahe kuu eest
ümber piiratud. Suurtükid pandi ametisse. Kuu-
lid lendasiwad wasta kindluse müürisid, aga ei
jõudnud mingisugust wiga teha.

Wiimaks wõeti nõuks Baefloostri peale tormi
jooksta. Jookstigi. Aga Baefloostriis oljad
oskasiwad tormijooksjaid weriste peadega tagasi

tõrjuda. Mõne aja pärast tegi Rootsi ülem uuesti tormijooksmite proovi. Aga nii vähä kui Rootsi vägi esimese korra mõis Paefloostrit tõrjuda ära võtta, jõudis ta seda nüüdki.

Kuus nädalit kestis ümberpiiramine. Päewase ümberpiiramise järele oli Hans von Oldenburg Paefloostri tatarlaste kätte annud, kuuenädalase ümberpiiramisega ei võidud 2 kuud hiljem seda enam tagasi saada. See nähtus tunnistab, kui fergemeelselt Hans von Oldenburg Paefloostri kätte ära annud.

Mingisugust lootust ei nähtud kuuenädalise ümberpiiramise järele Paefloostrit kätte saada. Ümberpiirajatel läks kindluse vallide taga aeg igawaks. Esiotsja polnud wiga: käidi ümberkaudu rööwimas, õsteti siis rööwitud waranduse eest õlut ja joodi. Soomises näitawad ümberpiirajad suurt agarust üles. Olle muretsemise eest fandsiwad jahferdajad hoolt.

Aga kõik ei ole saamapääwad. Rööwiti, aga rööwimisele tuli ots peale. Merest mõid wett võtta, ilma et meri wäheneks. Wõta ometi warandusest osa osa peale ära, ots tuleb kätte. Ümberpiirajad oliwad pea ümberkaudu kõik kohad paljaks riisunud, ei olnud enam midagi võtta. Puudus ümberpiirajatel warandust jahferdajatele anda, ei hakanud jahferdajad enam õlut kätte wedama. Kuwa juuga ümberpiiramist pidada ei walmistanud meestele mingisugust lõbu, seda enam, et lageda taewa all pidiwad ajuma. Meestel sai himu ümberpiiramisest täis.

Ühel ilusal päewal nägiwad ümberpiiratud, et ümberpiirajad asju hakkasiwad kofku koguma. Natuke aega weel ja — juba algas sõit Tallinna

poole. Paefloostri mehed hüüdsivad ülemalt „head teed“ äraminijatele järele. Äraminijad wihastaſiwad tänu aſemel niisuguse ſoomi üle, aga miſ ja teed ſoomijatele! Kuule ſoomi pealt ja ſeiſa waguſi, ſeſt et nende juurde ometi ei ſaa. Mõned Paefloostri mehed läſſiwad pillamiſes nii ſaugele, et Rootſi ſõjamehi eneſtele jälle paluſiwad mõeraks tulla, kui neil mujal igawuſ kätte tuleb. Kirudes kõmpiwad Rootſi ſõjamehed Tallinna poole edaſi.

Waewalt oliwad ümberpiirajad ära läinud, kui Paefloostri ſelleaegſed peremehed uue jõuga tööle haſſaſiwad. Tahtſiwad kindluſt nii tugewaks teha, et ſeda keegi nende käeſt enam kätte ei ſaa. Ei mõinud rootslaſed nüüd juba Paefloostrit ära mõtta, pidi ſee neil tulewikus weel wähem mõimalik olema. Ümberkauduſt rahwaſt ſunniti appi tööle tulema.

Seda wiſi tegi Paefloostri ülem Tſhihatſhow paiga tõeſti nii kindlaks, et ta eneſel ſeal rootslaſi tarwis ei arwanud olemat karta.

Kuid hädaoht ilmuſ hoopis teiſeſt küljeſt, ſealt, kuſ Tſhihatſhow ſeda ſugugi ei oodanud. Ometi tuli hädaoht pikkamiſi ja et ta nii pikkamiſi tuli, kardeti teda nii wäha.

Paefloostri mehed oliwad ümberkauduſed paigad ammu juba ära laaſtanud ja ſealt mõtnud, miſ mõtta ſündis. Waene talurahwas oli täieſti ilma loomadeta jäänud; hobuſed ja weieſed langesiwad kõik mõõraſtele ſaagiks. Hari weel põldu! Aga kui põllumees põldu ei hari, aſtub ſurm tuppä. Selle külaliſega ei tahtnud keegi heameelega tege-miſt teha. Kuidas ometi niisuguse külaliſe eeſt pääſeda?

Häda ajab härja kaemu ja nälg paneb inimese hobuseks. Hooste ja härgade puudusel pididwad inimesed adra ees wedama. Kui wähe niisugune looma töö inimeste käes edenes, wõib igaüks ise armata. Hädas muud abinõu ometi ei teatud. Doome kusagilt osta ei saadud ja kellega neid pealegi osta? Mis iganes wõtta sündis, seda olidwad waenlased juba ammu ära wiinud. See wõis weel õnne kiita, kes waenlaste käest eluga pääsis. Ja saigi mõni enesele hobuse ehk muu looma, ei wõinud ta filmapiiskugi julge olla, et riisujad seda ära ei rööwinud.

Päris imeks piab panema, et näljahäda alaliste riisumiste tõttu suuremaks ei kaswanud kui ta tõesti oli. Päris imeks piab panema, et nii palju inimesi weel elus endid jõudsiwad hoida, seda enam, et neil järjesti wiligi käest ära riisuti. Ses tüfis nägiwad ühesuguseid päiwi niihästi mõisnikud kui talupojad. Riisujad ei halastanud ülema ega alama peale. Ühte moodi wõtsiwad nad rikaste ja waeste wara, ilma wahet tegemata põletasiwad nad waeste urtsikuid ja rikaste mõisu. Nagu rohutirtsud muiuste Kaanani, nii muutsiwad riisujad nüüd meie kodumaa kõrweks. Mööda minnes tähendan Rõngu lossi prouat Lõdweni, kes umbes sel ajal ära suri. Enne sõja hakatust lueti Rõngu lossiprouat kõige rikkamate mõisnikkude seffa Liwimaal. Korra laskis ta oma tütrele nii toreda kleidi teha, et kogu maa sest kleidist kõneles. Seal hakkas sõjawanker weerema. Loss lõhuti, warandus wõeti, proua pääsis paljalt põgenema. Kui ta Haapsalus suri, ei olnud tal surmajärki selga panna. Need inimesed pididwad talle armu poolest surmariided kinkima. Proua von

Tõdweni ei wõi aga ainukeseks armata, kes seda wiisi kerjajaks sai. Kümne kaupa käis mõisnikkude käsi niisama. Sõda oli liig tihti waheseinad jakske ja santide wahelt maha sõtkunud; ühesuguses hädas õhtasiwad jaksad ja sandid.

Omad witsjad peksawad libedasti. Sõja ajal mõtlesiwad sõjamehed ainult rõõwimise peale ja unustasiwad tagajärjed hoopis ära. Prantslased paniwad omal ajal ülemeelsuses Musku põlema, pidiwad aga pärast filmaweega tegu kahetsema. Sõjamehed muutfiwad maa kõrweks. Nutma jäiwad noored, waewa nägema wanad, sõjamehed aga naerfiwad rahwa pisarate üle. Mis rahwa nutt neisse puutus. Siiski tund tuli, mil igast pisarast nagu fibuwits sai, mis pisarate wäljapigistajat walujasti paitas. Tuult külwati, tuule külw sünnitas ainult tormi. Tormi lõikus algas.

Laastajad unustasiwad, et neil tahtmine uude kõrwe asumaa jääda, unustasiwad, et inimene riisumisest ei ela, waid — leiwast. Seni kui kaasa wõetud moona jätkus, ei löönud witsjad weel laastajaid. Kui aga kaasa wõetud moon lõpes ja Gesti Hanibal ehk ta mehed moona woorid ärariisufiwad, läfifiwad meeste filmad lahti. Ümberkaudu ei olnud midagi wõtta, sealt oli ammugi kõik ära rõõwitud ja laugemalt ei lastnud Gesti Hanibali mehed midagi tuua. Riisugusel puhul jõudfiwad päewad kätte, mil omad witsjad hakkasiwad witske peremehi lööma.

Tallinna mehed ei wõinud Paefloostri kaotust meelest minna lasta. Nad ootasiwad parajat filmapilku, mil Paefloostri uute peremeeste käest jälle ära wõifiwad wõtta. Esmene katse oli küll nurja läinud, aga ehk õnnestas teine paremini. Wäga hästi teati, et Paeflooster wähe ajal wäga

findlaks on tehtud. Jõuga võidi seda siis wae-
walt wõtta. Aga niisama hästi teati ka, et Pae-
flooster moona poolest ei tohtinud hoobelda.
Pikaldase ümberpiiramisega ainult võidi siis
Paeflooster kätte saada.

Selle nõu pidasiwad Tallinna mehed kõige
paremaks. Ei hakanud nende jõud Paefloostri
peale, pidi nälg ometi Paefloostri wärawad awa-
ma. Tallinna mehed walmistasiwad endid pikal-
dase ümberpiiramise wasta.

Juuni kuus 1580 tõttas Rootsi sõjawägi teele
Paefloostri poole ja hakkas seda ümber piirama.
Rootsi sõjawäega ühes läksiwad Tallinna sõja-
mehed Paefloostri alla. Aga kõigist neist ei arma-
tud küll saawat. Veel kutsuti Gestimaa mõis-
nikka oma meestega appi. Ei aidanud, talurah-
was pidi mitmes kohas põllud sööti jätma ja
floostri alla sammuma. Raesterahwas adra ette
ju iffa astuda ei wõinud ega adra wedada jaksanud,
kes pidi siis maad harima? Siiski mis hoolisi-
wad sõjapidajad põlluharimisest?

Rootslased, Tallinna mehed ja mõisnikud
talupoegadega üheskoos löiwad siis oma leerid
Paefloostri alla üles. Wiimastel puudusiwad
muidugi suurtükid. Suurtükka ei läinud õieti
tarniski. Ülemad arwasiwad üsna õieti, et selle-
aegsed puudulikud suurtükid Paefloostriile ometi
suuremat wiga ei jaks teha. Rootsiigi wägi tar-
witas oma tuleriistu õieti wäha.

Paefloostri all olewa ühendatud wäe siht käis
selle peale, kedagi Paefloostriist wälja ega sisse
lasta. Nagu raudrõngas seisis wägi ümberringi
igal pool, kõige rohkem mehi aga teede peal ja
teede ääres. Teha polnud meestel midagi, mängi-

mise ja joomisega katsumiswad mehed aega wiita. Suure joomise kohta ei wõi see kord kaebata, mees-
tel puudusiwad joogi ained. Ratsamehed käiswad
ometi ümberkaudu iga päew waatamas, kas ehk
Paekloostri mehed kudagi wiisi maaalust teed
mööda kindlusest wälja ei tule ega neile kaela
lange ehk jälle maaalust teed möda enestele moona
ei wii. Räägiti nimelt, et Paekloostriist maaalune
tee wälja käia. Seda teed tuli siis silmas pidada.
Aga paraku ei teadnud keegi, kus see tee oli.
Kudas ka walwati, ei saadud ometi maaaluse tee
jälglise.

Seni kui sui festis, piirasiwad mehed röömsa
meelega Paekloostrit ümber. Teiseks muutus lugu,
kui sügise kätte jõudis ja ühte lugu wihma sadama
hakkas. Mehed elasiwad telkides. Alaline wihm
liotas telgid läbi, liotas mehed telkides märjaks
ja pani hambad lõgise. Gaigused astusiwad
ümberpiirajate leeri. Igauks igatses koju poole.
Aga kudas ja koju lähed? Paekloostri mehed ei
mõtlenud ikka veel allahetmise peale. Pidiwad
ümberpiirajad endid teist korda wälja naerda
lastma? Ei, nad tahtsivad näidata, et nad mehed,
oli ümberpiiramine ka kui raske. Nad töiwad
metstast puid ja hakkasiwad enestele pisukesti urtsi-
kuid ehitama. Ühed ehtasiwad mätastest, teised
hagudest, kolmandad katsiwad oma urtsikuid pilli-
rooga. Pillirooga kaetud urtsikud ei lastnud wihma
läbi. Küll oleksiwad kõik ümberpiirajad nii tar-
gad olnud ja oma urtsikuid pillirooga katnud,
aga kust nii palju pilliroogu wõtta? Niisama
wähä wõidi õlgi saada.

Ülemad lastsivad enestele laudadest wäikesed
urtsikud teha ja neid külma tulekul wäljast mätas-

tega fatta. Wihma eest mõistjivad ülemad endid hõlpsamini warjata, raskemaks aga läks ülema-
telgi mõitlemine külma wasta. Juba ilmus
Pakase taat põhjamaalt ja kuulutas oma walit-
suse aega. Niisugune taat ei karda kedagi muud
kui ahju. Raske oli aga urtsikusse ahju muret-
jeda. Meieaegsid raudahjusid sel ajal weel ei
tuntud. Süttega katfuti ruumi soendada, kuid
süed sünnitasjivad wingu. Pakase taat pani üle-
mad ja alamad ümberpiirajad enese ees tantfima.

Niisugusel korral tõusis kõikide südamest üks
õhkamine: et nende wangipõli pea lõpeks. Si,
wangipõlweks ei tohi me ümberpiirajate põlwe
nimetada, nad mõisjivad ju minna, kuhu tahtjivad.
Kuid nad ei tahtnud enne minna kui Paeflooster
nende käes. Paeflooster ometi ei tahtnud ega
tahtnud ennast nende kätte anda.

Ümberpiirajad mõtjivad wiimaks nõuks tor-
mijooksmisega oma hädapääwadele otja teha.
Ütlen selgemini: nad tahtjivad Paefloostri peale
tormi joosta, tormiga Paefloostri ära wõtta ja
jeda wiisi oma waewalisi päiwi floostri müüride
taga lõpetada. Juba mitu korda oliwad ümber-
piirajad kuulda saanud, et Paefloostri fantsjatel
moon täiesti otja saanud. See sõnum andis
ümberpiirajatele rohkem julgust tormijooksmist
ette wõtta.

14 november määrati tormijooksmise päe-
waks. Tallinnast muretseti aeglasti tormijooks-
mise redelid ja muid tormijooksmise abinõusid.
Osalt walmistati neid leeriski.

Rannatasjivad mehed tänini Pakasetaadi käes
külma, walmistas 14 november neile pifa aja
pärast tubli sauna. Suurtükid pandi paufuma,

mehed liikuma. Igalt poolt tormati Paefloostri müüride ja wärawate kallale. Wõidu loodus andis kõigile ümberpiirajatele uut elu.

Ühes tükis petšiwad endid ümberpiirajad ometi. Nad armastiwad, et Paefloostri mehed neile nälja pärast jügugi enam wasta panna ei jaks. Aga nii hästi wärawate kui müüride peal wõtsiwad Paefloostri mehed ümberpiirajaid süditi wasta. Mõnestki kohas lastiwad Paefloostri mehed redelisi müürile panna. Tahtis ometi keegi redelilt müürile ronida, wõtsiwad mõnda mõõka mehe wasta. Surnult langes redelile ronija ülemalt alla. Teisel jälle, niisama wärawalgi, kikutati kallale tungijaid kiwidega aeglasti oma teed. Ei pannud mõni kiwa tähele, waid tungis edasi, pidi ta peagi werise peaga oma julguist kahetsema, kui tal ülepea veel mõistust peas leidis kahetseda.

Mitu tundi katsumiswärgi ümberpiirajad kallale tungimises õnne, pea ühes, pea teises kohas, wahel igal pool, aga ilma tagajärjeta. Üks kallale tungija teise järele langes, ilma et ümberpiirajad sammugi edasi oleksiwad saanud. Su oli ligi 100 meest, eestlasi, jaksulasi ja rootslasi ühtekokku, surmale saagiks langenud. Edasi kallale tungimine wõis ainult langenute arwu suurendada. Wõidu lootus kadus täiesti.

Niisugusel korral ei jäänud ülematel muud üle kui mehi ilmaaegselt werearawalamisest tagasi kutsuda. Miks ilmaaegu surma suhu jooksta, liiategi et niisugune surma suhu jooksmine teistele vähematki kasu ei toonud. Ei aidanud, mehed kutsuti tagasi urtsifutesse edasi külmetama.

Kaks ka kallale tungimine nurja, ei tahtnud ümberpiirajad ometi ümberpiiramist pooleli jätta.

Nad olivad Paefloostri ära wõtta lubanud ja taht-
sivad lubamist täita. Sõnast meest, härja sarwest.

Paefloostri mehed olivad kindlasti lootnud,
et ümberpiirajad nurja läinud kallaletungimise
järele oma teed lähewad. Kuid nad effisivad.
Nähes, et ümberpiirajad endid talweforteri wasta
hakkasivad walmistama, tuli esimestele hirm peale.
Juba mõnda aega walitses neil puudus majas.
Ju mõnest ajast saidwad floostri kaitstjad pae-
was ainult poole osa toitu ja wiimaks weel wee-
rand osa. Lõpuks wõidi meestele weel juutäis
leima päewa peale anda.

Rõikfugu leiwafõrmast otjiti. Esimalt lange-
sivad Paefloostri hobused näljale saagiks. Ära
arwa, et neid nälga ära lasti surra. Ei, enne
fui hobused jõudsiwad nälga ära surra, jõiwad
floostri kaitstjad neid endid nälja pärast ära.
Hooste järele tuli ford koerte fätte. Koerte järele
pidiwad fassid ette astuma. Kassja ja koeri Pae-
floostriis palju ei peetud; neist tuli pea puudus
fätte. Mis nüüd leiwafõrmaseks wõtta? Muid
loomi seal enam ei asunud. Mõni wares puh-
kas küll wahel majade fatusel, niisama mõni muu
lind, aga mine wõta niisugused finni. Enne kui
püüdjja ligimale pääsis, lendasivad need oma teed.
Suure fawalusega wõidi aruforral mõni lind
fätte saada, kes siis näljalistele ohwriks jattus.

Siiski ühed loomad asusiwad weel Paefloost-
riis ja nende fätte tuli nüüd ford. Nälja fustu-
tamiseks hakkasivad Paefloostri kaitstjad hiiresid
ja rottisid sööma. Kõle hiire söda algas. Igat
mooti püüti hiiresid ja rottisid. Ja langes hiir
ehk rott lõfsu, ei oodanud teda fassj suu, waid
inimese hambad.

Et Paeflooster ammu juba rottide kuningriigis sessamas kuulsuses seisis nagu Samaria Sanheribi ümberpiiramise ajal, ei saanud ta roti sugumõsale mingisuguseks Klondikeeks, palju enam näitasivad kõik muud paigad Klondikeed olevat, kuhu suur „rahwarändamine“ algas. Selle tõttu oli hiirte ja rottide saak Paefloostriis õige väike, toidu puudus tõusis aga iga päewaga suuremaks.

Nälga tundes astusivad Paefloostri kaitstjad oma ülema Tshihatsowi ette ja palusivad teda Paefloostrit ümberpiirajate kätte anda. Kuid waewalt kuulis Tshihatsow allahetmist, kui ta meeste wastas kätas: „Wälja! Wälja! Argu nii-suguse jutuga mu ette enam astugu keegi, kel elu armas. Kasige wälja!“

„Me sureme nälga!“ õhkusivad Paefloostri mehed.

„Kannatage! Pea tuleb meile abi. Ega wendad meid hädasse jätta! Seni aga sööge muud toitu!“

„Midagi pole enam juhu pista!“ õhkusivad mehed.

„Kudas nii?“ kähwatas ülem. „Kuhu on kõik hooSte, koerte, kasside ja rottide nahad saanud? Ma ütlen, neist võib väga mõnusat leent teeta! Minge leent teetma! Argu allahetmisest keegi enam rääkigu!“

Ütles ja saatis mehed tuast wälja.

Mehed läksivad wälja ja hakkusivad nahkadeSt leent teetma. Keetsivad tunni, keetsivad kaks, — nahk ifka nahk. Keetsivad homikust õhtuni, — ei paremat palka ühtigi. Katsusivad uut leent süüa. Küll oli wänge ja wastane, aga mis hädaga teha!

Nähes, et Tshihatsow ennem nälga lasseb surra kui alla heita, wõtsiwad mitmed nõuks nälja surma eest ära põgeneda. Ööse wiisiwad nad pika redeli sinna kohta müürile, kus walwajad puudusiwad ja lastsiwad endid siis nõoriga ülemelt alla. Alla jõudes läksiwad nad kohe ümberpiirajate leeri, kus neid lahkesti vastu wõeti.

Nälginud jooksikuid nähes kaswis ümberpiirajate wõidu lootus. Ja jooksikute jutud aitasiwad seda lootust kaswatada. Ikka selgemini sawad ümberpiirajad aru, et Paekloostri langesmise tund enam kuigi kauget ei tohi olla.

Sirmjasti wihastas Paekloostri ülem Tshihatsow meeste põgenemist kuuldes. Ta andis kōwa kōsu weel hooljamini walwata, et keegi plehku ei pääseks. Redelid lastis ta ära peita. Siiski oskasiwad mehed ööse salaja müürile pugeda ja sealt endid nõori wõi kōie abil alla lasta. Peaaegu iga öösi hakkas mehi Paekloostrist kõigest walwamisest hoolimata ära põgenema.

Järelejäätjate häda kaswis suuremaks. Kõik hooste, koerte, kasside nahad oliwad ära jõõdud. „Anna süüa!“ karjusiwad mehed ülema ette astudes.

„Teil on enamasti kõigil kaks paari saapaid!“ ütles ülem. „Teise paari wõite ära teeta ja — ära süüa. Ka mitmed sadulad on alles olemas. Neid me enam ei pruugi. Sadulate nahkadest saab mõnusat leent. Minge, keetke leent ja sõdige edasi. Paar piotäit jahu wõite oma leeme jaoks saada. Natuke jahu on weel keldris tagawaraks!“

Mehed läksiwad, keetsiwad saapad leemeks ja — söiwad. Leem maitstes küll tõfati magu, aga — häda ajab härja kaewu.

Kui teisel päewal mehed jälle saapa leent

teetsiwad, tuli keegi nende juurde ja ütles: „Kas teate, Jaani wäike Jaan on ära surnud!”

„Bagana pihta! sellest saaksite mehise leeme!” hüüdis leemefeeaja.

„Mis sa räägid!” hüüdsiwad teised ehmatades. „Kes enne inimese liha söönud! Ega me metsalised pole!”

„Ma arwan, paremini maitseb inimese liha ometi kui saapa leem!” ütles leemefeeaja.

„Räägitakse, et Jaani Jaan nälga ära surnud!” lihas surma sõnumi tooja juurde.

„Küll tal natuke liha ikka luude peal leidub!” arwas leemefeeaja. Me piame katsuma, kudas poisj surmuseha fätte saame!”

„Ära räägi!” waigistasiwad teised. „Inimese liha ju ikka ei süüa!”

„Miks ei süüa? Olen kuulnud, et muiste Jeruusalemmasgi nälja ajal söödud!” wastas leemefeeaja. „Kui Jeruusalemmas wõidi süüa, wõime me niisama süüa. Eks näe ju me niisamasugust nälga kui Jeruusalemma rahwas. Ma ütlen: inimese liha maitseb parem kui usute. Küll näete, tänate weel selle eest!”

Sellega lõpes jutt. Teised pidasiwad juttu naljajutuks.

Teisel päewal kutsus leemefeeaja eilseid jutuaajajaid sööma. Ime aga, täna ei annud leemefeeaja meesteale sugugi saapa leent, waid leent lihatakkidega. Meestel polnud aega sugugi küsida, kust liha saadud. Söiwad ja kiitsiwad.

Alles kui kõhud täis, hakkas üks küsima: „Kust ja täna nii head leent wõtsid?”

„Ma ütlesin teile eile ju!” wastas leemefeeaja.

„Ära tühja juttu räägi!“ ütlesivad teised umbuskmatast.

„Ei ole tühi jutt sugugi! Jaani lihaleent sõite!“ vastas leemefheetja.

„Ei mõi olla!“ arvasivad teised.

„Päris tõsi!“ ütles leemefheetja rahulikult.

„Läksin eile, waatafin järele, kui keegi ei näinud, tõin furnukeha kuuri alt ära ja keetsin leemeks. Ja maitstes parem kui saapaleem, seda tunnista-
site ise kõik. Võite mind tänada, et teile nii hea leeme walmistasin!“

Tänamise asemel jülitasivad aga mehed. Üks ei tahtnud uskuda, et poisi furnukeha tõesti leemeks feedetud. Läks kuulama. Kuulis, et poisi furnukeha kuuri alt arusaamata wiisi ööse ära kadunud.

Nüüd pidi kahklejagi uskuma.

Leemefheetja oli aga oma teo üle rõõmus ja ütles: „Eks ma ütelnud, et kiidate mind pealegi, et teile nii mõnusa leeme olen walmistanud. Pool keha alles keetmata. Seft feedan teile homme jälle maiuse roa!“

Järgmisel päewal tuli teisest poolest kehast feedetud leem jälle lauale. Mehed teadsivad nüüd küll, aga — nälg ajas neid ometigi sööma. Minult kahkleja hoidis ennast läilast toidust eemale. Teised sõiwad ja — nutsiwad. Ei nutnud keetja, küll nutsiwad sööjad. Nad nutsiwad ja — sõi-
wad ometigi.

Paefloostri ülemale anti poisi ärasöömise lugu teada. Mis pidi aga Tshihatshow selle kohta ütlema? Snimesed nälgiwad ju hirmsasti. Jkka uuesti tuliwad Paefloostri kaitssjad ta juurde ja nõudsiwad süüa.

„Hoostest jäi heinu järele! Wõtke heinu ja teetke neist leent! Piotäie jahu saate minu käest leemerammuks!“ ütles Paefloostri ülem ja saatis mehed minema.

Mehed wõtšiwad heinu, raiusiwad peeneks, teetšiwad, paniwad piotäie jahu sekka ja sõiwad.

Pea lõpetšiwad heinadki. Uuesti mehed Tšihatsowi juurde toitu nõudma.

„Sööge õlgi!“ ütles Tšihatsow mehi minema saates.

Ja mehed raiusiwad õlgi peeneks ja teetšiwad leent. Niisugune lojuste toit sünnitas ometi tõbesid. Mõndagi meest langes tõbele ohwriks. Ka üks poisikene suri.

Esimese poisi ära teetja ei wiimitanud kaua. Ruttu muretses ta poisikese furnukeha enesele ja teetis niisama leent nagu esimese korra. Silma suurema jäleduseta asusiwad mehed kallale sööma. Snimeseliha leem näitas neile õleleeme järele nagu maiuseroog.

„Miks sa ainult poisikeste furnukehadest leent feedad?“ küüsiwad teised leemeteetjalt. „Sureb ju meil wanemaidki inimest ära!“

„Wanade liha öeldakse wänge olewat. Laste liha on nii hea, pehme!“ wastas leemeteetja. „Oh, et pea jälle mõni laps ära sureks!“

Alga surm ei halastanud seekord ühegi lapse peale. Selle wasta suri mõnda wanemat inimest nälja kätte.

Jälle läksiwad Paefloostri kaitšjad Tšihatsowi käest söömist nõudma. „Kõik õled ära söödud!“ hüüdiwad mehed.

„Ei veel!“ wastas Tšihatsow. „Kas meie

katustel enam õlga ei ole? Dooge katustelt õlgi, teetke ja sööge!"

Mõnegi forra juhtub, et fewadel loomatoidu puudusel katused loomadele söödetafse. Paefloostriis hafati nüüd aga katuseid — inimestele söötma. Kõige selle häda peale waatamata ei tahtnud Tshihatfow allahetmiseft midagi teada.

Seda wiisi jõudfiwad jõulud kätte. Jõulufaiade afemel sõiwad Paefloostri rahwas õleleent.

Paar päewa enne jõulu tuli Tallinna kuberner Hans Grifson Paefloostri alla ümberpiiramift waatama.

Kuberner tahtis oma õnne katsuda. Ta futfus ühe mehe, andis sellele walge lipu kätte ja faats Paefloostri ülema juurde allahetmise pärast faupa tegema.

Rahutegija jõudis walge lipuga wärawa taha.

"Mis tarwis?" küjiti wärawa takka.

"Mind on faadetud rahu pärast teie ülemaga faupa tegema. Laske mind jisse!" wastas mees.

Mees lasti jisse.

"Wiige mind oma ülema juurde!" nõudis mees.

Mees wiidi Tshihatfowi juurde.

"Mis tarwis?" küjis ülem pahasel tujul.

"Tallinna kuberner on mind teie juurde faatnud rahu fobitama," ütles faadif. "Kuberner nõuab, et te ilmaaegseft kauemast wastupanemiseft aru faades alla heidafsite!"

"Alla heidame?" hüüdis Tshihatfow wihafelt. "Niifugufe nõudmise peale on mul ainult üks wastus!"

Ütles ja tõmmas mõõga piosse. Enne weel fui faadif wihase ülema mõõga eest fai ära.

farata, tungis mõõf talle südamesse. Hingetult langes rahusobitaja põrandale maha.

„Koristage allahetmise nõudja furnukeha siit ära!“ ütles Tshihatsow oma meestele. „Pidage meeles, et niisama igaühe käsi käib, kes allahetmist hakkab nõudma!“

Mehed wiisivad furnukeha mälja. Ühed armawad, et furnukeha wä'jawiijad furnukehast enestele leent feetnud. Surnukeha meeldinud meestele iseäranis sellepärast, et ta tublisti raswane olnud. Teised selle wasta ei tea niisugusest furnukeha ärasöömisest midagi.

Olgu nüüd, et mehed saadiku furnukeha leemeks feetsiwad ja ära söiwad, ehk jälle maha matsiwad, nii palju on kindel, et meestel himu inimese liha järele tõusis. Kust aga seda saada? Lapsi enam ära ei surnud. Mehed leidsiwad nõu.

Kui korra üks poisike meeste juurde tuli, ütles üks nälginud mees: „Sest jaaktime magusa suutäie!“

„Tõesti, selle jaaktime!“ arwasiwad teisedki.

„Mis kasu meil niisugusest poisikesest ongi?“ arwas esimene. „Kellele ta head teeb? Omaksid tal ei ole. Jsa on nälga surnud ja pois s sureb muidugi ka pea. Parema on, et poisi näljasurmast ära päästame! Poisi surm hoiab mõneks päewaks meie elu!“

Ütles ja tõmmas nua piosse. Enne weel kui keegi walele pääsis, pistis mees nuaga poisile kõrisse. Nagu puutükk langes pois maha.

„Nüüd saame mõnusa lõune!“ ütles mees ja hakkas poisji tükkideks lõikama.

Seda hirmust tööd nähes läksiwad mitmed jäleduse pärast tuast mälja. Poisi tapja ei hooli-

nud aga midagi, pani liha tüfid patta ja hakkas leent feedma. Nälg ajas kõik, kes esmalt jäledat tegu nähes tuaßt välja põgenenud, leeme jao ajale. Nad sõiwad poisiliha ja lihast feedetud leent, sõiwad seni, kuni poisikest ainult fondid järele jäiwad.

Viimased hirmsad juhtumised täitsiwad kõide Paefloostri suuremate meeste südamed hirmuga. Uru saades, et Tshihatsow milgi kombel alla ei heida, wõtsiwad ülemad mehed nõuks waimuliku mehe seltsis ümberpiirajate leerist armu otsida. Selgesti nägiwad nad ära, et neid Paefloostriis näljafurm eest ootas.

Künnimekund mehi ühes, astusiwad nad teisel jõulupüha öösel wärawasse. „Uwa meile wärawad, me tahame ümberpiirajate seisupaika wäatama minna!“ ütlesiwad nad wärawawahile.

Ülemate sõna kuulis wärawaht warsti ja laskis nad wärawast välja. Küll ootas waht mehi tagasi, aga tund läks tunni järele mööda, tagasi ei tulnud kedagi. Waht ootas homikuni, aga ei kedagi. Homiku tegi waht otsuse, et ülemad mehed ümberpiirajate küüsi wangi on sattunud.

Ülemad mehed ei sattunud ometi wangi, waid andsivad ise endid meelega wangi, et näljafurmast pääseda. Natuseje maad saiwad nad wärawast eemale, kui ümberpiirajate wahiga kokku puutusiwad.

Salka mehi nähes tahtis waht jeltlimehi appi kutsuda.

„Ei ole tarwis!“ ütlesiwad Paefloostrist tulijad. „Me ei tule waenlaste näol teie juurde,

waid tuleme armu paluma. Wiige meid oma ülema juurde!"

"Niisuguse ülema juurde?" küsis waht. "Meil on praegu faks ülemat." Üks on ümberpiiramise juhataja, teine Tallinna kuberner."

"Kas siis Tallinna kuberner praegu siin on?" küüsiwad Paefloostriist tulijad.

"Seda parem! Wii meid siis kohe kubeneri juurde!"

Põgenejad wiidi kubeneri ette.

Kubeneri ees langesiwad põgenejad kohe põlwile ja palusiwad armu. Kuberner lubas neile armu. Ise aga pärima, miks niisugused ülemad mehed Paefloostriist ära on põgenenud.

"Näljasurm tahtis meid neelda!" wastasiwad põgenejad. "Su kolm teist kümme nadalat pole Paefloostriis enam leiwa palanähtud. Nälga on mõndagi inimest ära surunud ja nälja pärast mitu inimest ära jõödud. Surm wahib Paefloostriis igast nurgast sulle wasta!"

Niisugune kuulutus pani kubeneri mõtlema. Kas pidi ta weel saadiku Paefloostri ülema juurde saatma? Põgenejatest kuulis kuberner, et Thihatsow endise saadiku mõõgaga läbi pistnud ja et ta walmis on igahht tapma, kes allahetmisest julgeb rääkida.

Saadiku saatmisest ei mõinud siis mingisugust tulu tulla. Parema oli tormi jooksta. Ega nälginud mehed ikka enam wasta panna jaksanud. Paefloostriist tulnud jooksjad tuetasiwad kubeneri ses ettemõtmises. Nad arwasiwad, et keegi enam wasta ei haffa panema, waid et findluse faitsjad neid kohe sisse lasewad. Minult

feda miisi mõisjad Paefloostri kaitsjad nälgasur-
mast pääseda.

Süüta laste päew määrati tormijooksmise
päewaks. Homiku wara ruttasid ümberpiira-
jad redelitega Paefloostri müüride taha. Pae-
floostri kaitsjad ei katsumud neid sugugi keelba
nende ettevõtmises. Kui mehed redelisi möda
üles ronisid, ei tõrjunud ülemalt keegi neid
tagasi. Palju enam pakkusid Paefloostri kaits-
jad ülesronijatele kätt ja aitasid neid müürile
tõmmata. Tormijooksjad nähti müüril oodatud
külalised olemat.

Niipea kui Paefloostri mehed mahti said, sa-
ronisid nad ise redelit möda alla ja läksid
ümberpiirajate leeri. Leeris palusid nad haleda
äälega kohe leiba, mida nad 13 nädalit enam
polnud näinud. Seda anti neile.

Müüridelt ruttasid ümberpiirajad alla kind-
lusesse. Siin ei leidnud nad nii lahket wasta-
võtmist eest. Paefloostri ülem Tshihatsow kihu-
tas uuesti oma mehi wastahakamisele. Wast-
tapanemine ei õnnistanud ometi suure kalla-
letungijate hulka wasta. Peale selle puudus näl-
ginud meestel jõud agaraks wastapanemiseks.
Ilma iseäraliku kahjujaamiseta olid natukesi
ajad kõik wastupanijad mõidetud.

Nüüd algas hirmus kohus põhjusemõtte järele:
kes mõõka tõstab, saab mõõga läbi hukka! Noori
ja wanu tapeti ilma armuta.

Tshihatsow katsus ennast küll kaitseda, langes
ometi piagi ümberpiirajate kätte. Seda palja,
mis ta enne ümberpiirajate saadikule maksnud,
pidi temagi nüüd saama. Mõõk mõistis tema
üle kohut. Tema peale olid ümberpiirajad ise-

ärانىs wihased. Sest kui teda poleks olnud, oleks Paeflooster ammu juba alla heitnud ja ümberpiirajate halwad ajad otša saanud. Tshihatsow aga ajas oma jonn ja see jonn wiis hulga inimesi näljale ohwriks.

Armulikumalt käidi Tshihatsowi abilisega Mihail Sitskiga ümber. See ei hakanud kallaletungijate wasta, waid awas neile ise ukse. Temale kingiti elu, wiidi ometi wangi wiisi Tallinna ja peeti seal tükk aega wangis.

Elusse jäänud Paefloostri kaitssjad astusiwad enamisti kõik Rootsi teenistusesse.

Rõõmuga läks kuberner Tallinna tagasi. Sest tema tööks lueti Paefloostri äravõtmist. Tõesti, kui kuberner süüta laste päewal Paefloostri peale ei oleks lasfnud tormi jooksta, oleksiwad ümberpiirajad waewalt Paefloostri kätte saanud. Wähä enne Paefloostri langemist ilmus kakk ümberpiirajate leeri ja hakkas rohkesti ohwrid nõudma. Kattu pärast oleksiwad ümberpiirajad wististi ettemõtmise pidanud katti jätma. Usjata oleks mitmekuune töö ja waew olnud. Uus kallaletungimine aga sundis nälja piina tundma kindluse alla heitma.

Rootsi lipp jäi sest ajast saadik Paefloostriksse lehwima ja lehwis seni, kuni uued pahad päewad tuliwad ja Paefloostri waremeteks muutusiwad. Halastamata ajahammas tegi Paefloostri tugewusele ja kuulsule otša. Paefloostri kohta mõime nüüd Jeremiaga ütelda: Issand on ära neelanud kõik Jakobi eluasemed, ei ta ole armu annud, ta on oma hirmsas wihas Juuda tütre tugewad linnad maha fiksnud ja maha saatnud.

Suur nälq.

Suur nälga.

Wasta wantus nälga nõrka,
Nälga nõrka, kõlka kofka,
Nina nuusutas nurmena,
Sõõrmed sõelusi pilwena,
Kas ei jala haisu tunneks,
Kiire käsu kirja ostaks.

lauulab Kalewipoeg nälja kohta, kellele ta teises
kohas jälle ühe seitsmest kalmukünkast osaks annab.
Rõõmu ja muret üteldakse kaskikennad olemat;
me mõistme juurde lisades nälga, karku- ja
sõda kolmikennaks nimetada. Pea käsi käes,
pea üheteise kannul on need kolmikennad kallil
kodumaal käinud ja kalli kodumaa toledaks tör-
weks moondanud. Kes lueb kõik sõjad, näljad ja
karkud üles, mis meie rahvast kalmukünkadesse
kannud? Üks tuli, teine läks, tihti polnud wahet
sugugi. Rõrgesti kiidetud endine kuldne aeg ilmub
ajalooliselt waadates niisugusena, et meie päivil
ükski olemist temaga ära ei tahaks wahetada.

Jumalale tänu, umbes paarsada aastat on
need kolmikennad endid meie kodumaa pinnalt
eemal hoidnud. Küll on „kõlka-koff“ wiimase kahe-
saja aasta jooksulgi weel wahel meie kodumaale
wõeraks astunud, aga seda wõeraks tulemist tuleb
enam hirmutuseks kui tõsiselt külastäimiseks armata.
Sest oma tõsi nägu ei näidanud nälga wiimase

kahesaja aasta jooksul enam. Täies võimus astus nälg wiimast korda 17 aastasaja lõpul wälja ja jättis niisugusid mälestusi järele, et neid kuuldes üsna hirm peale tuleb. Rahwasuu räägib, et kogu rahwas näljale ohwriks langenud ja ainult ühte ehk teise maakunda paar inimest järele jäänud.

Just niisamasugust lugu kõneleb rahwas katfugi kohta. Ka katf kaotanud inimeste soo kodumaalt nii ära, et ainult paar hinge järele jäänud. Nagu näha, wahetab rahwaluule katfu ja nälja tagajärge üheteisega. Kui nälg tõesti rahwasoo paari inimeseni oleks ära lõpetanud, oleks suurel wiimisel katful küll hoopis wähä tööd olnud. Käis ju suur katf ainult 13—14 aasta pärast suure nälja kannul. Tappis suur nälg rahwa paarini hingeni ära, ei jõudnud 13—14 aastaga katfule kuigi palju ohvreid juurde kasuda.

Rahwaluule on niihästi nälja kui ka katfu hirmsamaks teinud kui nad tõe poolest olnud.

Muidu jutustab rahwaluule veel suure nälja kohta, et sel ajal wiimne kui wilja seeme ära söödud. Näljahäda möödamineku järele ei leitud kusagiltki enam seemet. Pika otsimise peale nähtud wiimaks, et koer heal ajal wiljast läbi jooksnud ja wilja maha tallanud. Koera jala jälgesse hakanud uut wilja kaswama. Seft saadud seemet.

Teisindi järele kannud lind heal ajal wilja kiriku katusele ja lastnud nofast wilja kiriku katusele kukkuda. Kiriku katuse sammaste sees hakanud seeme idanema ja kaswama. Nälja lõpemise järele leitud wilja kiriku katuselt; seda wiisi saadud jälle seemet.

Teine teisind teab, et mõeralt maalt tulnud hobuse sõnniku seest wiljateri leitud ja neist uut

seemet saadud. Niisama arvatakse, et torm hufka läinud wiljalaewast mõned terad randa uhtunud ja neist seemet leitud. Ise kanadekongi lastakse läbi otjida ja sealt seemne jaoks teri leida.

Nii rahwahuule. Need teated lähewad ometi niisama wähä tõega ühte kui esimesed, nimelt et rahwas paarini hingeni ära jurnud. Niisugust wilja otsasaamist mõiksize weel uskuda, kui esivanemad Siberis oleksiwad elanud, kus niihästi maa kui weeteed puudusiwad. Meie maal leiti paari saja aasta eest mõlemaid ometi. Pani küll jää weetele wahel takistust ette, kena fewade tõukas need takistused eest ja lubas laewu Pärnu, Tallinna, Narwa jne. sadamatesse purjutada. Walitses ka nälg kodumaal, laugemates riikides leiti ikka weel wilja ja sealt mõisiwad laewad seda meie sadamasse tuua. Wiljaseemne täielikust otsasaamisest ei wõinud siis juttugi olla, küll aga seemne wähädujest. Laewad tõiwad küll mõeralt maalt wilja, aga see wili maksis nii ütelda hinge hinna. Minult jõukamad mõisiwad enestele mõeramaa wilja leiwaiks ja seemneiks muretseda, waejemad selle wasta pidiwad näljakäppa imema ja nälja kätte jurema. Mõni aasta enne nälja aega maksis waff ruffid 40 kopikat, nälja ajal tõusis aga ruffi waka hind 1 rubla 20 kopika peale, odra waff 80 kopika peale. Isegi kaera wakast maksjete pool rubla, kuna enne seda niihästi odra kui kaera waff enam kui poole madalamas hinnas seisis. Mõõda minnes tähendan, et nälja ajal 17 aastasaja hakatuses, nimelt 1601, ruffi waka hind koguni 2 rubla 60 kopika peale tõusis. Meie aja aru järele ei wõi 200 aasta eest olnud nälja aja wiljahinda sugugi kalliks nimetada, aga meie ei

tohi unustada, misjугuses kõrges hinnas raha sel ajal seisis ja kui vähä teda sel ajal saadi.

Rahwaluule jaadab meid suure nälja kirjeduses ainult eksiteele. Meil tuleb sellepärast ajalooteateid tähele panna, kui suurest wiimsest näljast õiget pilti tahame kätte saada.

1695 algas Jaanipäewa aegu suur sadu. Peaaegu mahet pidamata jadas kuni Mihklipäewani külma wihma. Wihm ei lastnud loogu sugugi üles mõtta eht kui mõeti, oli see märg nagu sõnif ja hakkas hallitama. Pea ei mõidud wikatiga sugugi enam heinamaale minna, sest heinamaad laenetasiwad madalamates paikades igal pool wee all. Seda wiisi jäädi loomatoidust peaaegu täiesti ilma.

Niisama läks lugu lõifusegagi. Alaline sadu ei lastnud ruffid õitseda ega walmida. Alles kolm nädalit peale Jaagupi päewa mõidi ruffid hakata lõikama. Kõrt oli küll oma jagu kasunud, aga pead andsiwad koguni vähä wälja. Paremini kaswasiwad odrad, aga neistki saadi pisut kasu. Parajal odra kaswamise ajal tuli fange hall ja rikkus odrad kui ka muu suiwilja hoopis ära. Mis järele jäi, ei idanenud enam. Suuremalt jaolt ei jaadud suiwiljast seemetki kätte. Niisama häwitas fange sadu aiawilja ära.

Ona kaotawat mõju awaldas sadu taliwilja mahategemisege kohta. Põllud laenetasiwad wee all, ruffi külimise ajal ei mõinud põllule minemise peale mõteldagi. Alles pärast Mihklipäewa, kui sadu wiimaks järele jäi, läksiwad mitmed ruffid külimise, teised jälle arwasiwad niisugust hilist külimist päris asjataks ega teinud ruffid sugugi maha.

Ruffid ei külitud, odrad ei idanenud, kust pidi järgmisel aastal lõikust võetama?

Jõuluni saidad inimesed veel fudagi miifi toidusega läbi, aga uuel aastal hakkas puudus paistma, nalg ennaft näitama. Maata inimestel polnud enam midagi juhu pista. Beremehed lastiivad teenijad lahti, pererahwas kartis ifegi puuduse kätte tulemist. Põhu puuduse pärast olivad loomad sügisel suuremalt jaolt ära tapetud. Mõnes majas leidus rohkem liha kui leiba.

Kole kerjamine algas. Inimesed käisiivad üheft kohast teisi leiba palumas. Mehed läksiivad naiste, lastega seltsis kerjama. Tahtjaid oli tuhandete kaupa, andjaid ainult aruforral. Igal pool, kuhu kerjajad läksiivad, walitses ju ifegi puudus. Tühjade kättega saadeti kerjajad majast majasse. Väljas teel astus kerjajatele aga surm hirvitades wasta. Kerjajad langesiivad maanteedele ja külatänavatesse maha ja jäiwad sinna. Nälginud leha ei jaksanud enam edasi käia. Nälja pärast läksiivad mitmete lehad üsna mustaks, nagu Kelsch ütleb. Teeäärtest ja tänavatest leiti igapäew surnukehaid, kellest keegi ei teadnud, kes need on.

Kõik lootsiivad fewadel paranemist. Rewade tuli, kui jõudis, aga näljahäda ei wähenenud. Näljahädalisiid keetsiivad rohtu ja jõiwad. Sööjad pidiwad ometi pika peale prohwetii lastega kilgalis õhkama: Surm potis! Ei ilmunud suuremale hulgale ühtki Jumala meest, kes jahu potti oleks wisanud ja surma potist kaotanud. Küll katsusiivad mõnedki õpetajad näljahädalistele abi anda, aga Andreasega pidi üteldama: Mis see on nii mitmele! Üks õpetaja ifka sadaid sõõta ei jõudnud. Rohutude keetmine ja jõõmine ja mar-

jade maitumine pidas küll mõne aja hinge sees, aga viimaks tuli surm näljahädalistele ometi mõraks.

Lõikuseaeg 1695 jõudis kätte, aga väljad ei annud paremat lõikust sugugi kui aasta enne seda. Näitab, nagu ei oleks aasta enne seda veel küllalt sadanud. Kewadel ja suil 1696 kestis sadu edasi ja rikkus kewade külitud suiwilja ära. Taliwilja jälle oli fange sajuga pärast, nagu ennemalt tähendatud, koguni vähä maha tehtud. Suiwiljast ei saadud mõnes kohas seemetki. Onnaks tuli arvata, kui mõnes kohas 4 kuni 5 kordne seeme tagasi saadi.

Mure ja kurvastus mõttis igal pool põllumeeste südames aset. Kudas teist näljaastat edasi elada? Esimesel näljaaastal leidis mitmel veel wana wara, teisel oli seegi ju ammu ära söödud. Ükski peremees ei julenud enam teenijaid pidada. Kevja kaupa lasti poisja ja tüdrukuid teenistusest lahti. Kõiki neid ootas kerjakepp eest. Aga kuhu kerjama minna? Kerjajad olivad ammu kõik ära kerjanud, kust midagi mõis saada. Ehk kui veel mõni õpetaja, mõisnik ehk linnaline leidis, kes mõis anda, tuli ta andi nagu weetilgaks kerjajate mere kohta arvata. Lahti lastud teenijad tõugati seda wiisi just nagu surma suhu. Linnades söödeti iga päew hädawaewalt mitu sada inimest, aga terve maa rahvast ei jõudnud linn ikka sööta. Mõni helde südamega inimene jagas peaaegu kõik oma wara ära näljaste söötmise jaoks, kuid sellegi poolest suri neid küllalt ära. Riigivalitsus ei pannud kätt rüppe, waid awas aidad, kuid näljasid leidis liig palju. Kõikide aitamiseks ei ulatanud moonu.

Minufene elupäästmise abi lahti lastud teenijatel oli wargus ja rööwimine. Tõesti hakkasid sel suurel näljaajal wargus ja rööwimine hirmsasti wõimust wõtma. Mehed lõiwad endid mitmekesi kofku ja saatsiwad õõjiti suuri murdwargusi torda. Nad katfusiwad igalt poolt wõtta, kust midagi saada lootiswad. Suhtus sedagi, et murdwargust tähele pandi ja wargaid ära peletama mindi, need aga wasta hakkasiwad ja wägisi wõtta püüdisiwad. Langeiswad jarnased rööwolid finniwõtjate küüji, ei olnud furjategijatel armu oodata: wõlla ilma armuta. Mõnigi, kes ennast wargusega tahtis näljasurmast päästa, jaatis enese wargusega ja rööwimisega wõlla. Minult vähemaid wargusid ei karistatud nii waljult. Wähematele warastele mõisteti üks ehk mõni „tubli keretäis witsu“ ja lasti siis süüdlasi nälga surema minna. Waraste wangi panemisega ei hakanud keegi ennast waewama. Liiategi, kui wargaid oleks wangi pandud, poleks need kuhugile wõidud mahutada. Näljased oleksiwad kõik warastama hakanud ja endid siis finni wõtta lasknud, seda wiisi prii leiba peale saanud ja endid näljasurmast päästnud. Niisugust priileiba polnud ometi riigivalitsusel anda. Sellepärast pruugiti lihtsamaid abinõusid: wäikestele warastele naha peale, suuremad wargad ja rööwijad wõlla. Wõlla nimelt firikute ja mõisade ligidale, kust palju rahwast mööda käis. Seal wõis igaüks süüdlast näha. Niisugune nägemine pidi nägijaid furjategemise eest hoiatama.

Kolmas aasta jõudis kätte. Kolmandal näljaaastal kaswis häda veel suuremaks. Kohe 1697 aasta hakatusel tuli wana Pakase-taat Põhjalast ise meie maale külaliseks ja jäi kowadeni

fiia mõeraks. Kui kõrgele külma graadid tõusiwad, seda me ei tea, sest selleaegsed inimesed meie wiisi sõjamõõtjat veel ei tarwitanud, niipalju kuuleme siiski, et külm kolefaget mõimu awaldanud. Näljahäda tegi koleda külma veel suuremaks. Abjufütusest tuli puudus. Loomatoiduse puuduse tõttu oliwad hobusedki suuremalt jaolt otsa saanud. Ei olnud, sellega abjufütust wedada. Lühja kõhuga istusiwad inimesed külmas tuas, hambad lõgisesiwad suus. Toidu ferjajaid wõttis külm teedel ära, kui ferjajad nälga ei surnud. Lühedalt: surm wahtis igast küljest waestele inimestele wasta.

Suur häda kiskus wiimaks kõik armastuse sidemed katki. Mehed jätsiwad maha naesed, naesed jälle mehed, wanemad lapsed, lapsed wanemad. Kes jaksas, tõttas mujale suhupistmist otsima. Tõttas otsima, tõttas surema. Kodugi astus surm niisama tua nurka sisse oma õigust nõudma. Küll pani „kõlkatokk“ inimesi kõlkaid ja aganaid sööma, isegi sõnikuga kõhtu täitma, aga näljasurmast ei jaksanud need abinõud ikka päästa. Küll feedeti samblaid ja söödi, kuid sellegi söögi peale tuli surm mõeraks.

Õsiotsa kippusiwad wargad enam aitade kallale, pärast poole leppisiwad nad juba lautadega. Hobused, weisid, lambaid, sigu ja muid loome warastati lautadest, tapeti kohe ja söödi ära. Kõik wargad ei läbenenud keetmagi hakata ega polnud hulkujatel feedukohta talwe ajal. Niisugusel korral söödi tapetud looma liha metsalise wiisi toorelt. Kärwas kusagil ometi loom nälga ehk kõniges mõne tõbe kätte, siis kogus kärwanud looma juurde kohe karja kaupa ferjajaid ja näljasid kofku,

kes ühe teise mõidu enestele looma küllest liha tükkisid fiskusiwad ja kõige nahaga ära õgisiwad. Jsegi soolikad kõlbasiwad näljastele. Mõned kip-pusiwad koguni furnute kallale ja löikasiwad nende küllest liha tükkisid ära.

Dööd ja päewad kuuldi maanteedel ja küla tänavatel niisugust näljaste ksjendamist ja karju-mist, et kole kuulata. Enne surma tuli näljas-tele hirmus kange leiwa himu. Nuttes ja karju-des palusiwad nad, et neile kas sõrme otja suu-rune natuke leiwa antaks. Enamisti juhtus ometi, et kui nad leiba saiwad ja jõöma hakkasiwad, nad maha langesiwad ja suriwad. Kroonika kirjutaja Kell ütleb: „Ma olen koftudes näinud, kudas üks umbes kaheteistkümnne aastane poisikene suure isuga oma sõrmi hakkas närima ja ise hüüdis: „Oh nälg, nälg!“. Kui ma talle tüki leiwa andsin, fiskus ta kui hull mu käest leiwa ära. Kui ta suure isuga leiba hammustas, fiskus ta pikali maha ja heitis hinge! Võimata on neid hirmsaid näh-tusi, mis ma sel ajal filmanud, jutustada ja kir-jeldada!”

Külmal talwel ei olnud elusse jääjatel taht-mist ega tihti jõudu furnuid enam maha matta. Furnuid jäeti sagedasti fewadeni tee äärde ja tanawatesse, kus nad hinge heitnud ja alles fewade maeti neid maha. 50, wahel 100-gi aeti ühte hauda. Puusärkide tegemisest ei mõinud juttugi olla. Nii kudas furnuid wäljast leiti, nii neid auksu aeti. Mõne korra maeti talwelgi must-lase moodi. Mustlasest räägitakse, et ta lume hange haura teinud ja furnu sinna matnud. Nii tehti selgi ajal mõne korra lume jisse au! ja aeti

sinna auflu, kuni furnu kewadel wälja julas. Siis pandi koorm furnuid wantri peale ja wiidi hauda.

Huritamaid teateid selle suure nälja kohta annab Põltsamaa kirikuraamat. Esiotsa leiame seal suure waeste suremise: 3 päewaga 3 lehekülge furnuid. 22 mail 1696 on ühe lese kohta juba tähendatud: olla nälga furnud. 17 juunil üeldakse ühest lapsest: nälga furnud, isa ära jooksnud. 20 juunil: üks wanamees Kurla külast olla siin alewis tee peal nälga furnud, ja 5 juulil kahest lapsest: nälga furnud, isa suremas. 12 juulil jälle: üks tundmata kerjaja on Padumere metsast furnult leitud, kahtlemata nälga furnud. — Nii läheb lugu furnutega ühte söodu edasi.

Hirmsamaks muutus aga lugu 1697. Ju 5 jaanuaril on Põltsamaa kirikuraamatusse tähendatud: 4 furnut on ilma puusärfideta kirikuaiale toodud; wist nälga furnud. Keegi ei tea, kes nad on. 9 jaanuaril jälle: Üks piff, tugew mees ja 2 muud furnut toodi täna kirikuaiale, kus neid puusärfideta hauda pandi. Keegi ei tea, kust nad tulnud ja kes nad on. 16 jaanuaril üeldakse, et 25 „tüffi“ ühte hauda pandud. 19 kuni 23 jaanuarini leitakse 19 furnut järgemööda tähendusega: nälga furnud. 9 weebruaril tuuakse kõrtsi rehest 6 furnut korraga. 10 weebruaril üeldakse, et ühte hauda pandud 75 meest, naist ja last.

Weel suuremaks läks häda. 26 weebruaril pannakse 100 furnut korraga ühte hauda, 9 märtsil 80 furnut, 15 märtsil jälle 100 noort ja wana, kellest ainult 17 üles firjutatud.

Esiotsa maeti weel kirikuaiale, pärast ei jõutud enam kõiki sinna wiia, waid furnuid maeti kalmedesse. Opetaja katsus ainult armu järele

weel furnuid üles tähendada. Nii leidub kirikuraamatus tähendus: kirikuaiale maetud 53, Rauru külasse 27, Rabla külasse 3 wana ja 10 last, kes kõik ühte auvu aetud.

Ülepea suri sel näljaajal weebruari kuust mai kuuni 1697 Põltsamaa kihelkunnas 1267 inimest ära ja selsamal termel aastal 1629, kuna muil aastatel surijate arv umbes 100 ümber seisab, ühel aastal koguni 58 peale alaneb. C. Maunachi arvamise järele suri sel näljaajal neljas osa Põltsamaa kihelkonna rahvast nälga ära. Umbes niisamasugust kaju awaldasidwad naabri kihelkonnad, kui meil ka nende kohta niisugused selged numbrid nagu Põltsamaal puuduwad.

Seiti juure nälja ajal häid inimesi, kes oma warandust waeste wendade heaks ohwerdasidwad, leiti aga pahugi, kes wäetimate waewast enestele kasu katsusidwad saata. Nii mitmed mõtsidwad näljastele jahu ja muud peatoidust müües werehinda, nii mitmed küsijidwad wilja ehk raha lainuks andes soledat kasu. Suridwad ka hädalisi, mis see neisse puudus, kui aga nende majandus selle läbi kaswis. Siiski nende jäledate piltide kõrvalt paistab meile rohkem kaunimaid, mis näitawad, kuidas rikkamate südames ligimise armastus waeste wendade wasta edasi elas. Ligimise armastus jätab majanduse ometi täiesti oma warju.

Kaks aastat oli wili ikaldanud, aga lootust põllumehed weel ei heitnud. Rewadel 1697 lainati ja osteti wilja ja külitati Jumala käest õnnistust paludes seemet põldu. Kroonugi katsus jõudu möda abi anda. Ja waata, parem aeg koitis. Jumal katsub küll, siiski ei heida ometi hoopis

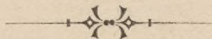
oma pale eest ära. Näljaajal õppisivad inimesed jälle endid Jumala poole pöörama ja ta abi peale lootma. See abi ei jäänud tulemata. Jumal kinkis 1697. juul armsamaid korralisi aegu. Küll külti seemne puuduse pärast vähä wilja maha, aga see wili kaswis hästi. Veel kestis nälgedasi, siiski ta astel oli juba murtud. Metsas hakkas marju walmima, näljased leidsiwad jälle juhupestet. Juuni kuus jäi suur suremine wähemaks, ütsikuid suremisi tuli veel ette.

Kui wiimaks juuli kuus uude wilja kätte saadi, murdis rohke lõikus nälja walitsuse kapi. Nälja lõna kadus jälle furnute raamatust ja tegi muile tõbedele aset. Siiski toledaid ohwreid oli nälg 1695—1697 aasta sees pärinud: Gesti ja Liwimaal ja Ingeris oli umbes 100,000 hinge ta omaks langenud. Soomeski polnud ta wäheemat lõikust pidanud kui meie kodumaal: 10,000 kaupa neelas sealgi nälga enesele saaki.

Ma pian veel tähendama, et seda 100,000 mis nälja ohwiraamatus seisab, otsekohe nälja rehnungisse ei tohi panna. Dige on, nii palju umbes juuri nälja mõjul, aga mitte otse nälja kätte. Näljaga käiwad tawalisesti mitmed tõbed, näituseks soetõbi käsi käes. Needki tõbed murdisiwad oma osa rahwast hauda. Siiski poleks nälga nähtud, poleks nende tõbedegi poolt maale ega rahwale liiga tehtud. Kui palju inimesi nende tõbede kätte juuri, seda ei wõi enam määrata, niisama nagu üliüldistki nälga furnud inimeste armu üsna kindlalt ära ei wõi määrata, sest et palju furnuid, seda kalmetesse maeti, firifuraamatusse tähendamata jäiwad. Minult umbarmates wõime siis üleüldist armu ära tähendada. Me ei lähe

wist liiali, kui ütleme, et suur nälg iga kümne inimese pealt kõige vähemalt ühe enesele jaagiks nõudis, paiguti palju rohkem, Põltsamaal näitusel neljanda osa kõigest rahvast, mujal ehk veel enam, jälle teisel nagu Tallinnas selle wasta palju vähem.

Jumalale tänu, unustatud on need nälja ajad, need koledad pildid, paremad aastad on jälle meie kodumaale wõõraks tulnud. Küll on nälg mõnegi korra pärast 1695—1697 nälja aega veel üksteist ja afnast sisse wahtinud, ometi mitte sedasama wiisi tuppä astunud ja peremehe kübarat päha pannud. Kui maa ja rahwas Jumalat taga nõuab, läheb nüüdki veel tõeks prohwetisõna: Ära kardada, oh maa! Ole wäga rõõmus ja rõõmusta, sest Jehoowa on suuri asju teinud. Ärge kartke mitte, teie metsalokused, sest rohumaad kõrwes kaswatawad rohku, sest puud kannawad oma wilja, wiigi ja wiinapuud annawad oma rammu wälja. Ja teie Siioni lapsed, olge wäga rõõmsad ja rõõmustage Jehoowa oma Jumala sees, sest ta annab teile õpetaja õiguseks ja lasseb teile warase ja hilise wihma maha tulla esimesel kuul ja rehealused piawad täis puhast wilja saama.

Wene potkas

ja

suur katk Tallinnas.

Wene kotkas ja suur katk Tallinnas.

Iga aasta Mihkkipäewal helisewad Tallinna kirikute kellad ja kutsuwad kogudust kogu püha kotta Jumalale tänu ja kiitust andma. Iga aasta Mihkli päewal tuletatakse Jumalakodades meelde, et aasta jälle mööda läinud sest tähtsast päewast, mil sõdimine Tallinna all lõpes ja rahu ingel linna jäädawalt asuma tuli. Iga aasta Mihkli-päewal võib Tallinn tagasiwaadet pidada ja tähele panna, kuidas Jumala armul kauplemine ja majandus kosunud, kuidas majade hulk aasta jooksul jälle kaswanud ja rahwa hulk wõrjunud. Mihkkipäew on kõige maa rahwale tähtjas päew, meie rahwas armab oma aega Mihkli- ja Jüripäewa järele, Tallinna rahwale on aga Mihkli-päew kahesorra tähtjas päew, sest Mihkkipäew 1710 algab Tallinna rahwal nagu uus ajajärk. Mihkli-päew on Tallinna rahwale nagu Gebeneeseriks saanud, kelle juures linn Saamueliga üheskoos võib tunnistada: Siinamaale on Jehoowa meid aidanud!

Kuidas Mihkkipäew Tallinna ajaloos nii tähtsaks sai, sest tahame eespool wähä pikemalt kõneleda.

Kümme aastat möllas juba suur põhjasõda. Üks linn teise järele oli Wene sõjawäe kätte lan-

genud, ainult Tallinnas lehmis veel Rootsi lipp. Mõnda, mõnda korda olivad waenlased endisel ajal Tallinna all käinud, mõnda korda linna ümber piiranud, ilma et linnast jagu oleksiwad saanud. Lehmis nüüd ka veel Tallinnas Rootsi lipp, ei wõidud ometi kuskil julgesti tunnistada, kui kaua see seal lehwida pidi saama. Rootsi kuningas Karl XII. wiibis mõral maal, ta wägi Gesti ja Liimimaal löödi kord korra järele ja üks linn teise järele langes wenelaste saagiks. Kui kaua wõis Tallinn oma wäikse wäega juure hulga wasta ifka panna, kui Wene wägi hoolega Tallinna kallale kippus! Et sõda wäga mitmes kohas peeti ja sõda juba 10 aastat kestis, ei olnud Rootsiist abi loota. Niisugune seisukord põletas nagu Tallinna kodanikkude lootuste tiivad Rootsi walitsuse alla kauemini jääda.

Teiste linnade langemist nähes waatasiwad Tallinna kodanikud hirmuga tulewikku. Nad tahtsiwad aga igapidi nii wahwasti wasta panna kui iganes wõimalik. Waewalt oli uus aasta alanud, kui Tallinna linnawalitsusele teada anti, et ehk wenelased warsti linna kallale tungiwad, kui ka Wene wägi veel Tallinnast kaugel seisis. Kohe kutsuti linnanõunikud kokku. Tehti otsusets w ä i k e s t r a n n a w ä r a w a t finni müürida, wallisid parandada ja muidugi kõik wastapanemise wasta walmis seada. Niisama pidi kõigile kodanikkudele sõjariistad wenelaste ilimumise korral kätte antama, peale selle veel tarwilik osa püssi-rohtu ja kuulisid. Öö ajal ei tohtinud keegi kodanik ennast riidest lahti wõtta. Trummi löömist kuuldes pidiwad kõik sõjariistade kandjad kohe ilmuma.

Raskemaks läks linnal ometi sõjaväeülemate nõudmisi tõita. Linna komendant nõudis uue kantši ehituseks linnalt raha, abifuberner sõjaväe tarvis raha ja moona. Kerge oli nõudmist linnale ette panna, palju raskem ometi täita. Kümneaastane sõda oli linnakassad ammugi tühjaks teinud. Niisama valitses tühjus linna kodanikude taskudes. Kust pidivad siis kodanikud sõjamaksu maksma? Linnaülemad saidad sest isegi aru ja heitsivad selle nõudmise kõrvale. Komendant ja abifuberner ei leppinud ometi kõrvaleheitmisega, vaid nõudsid veel tungivamalt kui enne. Hädas arwas linnavalitsus kõige paremaks raha laenata.

Kust aga laenata? Linnapead teadsivad mustad pead hõbedade poolest rikkad olevat, nimelt hõbedaste joogiriistade poolest. Mustad pead kutsuti kofku. Neile seletati linna häda ja paluti hõbedasi joogiriistu kodulinnale ohwerdada. Mustad pead arvasivad hõbeasju oma majandusele palju kasulikumaks kui neid „isamaale“ ohwerdada. Nii sugune ohwerdamine ei toonud ju neile kopikatki taskusse. Sellepärast seisivad nad nagu rauda niisuguse ohwerdamise vastu.

Linnaisad ei jätanud ometi järele mustade peade peale käima. Poolvägisi võtsivad nad viimaks mustade peade käest 1500 loodi hõbedasi joogiriistu ära. Nad wabandasivad tegu sellega, et mustad pead lihtsamatest riistadest võida juua, kui neil ülepea tarvis juua. Mustadel peadel ei aidanud muu nõu kui pidivad haput õuna hammustama ja „isamaa heaks“ ohwerdama. See ei käinud nende majanduse politikaga küll sugugi kofku, aga mis sa teed isamaalastega, kui nad

„isamaa“, s. o. Tallinna hea käekäigu majandusest kõrgemale tõstavad. Galeda meelega pidiwad mustad pead oma majandusele kahju tegema ja hõbeasjad linnawalitsusele andma.

Linnawalitsus lootis hõbeasjade peale raha lainata. Ühtki Rootshildi ei elanud ometi Tallinnas. Hõbedagi wasta ei saadud kellegilt raha lainata. Seal ei jäänud linnale muud nõu üle kui mustade peade hõbedast ise raha tegema hakata. Randleid remmelgate külge pannes nägiwad mustad pead, kudas nende hõbedased joogifannud ja sarwed sulatamise ahju läksiwad ja tüki aja pärast teist teed rahameistri käest rahadena tagasi tuliwad. Nad oleksiwad kandleb remmelgate otsast uuesti kätte wõtnud, kui uued hõberahad nende taskusse oleksiwad rännanud. Selle wasta astusiwad aga linnaisad ja juhtisiwad kõik uued hõbetükid linnakassasse, õigem abifuburneri sõjakassasse. Rauaks ei jäänud uued hõberahad sinnagi paigale. Enne kui linnaisad uskusiwad, puutusiwad abifuburneril jälle sõrmed kassas põhja külge. Ei imegi: sõjawäele üksi läks 3000 taalrit tarwis.

Peale selle nõudis abifuburner weel 400 jäliteist ruffid. Abifuburner andis teada, et sõjameeste moon otsa saamas. Rootsi ei wõida weel laenu tulla, sellepärast pidada linn moonu muretsfema, kõige vähemalt lainama. Lainamist tundsiwad linnaisad väga hästi. Mõnda korda oliwad nad juba lainanud, aga kõik nende lainud kirjutati forstinasse. Ega nüüdki paremat wõidud loota.

Sõjawäe moon lõpes pea tõesti otsa. Uuesti futsuti linnaisad kofku nõu pidama moonu muretsfemise pärast. Sõjawäe ülemad ahwardasiwad

viimaks ait u läbi otsida lasta, kui heaga wilja ei muretsjetud. Kust wilja leiti, pidi see ilma armuta ära mõetama. Ühwarduste peale lubasid linnaesid nõu pidada ja waadata, kust wilja saada.

Sinn püüdis wilja nõudmist mõisnikkude kaela lüfata, mõisnikud jälle arwasid, et wilja muretemine Tallinna sõjawäe jaoks sugugi neisse ei puutuda. Suurem hulk mõisnikka olid isegi suures puuduses. Ürgu selleaegsid mõisnikka olewiku mõisnikkudega wõrreldagu, waid peetagu meeles, et kümneaastane sõda suurema jao mõisu hoopis ära oli häwitanud. Kulka mõisnikka wõis ainult nime järele mõisnikuks nimetada; tõe pärast ei seisnud nad linna waestest kodanikkudest sugugi kõrgemal järjel. Mitmes kohas wahtisid mõisadest üksi waremed wasta ja põllud kandsid ainult umbrohtu. Maanduniku Ungerni ütluse järele otsisid 150 mõisniku peret igapäewast leiba. Niisamasugune wilets lugu oli talupoegadeagi: waeus walitses nende seas igal pool. Kõik kauplemine seisis juba mõnda aastat, raha ei saadud kufagilti.

Mõnel sahkerdajal leidis tõesti weel rohkesti wilja aitades, aga sahkerdaja majandus ei lubanud „isamaa kasuks“ lainata. Sahkerdaja wafkis oma wilja tagawara poolest. Teadisid ka linnaesid mõne niisuguse sahkerdaja, ei tahtnud nad sahkerdajat sundima hakata, sest et sõjawäe nõudmised ju kõiki ära tüüdanud. Sõjawäe walitsuse tungiwate nõudmistele peale muretsjesid linnaesid wiimaks nii palju moona, et sõjawägi nälga ära ei surnud, rohkem aga ka mitte.

Sõda ise lastis ennast oodata. Wene ülem

Sotow, kes Narwa poolt Tallinna kallale kewadel pidi tungima, pööris esiti ometi Wiljandi poole ja pani sinna Wene sõjamae. Riisama tegi ta Põltsamaalgi. Sotow ei arwanud oma sõjamaest Tallinna ärawõtmiseks veel küllalt saawat. Ta ootas abi.

Seda wiisi wõiswad Tallinnalased endid kauemini sõja wasta walmistada. Nagu ometi kuulsime, oli raha puuduse pärast see ettewalmistamine üsna waewalik. Olesiwad Tallinna mehed rohkem rahaga möllata wõinud, oleks Tallinn wenelastele kõwaks pähklis saanud.

Augustikuu hakatuses sai Wene päälis Sotow wiimaks sõnumi, et päälis Iwanitski Narwast jalameestega appi tulla Tallinna ära wõtma. Sotow läks Jõeleftmesse ja jäi sinna Iwanitski tulekut ootama. Peale selle kuulis Sotow, et Wene kindral Bauer Pärnu ära wõtnud ja nüüd ka Tallinna poole tungida. Bauerigi wäge tuli ära oodata, et siis kolm wäge üheskoos Tallinna kätte wõiswad wõtta.

Tallinna mehed kuulsiwad, et wenelased Jõeleftmes parajat aega oodata linna kallale tungida. Meestel kohe nõu näidata, et nad tulijaid ei kardda. Rootsi päälis Tiesenhauzen oma ratsameeste ja mõisnikkude salgaga ruttas neid teretama. Wenelaste suurt hulka nähes ei julenud Tiesenhauzen neile otse kallale tungida. Ta katsus nende vähemaid hulkasid kujukil kätte wõtta, ilma et seegi ettewõtmine suuremalt oleks õnnistanud. Pea pidi Tiesenhauzen kõige oma meestega wenelaste eest taganema ja Tallinna müüride taga warju otsima.

Päälis Iwanitski oma jalawäega jõudis Jõe-

lehtmesse. Nüüd hakkas päälis Sotowgi oma ratsameestega Tallinna poole nihkuma. 18 augustil 1710 nägiwad Tallinnalased esimesi Wene wäesalkasid juba Lasnamäele jõudwat. See wenelaste ilmunine kuulutas liig selgesti, et Tallinnale otsujeandwad päewad kätte jõudnud.

Wenelaste esimeste salkade nähtawale tulemise peale kutsus abifuberner Batküll linna ja maa esimehed ja sõjawäe ülemad kofku nõu pidama. Kohe tehti otsuseks alewisi ära häwitada, et wenelased neis warju ei leiaks. Abifuberner oli alewi majade äralõhkumist mõnda korda juba enne nõudnud, aga iga korra oliwad linna ülemad kõwasti selle wastu seisnud. Linna ülemad põhjendasiwad oma wastaseisumist sellega, et majade mahakiskumise korral liig palju ulualu:seta jäänud inimesi linna woolab ja palju tõbesid kaasa toob. Kitsaks jäänud ruumides hakata tõbed siis seda rohkemini möllama.

Wenelaste ilmunisel ei maksnud enam see põhjus abifubeneri ees. Käsif anti kohe majade äralõhkumist ette wõtta. Ei küsitud maja omanikkude palwetest ega nutust: maha ilma armuta. Majaomanikka kästi wallide peale tellisid ja ajutisi urtsikuid ehitada. Kena ehitamise koht: kui kujukil kuulid tantsisiwad, siis tantsisiwad nad just wallide peal. Kuulide tantsumäljale ehita siis enesele urtsik wõi tell! Ma ei tea, kui palju alewi majaomanikka selle targa nõu järele tegiwad, usun aga, et wähä!

Mitte ainult majadega ei käidud nii halasamata ümber. Ka Kaarli firik langes lõhkumise tuhinale ohwriks. Kaarli firiku ümber kaswis peale selle hulk ilusaid, suuri puid. Needki

ei leidnud armu. Kardeti, et needki Wene sõjaväele kudagi warju mõivad anda. Ei muud kui firmad kätte ja ilusad puud Wandali wiisi maha!

Lõhkumise töö edenes ometi liig pikkamisi, selle wasta ilmus Lasnamäele ikka enam Wene wäge ja Lasnamäelt hakkas wägi laugemale tungima. Selle edasitungimise pärast andis abifuberner Patkull käsu alewite majadele tule otse panna. Sedawiisi põletati Tõnismäel ja mujal palju majasid ära. Soome kirikki sai tule roaks.

22. augustil wasta õhtut piirati Tallinn maa poolt igast küljest ümber. Enne weel kui Wene sõjawägi linna täiesti jõudis ümber piirata, tungis peawarjuta jäänud alewite rahwas linna. Majasid oskasiwad linnaisad neil küll heldesti ära põletada lasta, mitte aga majade kodakundseid niisama heldesti wasta wõtta. Woor woori järele tormas linna, aga linnas ei tahtud neid kuskile sisse lasta. Kupidad käiswad möda uulitsaid ja katsusiwad „ilmaaegu rahwast“ koguni linnast wälja ajada. Kuhu pidiwad need aga minema, kui juba peaaegu igal pool Wene wäed ees seisiwad? Ma ei tea ütelda, kas sest linnast wäljaajamisest midagi wälja tuli või ei, kuid Tallinna majanduse kasuks tehti kõige vähemalt katset.

Uulitsate walgustusest ei teatud sel heal ajal weel midagi. Pimedal ajal käidi tihti piergudega möda uulitsat. Tulekahjusid kartes andis linnawalitsus nüüd käsu wälja, et keegi piergudega möda uulitsaid käia ei tohtinud. Ju enne oli nõutud, et laternaid pidi walmistatama, need laternad pandi nüüd uulitsate nurkadele üles. Paremini ikka kui ei midagi!

Päälis Sotom sai pea aru, et ta weega Tallinnale kõige suuremat häda wõis teha. Seda mees wist ei teadnud, et oleks hallile Ülemiste järwest tulnud mehele ütelnud Tallinna täiesti walmis olevat, mispeale Ülemiste järw Tallinna ära oleks uputanud. Ma ütlen, seda abinõu päälis Sotom wist ei tunnud. Sotom tundis ja teadis aga, et weeta linnarahwal raske elada. Si siis weega uputada, waid ilma weeta jätta püüdis ta Tallinna rahwast. Ja selle nõuga laskis ta 30 augustil kanali kinni panna, kanali, mis linnale Ülemiste järwest wett andis. Wee puudusega kaswis häda linnas õige suureks.

Linnaistad arwasiwad kõige paremaks naissi, lapsi Tallinnast hoopis ära jaarte peale saata. Seda nõu püüdsiwad nad warsti teoks teha. Aga abifuberner astus neile jiingi wasta. Ta ei wõida seda milgi kombel lubada, see teha lugu linnas palju pahemaks. Kui sõjamehed näha, et naised, lapsed linnast ära saadetud, hakata nad (sõjamehed) kartma, põgeneda ära j. n. e. Sellepärast pidada kõik naised, lapsed linna jääma. Ja jäiwadki iseeneleste õnnetuseks, sest siin ootas neid armuta surm eest.

Mõned Rootsi laewad seisiwad sadamas. Need püüdsiwad ümberpiirajaid eemale hirmutada. Juba walmines aga ümberpiirajatel rannas patarei. Seest patareist andsiwad nad laewadele nii mõnusesti tulistid ube, et laewad kõige mõnusemaks arwasiwad neist eemale hoida. Wähä sõjawäge oliwad need laewad Rootsist kaasa toonud, aga see sõjawägi ei jaksanud rannapatareid feelda laewadele tulistid ube andmast.

Waheajal oli kindral Bauergi oma sõja-

wäega Tallinna alla jõudnud. Jffa libedamini hakkasivad Wene sõjamäe kuulid Tallinnale walu andma. Kuulidid kartsiwad ometi Tallinna rahwas vähem kui teist waenlast, kes salamahhti linna pääsnud ja nüüd linnas pead hakkas püsti tõstma. See kole waenlane oli sõja kannupois fakt.

Sõge oli sõda nuusutanud,
Were auru haifutanud!

Ju 1709 jõndsiwad teated Tallinna, et Poolamaal fakt lahti pääsnud. Esiotsa ei kardetud teda weel suuremat, sest et ta kaugel wiibis. Aga juuli kuus 1710 kuuldi, et fakt juba Tartu, Wiljandi ja Pärnumaale jõudnud. See sõnum ajas Tallinna rahwale hirmu peale. Linnatjad andsiwad koge käsu wälja, et Tartu, Wiljandi ja Pärnumaalt tulijaid linna ei pia lastama, waid „liiwa peal“ finni peetama. Kel nendega tegemist, mingi liiwa peale neile wasta. Gaigete jaoks ehitati linnast wälja iseäralikud kuurialused. Sojal ajal wiisiwad haiged weel kuuri all wiibida, aga mis pidiwad nad sügisel seal tegema? Sõja pärast woolas Tallinna palju rahwast kofku. Siin lootsiwad nad wiletsuste eest warju leida, aga siin ootas neid wiletsus niisama eest.

Jgapidi töiwad sõja eest põgenejad Tallinna tulles fakti kaasa. Küll määrasiwad Tallinna isad, el linnatulijaid kolm päewa enne „liiwa peal peetagu, seal kadakatega hooljasti suitsetatagu ja äädikaga pritsitagu, enne kui neid linna lastagu“. Nagu näha, ei kartnud fakt ometi kadakaid, sest kõigest suitsetamisest hoolimata pääsis ta ometi Tallinna.

Enne weel kui Wene sõjamäed jõudsiwad Tal-

linna ümber piirama hakata, hakkas katk Tallinnas ametisse. 10 augustil sai linnawalitsus teada, et wist katk Andreas Kniiperi majasse pääsnud. Linna arstile (fiisikusele) Happelile anti kõwa käsk, Kniiperi maja hoolega järele waadata ja siis oma järelwaatamise kohta aru anda. Kniiperi majas olivad mitmed surnud ja teised haiged. Haigete seas oli raeherra Buhau tütar. Inimese armastus sundis Buhau tütre waestele ja hädalistele abi andma. Noor tütarlaps käis haigeid waatamas ja sai nende käest tänuks katku kaasa.

Dr. Mülius armas raeherra Buhau tütre haiguse kindlasti katku olewat, linna arst Happel aga ei uskunud seda. Noorel tütarlapsel ilmusiwad kõrwa taha muhud, aga Happel pidas neid koeranaelteks või muiks paiseteks. Linna haawaarst lõikas muhud lõhki ja armas nüüd tütarlapse paranemat. Paranemise asemel kanti aga tütarlaps pea hauda.

Peale selle oli sessamas majas kapten Stryki juures juba 2 hinge lühikese ajaga surnud. Nendegi surm ei tunnistanud arsti Happeli armamise järele midagi kardetawat. Esimene surmu — wana preili — olnud arsti armamise järele alati haiglane, mis ime siis, kui ta oma haiguse kätte wiimaks ära surnud. Et kapten Stryki oma tütar surnud, ei tulla ta mitte imeks panna, sest tüdruk olnud kangekaelne ega mõtnud mingisuguseid arstirohtusid sisse. Kudas mõinud tüdruk ilma rohtudeta elusse jääda. Raeherra Buhau surnud poja kohta armas Happel, et see ennem rabanduse kui mõne tõbe kätte ära surnud.

Kõige selle peale waadates ei leidnud arst Happel Tallinnas mingisugust katku. Happel kat-

lus linnawalitsust ja rahvast waigistada. Dr. Mülius ometi rääkis Happeli wasta ja niisama tunnistasiwad Happeli wasta uued suremised. Pea olivad kõik Buhau perekunna liikmed katkule ohwriks langenud. Hirm tuli kõikidele Buhau korterisse minna.

Seft saadit hakkas katt linnas ifka enam ja enam möllama. Arstid, kes esiti katt uškuda ei tahtnud, pidiwad uskuma hakkama, nähes, et majades kõik inimesed ära suriwad. Katkust arusaamise järele tahtis hulk rahvast hea meelega linnast ära põgeneda, aga kuhu enam põgeneda, kui Wene wägi nagu wall linna ümber seisib? Nii hästi linnas warju otšijad kui ka linnalised ise pidiwad nüüd suuremalt osalt katt ohwriks saama.

Ei ime, et katt koledasti möllama hakkas, sest linn oli puupüsti rahvast täis. Kusagil ei leitud prii nurka. Kõik põningud ja keldrid, kirkud ja koolimajad olivad põgenejaid täis, kirjutas õpetaja J. Winkler.¹⁾ Suur hulk rahvast elas linnawallide peal telkides. Ja sedagi peawarju ei olnud kõikidel, waid tuhanded olivad kõigest warjust ilma ja magasiwad öösel õlgedele peal lausa taewa all turul ja uulitsate peal. Linnas, see on praeguse Tallinna kõige wanemas wana linna müüride wahel seiswas jaos, kus nüüd suurtes ruumikates majades umbes 10,000 inimest elawad, olivad selle aja wäikeste madalate hoonete sisse 20,000 hinge kofku pressitud. Suuremale hulgale nende seas ei olnud muud wara kätte jäänud kui riided seljas. Muidu nad olivad sõja läbi kõik ära kaotanud."

¹⁾ Histirahwa pühapäewa leht. 1896. nr. 51.

Täis ahatud ruumid pakkusivad katkule mõnusat mõllamise maad. Nagu kärbsed kihwti maitsemise järele hakkasivad nüüd inimesed surema. Õpetajad palusivad, et iga kiriku juurde iseäralik „katkuõpetaja“ saaks ametisse pandud, aga seda ei lubatud. Õpetajad ei jõudnud enam Jumala-armu andmisega ega matmistega toime saada. Jumalaarmu anti tihti läbi afna õuest katku haigetele. Üks õpetaja teije järele jäi haigeks ja suri katku kätte. Niisama arstid.

Tallinna jõukamatel inimestel oli wiijiks surnuid hauda kanda lasta. Surnuid maeti tavalisest kiriku pöranda alla. Esiotsja peeti seda wana pruuki weel finni, aga pea tuli muutus. Keegi ei tahtnud enam surnuid kanda. Igauks kartis kandmisest haigust enese külge hakkawat. Niisugusel korral paluti linnawalitsuselt luba surnuid hoostega hauda wiia.

Pea saiwad kirikualused surnuid täis. Sinna ei wõidud siis enam matta. Nüüd hakati surnuid linnast wälja wiia. Seal tehti suured augud ja aeti hulk surnuid ühte auku. Esiotsja laskis waestemaja ülewaataja Schwabe Haeksi hoostega ja palgatud meestega surnuid regede peale panna ja linnast wälja wiia. Mehed saiwad niisuguse töö eest 5 „walget“ päewas. Pea langešiwad surnute wiijad ise auku surnute korma. Ei leitud enam kedagi, kes surnuid oleks ära koristanud. Surnuid oliwad keldrid ja põningud, tuad ja uulitsjad täis, ei ainult waešid, waid niisama rikaidki. Terwe Tallinn ise näitas nagu suureks surnuhauaks saanud olewat, kust igalt poolt jäledad surnud wasta wahtisivad ja fange surnu hais wasta tungis.

Surnukehad jäiwad kasjidele ja rottidele roaks ja elawate südames wõttis palju toorust ja halas-tamata meelt wõimust, ütleb Winkler. Surma hirm murdis tihti kõige õrnemad südamed katki. Ammu teati juba ära, et katku käest peaaegu iialgi ei pääsnud ja et katk koledasti külge hakkas. Nii mitmed wanemad põgenesiwad majast, kui lapsed katku kätte haigeks jäiwad, nii mitmed lapsed ei läinud haigetele wanematele abi andma. Aga kuhu põgeneda: igal pool katk ees. Põgenes keegi kojutulnud katku eest, sai wäljas katk ometigi ohwri kätte.

Kõikide südames ei kustunud siiski ligimese armastus ära. Jlna oma elust lugu pidamata käiswad mitmed õpetajad haigeid igal pool trööstimas. Niisama tegiwad mitmed wagad risti-inimesed. Nad andsivad kõik Jumala hooleks ja läksiwad hädalistele abi andma.

Sõjameestegi seas pidas katk koledat lõikust. Ümberpiiramise algusel leiti Tallinast umbes 5¹/₂ tuhat sõjameest, ümberpiiramise lõpul ainult 500. Kõiki teisi oli katk ära riisunud.

Kui kaua wõis linn niisuguses hirmsas hädas enam Wene sõjawäe wasta panna! Mitmed mõistlikumad mehed saiwad juba ümberpiiramise algusel aru, et wastapanek asjata. Siiski allahet-misest ei julenud keegi rääkida. Ümberpiiramise algusel oli päälis Sotow juba linna firjutanud ja nõu annud alla heita. Seda firja ei pandud tähele. Wene ülemad uuendasiwad oma nõud-misi. Needki jäiwad tagajärjeta.

9 septembril tuliwad Tallinna sõjawäe päälis-kud Pahlen, Mirot, Rutenshild ja Strofirh kofku linnaisadega nõu pidama. Päältkud teatasiwad,

et iga päew 50 — 60 sõjameest katku kätte sureb ja et elusatel weepuuduse pärast surm enam kaugele ei wõi olla. Päälikud nõudsiwad nimelt, et linn neile omalt poolt abi annaks waenlastele fallaletungimiseks. Linnaiisad wastasiwad ometi, et abifuberner kangesti linnast wäljatungimise wasta seista ja nad ilma abifubeneri tahtmiseta midagi ette ei taha wõtta. Minna ettemõtmine halwasti, langeda jüü nende kaela. Peale selle olla nii tähtsa ettemõtmise pärast tarwis mõisnik-fudegagi rääkida.

Päälik Nirot lubas fuberneriga ettemõtmise pärast rääkida ja fubeneri oma nõusse saada, kui kodanikud wäljatungimise jaoks hobusi annawad, mustad pead appi paluwad ja ise wäljatungimise ajal wallidel abi muretsewad.

Kohe mindi mustade peade jutule. Mustad pead lubasiwad appi tulla, ütlesiwad aga, et mitmel hobused puududa. Palusiwad sellepärast kodanikkudelt hobusi lainata.

Asi näitas edenewat. Nüüd mindi fubeneri jutule. Fuberner ei tahtnud kohe mingisugust otsust teha, waid käskis pärast uuesti tulla nõu pidama. Päälik Nirot rääkis uuesti wäljatungimisest, kuid fuberner ei wõtnud seda nõu kuulda. 12 septembril peeti teist korda nõu. Ettemõtte fordasaatmiseks ei annud fuberner nüüdki luba.

Säda kaswis iga päewaga linnas suuremaks. 24 septembril läksiwad linnaiisad uuesti lossi fubeneri juurde ja palusiwad seletust, kas kusagilt abi loota wõi ei. Nad kuulutasiwad, et ilma abita katk ja nälg wiimase kui hinge Tallinnas ära tapab. Fuberner palus linnaiisad pärast lõunat

uuesti nõupidamisele tulla. Siks ajaks tahtis ta mõisnikkagi nõupidamisele kutsuda.

Päew enne seda oli kindral Bauer linnale allaheitmise kirja saatnud. Selle luges kuberner pärast lõunat koosolejatele ette, niisama ühe kirja, mis keiser Peeter I. juba 16 augustil linna allaheitmise asjus välja annud. Warsti aga läksiwad koosolejad isekeskes allaheitmise pärast tülisse ega tahtnud kokku leppida. Linnaisad lubasiwad linna wiimse weretilgani kaitseda. Nad lasksiwad koha selle peale Runnewärawa finni panna ja saatsiwad wähtsiid walli peale. Siiski saiwad nad aru, et wastupanemine kuigi kaua ei mõi kesta.

26. septembril kutsus kuberner uuesti allaheitmise pärast nõupidamisele. Kubernergi märkas, et kauem wastupanek asjata. Sõjawägi oli kokku sulanud; mõnes rügemendis leiti ainult 50 — 60 meest weel järel. Kubeneri armamise poolehakas sõjanõukogugi hoidma. Kuberner ei keelnud linnawalitsust kauemini wastu panemast, käskis aga, kui linnaisad heaks armata alla heita, allaheitmise tingimisi üles tähendada.

Juba pärast lõunat tuliwad linnaisad uuesti kubeneri juurde ja töiwad kirjad kaasa, kellega nad linna allaheitmist teada andsivad. Järgmisel päewal tuli linna komendant Reh binder raekotta ja kuulutas, et mõisnikud ja sõjawägi allaheitmise tingimised walmis kirjutanud. Ühtlasi kuulas ta järele, kui kaugele linn oma asjaga jõudnud. Linn ei olnud tingimisi weel jõudnud paberile panna. Tühjalt pidi komendant sellepärasi tagasi minema.

Waheajal oli kätt lõssigi tunginud ja abi kubeneri surmawoodile saatnud. Sõjawäe alla-

heitmise tingimised kirjutasivad sellepärast wane-
mad päälitub Magnus Mirot, Otto Reh binder,
Boguslaw Bahlen ja Berend Mellin üles. Kuul-
des, et sõjawäe tingimised walmis, katsusiwad
linnaisadki ruttata. Pormeister Ditrih Reimers
Joakim Gernet ja Juhan Lanting saatsiwad nüüd
sellegi asja joonele ja läksiwad kohe selle peale
kindral Baueri juurde. Seal paniwad nad oma
tingimised kindral Bauerile ette. Suurema osaga
oli kindral Bauer rahul, ainult mõnes tükis soo-
wis ta muutust. Ühtlasi andis kindral Bauer
tähendatud linna esinikkudele ühe keiser Peeter I.
ja ühe würst Mentshikowi kirjutatud kirja linna
allameitmise asjus.

29. septembril kutsuti linnaisad raekotta kokku.
Kõik, kes iganes jaksasiwad, ruttasiwad sinna wii-
mast otsust kuulma. Pormeister Reimers andis
koosolejatele teada, et ta seltsilistega kindral Baueri
juures käinud ja allameitmise kaubad maha teinud
Selle kuulutusega jäiwad koosolejad rahule, sest
muud pääsmist ei näinud ju keegi enam. Selle
peale tähendas pormeister, et weel täna
Wene sõjawäge tulla linna lasta. Sellegi
teatega jäiwad kõik rahule. Kõik igatsesiwad rutu-
list wabatspääsmist praegusest seisukorrast.

Wärsti selle peale läksiwad linnaisad Wene
sõjawäele wärawaid awama. *T o o m p e a w ä r a -*
w a t e st pidi Wene sõjawägi siisse tulema. Nii sün-
disi. Wene sõjawägi läks Toompea lossi ette
lagedale platsile, jäi sinna seisma, saatis siis lossi
eest Rootsi wahisoldatid ära ja pani oma soldatid
ajemele.

Sest filmapilgust jaadik 29. septembril algas
siis Wene walitsus Tallinnas.

Altlinnaſt ei lahkunud Rootſi wägi ſel päewal. Oſa linna ja ſuur Rannawäraw jäi weel nende kätte. Aga ei kauaks. Su järgmiſe päewal jõudſiwad nad aſjaga nii kaugele, et linnaſt wõiſiwad lahkuda ja Rootſimaale ära ſõita. Mõni päew enne ſeda oliwad Rootſiſt mõned ohwitſerid laewadega Tallinna alla jõudnud. Need laewad wõtiſiwad nüüd Rootſi sõjamehed waſtu, terwed nimelt. Gaiged jäeti kõik Tallinna maha. Neid ei wõtnud laewad milgi kombel kaasa.

Kui rootſlased oma kraami laewadesse wiinud, tuli teine Rootſi wägi, ſeda weel 400 — 500 meest järele jäänud, 19 lipuga turule kofku ja kuulutas, et nüüd Tallinaſt lahku. Kohe ilmus Wene sõjawägi 30 ſeptembril kell 5 ajal turule ja wõttis ſelle oma walitſuſe alla. Seda nähes ſammus Rootſi wägi 6 ſurtükiga ja lippudega Pikka uulitſat möda Rannawärawa poole. Ses käiſiwad muuſikandid ja mängiſiwad. See oli jumalagajätmiſe lugu Tallinale, kuſ kätt nende ridadid koledamalt laaſtanud kui ükski waenlane. Rannawärawaſt ſammuſiwad Rootſi sõjamehed otſe laewadele. Ükski ei taſiſtanud neid nende teel, ſeſt allaheitmiſes kontrahis ſeiſis, et Rootſi wägi ilma taſiſtuſeta Tallinaſt wõib lahkuda.

Nii pea kui Rootſi wägi oma teed läinud, ſõitis kindral Bauer tõllaga, kuus hoost ees, hulga Wene ohwitſeride ſeltsis raekoja ette allaheitmiſe wanneſ waſta wõtma. Raekojaſ ootaſiwad teda linna eſimehed. Raekoja ees ſeiſis kolm wana ſuurtükki. Neiſt käſkis kindral Bauer Wene walitſuſe allaheitmiſe märgiks kohe laſta. Kudas mehed ka püüdiſiwad, kaſs ſuurtükki ſaiwad nad paukuma, kolmas ei läinud milgi kombel lahti.

Uwaldas wastikut meelt. Mida selle suurtükiga tehti, jagu temast ometi ei saadud. Wiimaks jäeti teine rahul.

Seni kui kaks sõnakuulelikku suurtükki raevoja ees paukusiwad, seisiwad Tallinna kodanikud 8 lipuga, püüsid käes, raevoja ees pidulikult rias. Raeojas lueti esmalt linnawalitsusele Hartus päew enne seda kinnitanud allahetmise kontrahetti ja siis wäljas seiswatele kodanikkudelegi. Selle peale pidiwad kõik truuduse wannet wanduma. 3 elusse jäänud õpetajad wannutasiwad koosolejaid. Minult mõisnikkude wannutamine jäi wähe hiljemaks.

Allahetmise kontrahisti paneme tähtsamad punktid lühendatult siia üles.

§ 1 nõuab, et abifubernee Rootsi maale kõige oma perega wõib minna. Seda nõudmist ei kinnitanud kindral Bauer, waid tähendas, et abifuberner, kel Liwimaal mõisad, jäädawalt Rootsi elama minnes oma mõisad kaotab.

§ 2 Esimese täiendus.

§ 3 määrab, et Rootsi wägi Rannawärawast oma kraamiga wabalt wälja Rootsi laewadele wõib minna. Sündinud Gesti ja Liwimaa mehed piawad aga omale maale maha jääma. Hagi-geete eest lubatakse hoolt kanda.

§. 4. Wene wäe Tallinna tuleku ja Rootsi wäe wäe wäljamineku kohta.

§ 5. määrab lahkujatele woli, asju, mida nad kaasa koha ei wõi wõtta, edaspidi Tallinnast ära tuua.

§ 6—11 niisama ajutised määramised.

§ 12. Nõutakse et usu asjus muudatusi ette ei wõeta, waid õpetajad, kiriku ja kooliteendrid

maal, linnades ja Doonpeal oma ametit, nagu muutmata Augsburgi usutunnistus fohuseks teeb, piamad, ilma et neile taksistust tehtakse, nagu seda ka Pärnu allahetmise § 18 määratud. Ülepea nõutakse kõige seda, mis seal kiriklikus asjus otsuseks tehtud.

§ 13. Et puhasst ewangeliumi õpetust, nagu see pühas kirjas leidub ja Augsburgi usutunnistuses ja sümbolia raamatutes kirjutatud, siinset termel maal alal tuleb hoida, ilma et sellele taksitust teha ehi kuidagi wahete tungitakse. Sga kirik selles hertsogi riigis, kes siinamaale ewangeliumi õpetust kõige pruukidega finni pidand, saab õiguse seda edespidi nagu enne alal hoida kõige oma kombetega.

§ 14. Et keiserlik kõrgus waimulikka mehi üleüldse ja igaüht iseäranis oma kaitse alla wõtab. Kui keegi midagi kõlbmatat teinud, siis ärgu pahandagu keiserlik kõrgus selle üle, waid andku armust andeks.

§ 15. Sga preester jäägu oma koha peale ja saagu edespidi oma siissetulekuid ilma wähen-damata.

§ 16. Preestrid saagu siissetulekuid seda möda, kuidas kuninganna Kristina eesõigustega seda finnitand ja kirikuseadused seda määrand.

§ 17. Et kiriku warandused, õpetaja leskede siissetulekud, kingitused ja muud kirikliku tarwitamiseks määratud abinõud seks jäägu, mis jaoks nad määratud.

§ 18—19. Käiwad weel õpetajate kohta.

§ 20. Kõik kellad, orilad ja kroonlühtrid kirikutes, hõbe, kuld, wass, j. n. e., mis kirikutes leida, jääwad neisse.

§ 21. Õigusest õlut ja wiina valmistada ilma aktsiisi maksuta.

§ 22. Pantidest ja mõlgadest.

§ 23. Niisama.

§ 24. Nõudmine, et Toompeale endised eesõigused jäävad.

§ 25. Nõudmine, et kes kudagi Wene mäge pahandanud, võib Rootsi minna.

§ 26. Nõudmine, et Gestimaale Saksakeelega kuberner ja kubeneri kantselei piab jääma.

§ 27. Käib tulewase rahu tegemise kohta.

§ 28. Nõudmine kõikidele tarwiliku kaitsmist ja warju anda.

§ 29. Nõudmine, süütegijate süüd karistatagu ainult kohtulikult.

§ 30. Ohwitser saadetagu Rootsi — Tallinna allahetmist teada andma.

§ 31. Töötus kõiki ettepanud nõudmist täita.

See allahetmise kontrakt oli kahes eksemplaris kirja pandud ja ühel pool kindral Rudolf Felix Baueri poolt, teisel pool jälle Niivoti, Otto Rehbinderi, Bogislaw Bahleni ja B. Johan Mellini poolt alla kirjutatud. Mõisnikud jälle omalt poolt kirjutasivad omad tingimised iseäranis üles 41 paragrahvis ja lasksivad neid niisama Harfus kindral Baueri poolt 29 septembril 1710 finnitada. Mõisnikude poolt kirjutasivad tingimised alla Reinhold Ungern-Sternberg ja Fabian Stael von Holstein.

Allahetmise tingimiste ettelugemise ja wande wandumise järele kutsus pormeister Kristohwer Mihail kindral Baueri enese juurde ja wõttis teda

linna nimel wasia. Peale selle walmistati Toompea turul weel tore tulemäng. Tulemängu tegemist tuleb küll wäga niisugusel ajal imestleda. Tulemäng ahwatleb alati rahwa hulga kofku. Rahwa hulga kofkufogumine oli Tallinnas sel puhul ometi ütlemata kardetaw, sest kaff pidas hirmust lõikust. Mida rohkem rahwast kofku woolas, seda fergem oli kafful laiiale laguneda.

Wõimalik, et niisugune tore Wene sõjawäe wastuwõtmine Rootsis põhjust andis kirjutada, nagu oleks Tallinn ainult äraandmise läbi Wene wäe kätte langenud ja nagu oleksiwad ohwitserid Tallinnas Wene wäega sõprust pidanud. Niisugune ütlus seisab päris liima peal. Ainult abifubernerile wõiks seda süüd anda, et ta sõjawäele luba ei annud wenelaste wasta wälja tungida ja kofhe Wene ülematest saadud kirjade kofhta Tallinna ülematele teadust ei annud. Raugemale minna oleks ülekohus. Sõjawägi ja kodanikud täitsiwad oma kofhut ustawalt. Pidiwad nad alles lühikese ümberpiiramise järele alla heitma, siis ei sündinud see ilma mõjuwateta põhjusteta. Moona ja wee puudus ja hirmus kaff waenlane niitis toledalt linna rahwast maha, nii et läbistiffu iga päewa peale 130 surnut langes kaffu 115 päewase mõlamise ajal. Ülepea wiis see must surm kaff 15000 inimest hauda. Igalühel seisis surm suuääres. Kust pidi niisugusel korral weel wastupanemise jõud tulema? Ubi ei olnud kusagilt oodata. Ainus elu lootus oli weel allahetmine. Siis wõis kaffusest linnast maale põgeneda ja kuidagi wiisi ehk weel hinge ära päästa. Kõige Tallinna selleaegse seisukorra peale waadades ei wõi me allahetmist sugugi imets panna. Palju

enam piakfime fauemat wafstupanemifft meelega furma juhu jooftsmifeft nimetama. Allahetmine oli fiis ainufene mõiftlik tegu Tallinna poolt.

Niipea kui Wene lipp Tallinnas lehwis, peeti efimefeft tööft linna furnuteft puhafstama hafata. Surnud forjati majadeft, uulitsateft ja õuede pealt kofku ja maeti maha. Aga mahamatjate külge hafkas hirmus töbi. Kõit puhafstamife ei jõudnud hirmuft tõbe Tallinna faotada. Siiski wähe paremaks muutus lugu, kui ümberpiiramine lõpes ja inimefed laiale mõifwad minna. Siis mõidi Tallinnas hõlpsamini korda pidada. Jäi ju linna rahwa arm wäikfemaks ja nii fureminegi wähemaks.

Nii pea kui Tallinn langes, katfufiwad fuuremat fugu inimefed kofe Tallinnafst ära põgeneda. Muift põgenefiwad Rootfi, muift Sakfamaale, muift faartele. Wähe neift jäi elufse. Nad wiifiwad Tallinnafst katku feeme kaafa. Katk pääfjis Naisfaares ja muil faartel mõllama ja wiis peaeagu kõit Tallinnafst finna põgenejad hauda.

Niifama läks lugu mõerale maale põgenejatega. Suurem jagu ei faanud mõerafst maad nähagi. Wafstatuul pidas laemu, kellega nad kas Sakfa ehk Rootfimaale tahtfiwad põgeneda, nädalite faupa Tallinna all finni. Katkufeeme oli põgenejatega ühes laewadesfe kantud. Laewades afus palju inimefi fitjastes ruumides koos. Seda hõlpsamini mõis katk fiin lõifust pidada. Üks põgeneja teife järele langes ta kätte. Surnufehad wiifati laewafst wälja merde. Laened lofufatfiwad furnufehad randa, kus aga inimefi puudus nende äraforiftamifeft. Kes neid rannas leidis, ei tahtnudki nende külge puutuda, et katk furnu küllefst puutuja külge ei hafkaks. Warefed ja muud far-

nased linnud pidasivad rannas furnutehade kallal lõikust.

Bene walitsuse allahaitmine ei toonud pääsmist katku käest, küll aga pakase ilnumine. Enne kui pakase taat kaugelt põhjast Tallinna jõudis, päris must surm veel Tallinnas rohkesti ohvreid. Ujaloo kirjutaja Keldhi langes paar päewa enne Kristuse tulemise püha katku küüsi. Haigete juurest koju tulles ütles ta ühel päewal: „Ma ei ole täna katku mitte üksi haistnud, waid maitse nudki!“ Nii oligi, katt murdis õpetaja koe maha ja wiis ta pea hauda. Hiljuti oli Keld alles maalt Tallinna tulnud, ja mitme waenlase käest maal ära pääsnud, linnas ometi langes ta kurema waenlase küüsi.

Aasta lõpul võidi katku Tallinnas nii hästi kui kustunuks pidada. 2 septembrist saadik ei kirjutanud õpetajad surmuid enam kusagile üles. Ei jõutud ega teatud kirjutada. Alles 1711 aasta algusel hakati jälle furnute nimesid kirikuraamatutesse kirjutama.

Katku lõpemise järele leiti Tallinast ainult 1891 hinge veel järel. Küll ei olnud katt kõiki muid just Tallinnas tapnud, muißt oli ära põgenenud, aga nagu enne tähendatud, olivad põgenejad mujalgi tawalisesti ohwriks langenud. Igapidi oli katt Tallinna toledaks surmulinnaks moondanud.

Maal lõpes katt 1711 aasta algusel ära. Alles aega möda võis Tallinn ja Gestimaa jälle losuma hakata. Gjimeseks Tallinna komendandiks Bene walitsuse all sai päälif Jwanitski. Aga juba mõne nädali pärast tuli keiser Peeter I. käest käst, mis päälifu Wassili Sotowi Jwanitski

asemele määras. Sel ajal tuli 1711 würst Menshikow Tallinna ja nüüd alles wandusiwad mõisnikud keiser Peeter I. truuduse wannet. Wande wandumise järele peeti nüüdki nagu Tallinna allaheitmise ajal tore tulemäng. Würst Menshikow kinnitas keiser Peeter I. nimel wanad eesõigused ja pruugid.

Ehk küll Tallinn Wene walitsuse alla heitnud, ei tulnud linnale ifka veel täit rahu, kõige wähe-malt ei wõinud kauplemine esiotja ifka veel rahulikult edeneda. Rootslased ei jõudnud Tallinna kaotamist unustada. 13 juulil tuli hull Rootsi sõjalaewu Maisaare alla ja ähwardas Tallinna kallale tungida. Pea nägimad nad ometi ära, et lootus Tallinna kättejaamiseks täiesti puudub. Sellepärast ei hakanudki nad Tallinna kallal jõudu raiskama, waid purjutasiwad paari päewa pärast edasi Soome. Selle asemel pidasiwad nad aga kaubalaewu, mis Tallinna, Pärnu ehk Riiga purjutasiwad, merel sinni ja wõtsiwad kõige kaubaga ära. Kõik kauplemine jäi seda wiisi seisma. Isegi puuwoe laewadele ei annud Rootsi sõjalaewad armu.

Weel kaugemale läksiwad rootslased wainus. Siin ja seal saatsiwad nad sõjalaewadelt mehed wenedega randa. Need mehed hakkasiwad nüüd rannarahwast rööwima. Mis iganes wõtmise wäärilist kätte saiwad, riisusiwad nad ära. Ei leidnud armu talupoeg, ei leidnud armu mõisnik. Kannaäärseid mõisad kannatasiwad iseäranis palju nende rööwkäitudest. Saaremaa, Hiiumaa ja Muhumaa ja Wormsi seisiwad täiesti nende wõimuse all, kus rootslased tegiwad, mis iganes tahtsivad.

Joulukuus 1711 ilmus keiser Peeter I. ise

Tallinna. Ta tuli Pärnust. Jädiwere mõisa oliwad mõisnikkude ja linna peamehed feisrile vastu läinud. 13 detsembril jõudis feiser Tallinna. Gull linnaisajäi oli tükk mad linnast wälja ratsja vastu läinud. Kirikufellad hüüdsiwad, suurtükid paukusiwad, kui feiser Tallinnasse sõitis. Linna suurele turule ja Toompeale oliwad auumäramad ehitatud ja kõik uulitsad kuuskedega kaunistatud. Öhtul pandi laternad uulitsa nurfadele ja küünlad akentele põlema.

Esimesel jõulupäewal ilmus feiser Peeter I. kõige oma seltsilistega mõisnikkude pidule mõisnikkude seltsimajasse. Seal mängis mängukoos ja tore pidusöök oli walmistatud. Keiser ei jäänud ometi kauaks mõisnikkude seltsi, waid läks kõige oma seltsilistega raekotta, kus nad sealset pidusöögist oja wõtsiwad. Öhtul peeti tore tulemäng ja pandi suurtükid kõrgete wõeraste auuks paukuma.

Teisel jõulupäewal sõi feiser Peeter I. oma prouaga pormeister Lantingi juures lõunat, läks öhtul mustade peade majadesse ja heitis seal wennaks. Sealt sõitis feiser weel ühe kodaniku juurde pulma ja wiblis tüki aega rõõmsate pulmaliste seas.

Pulmast ära tulles algas Peterburi sõit.

Tallinnalased oliwad lootnud, et feiser nende juures wõeraks olles neile kõik nende wanad eesõigused finnitab. See finnitamine jäi ometi tulemata. Tallinnalastel oli wanade õiguste alalhoidmine ometi väga tähtjas. Sellepärast sõitsiwad Gestimaa mõisnikud ja Tallinna linna waned jaanuari kuus 1712 Peterburi feisri juurde endiste eesõiguste finnitamist paluma. Nende

palwet mõeti kuulda. 1 märtsil 1712 finnitask feiser Peeter I. Gestimaaale ja Tallinnale endised õigused ja eesõigused.

Rootsimaa lootis ikka salaja, et ehk kudagi wiisi Gestimaaad Tallinnaga ühes oma walitsuse alla tagasi mõiks saada. Iga aastaga wäheneftwad need lootused, sest iga aastaga wähenes Rootsi riigi rammu. Mõnda aastat kestis weel sõda edasi, kuni wiimaks 21 aastat pärast põhjasõja algust Uueslinnas 30 augustil Rootsi ja Wene-maa wahel rahu tehti ja see rahu tegemise kontrahit 9 septembril 1721 ametlikult finnitati. Selle kontrahi § 4 üeldakse, et Rootsi kuningas Wene tsaarile Gesti, Liivi, Ingerimaa ja osa Karjalat Riia, Düünamünde, Pärnu, Tallinna, Tartu, Narwa, Wiiburi, ja Räkisälme linnaga ja muude kindlustega ja linnadega kui ka Saare, Hiiuma ja Muhumaaga ja muude jaartega igaweseks omanduseks annab. Ühtlasi töötatakse hoolet kanda, et maa ja rahwas rahus mõib elada ja kosuda.

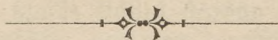
Asjata ei ole seda töötust antud. Kui ka Rootsi walitus omal ajal meie maade elujärge püüdis parandada, rahu ei jõudnud ta ometi alal hoida. Waene kodumaa pidi ühte lugu sõdade tallermaaks heitma. Alaliste sõdade tõttu ei mõinud linnad kasvada, kauplemine kosuda, põllupidamine paraneda, elujärg edeneda. Sõja haawade käes pidi maa ja rahwas ühte lugu põdema.

Sest ajast kui Wene kottas 1710 oma tiiru Gestimaa üle wälja laotas ja küüned Gestimaa külge finni löi, on rahuingel Gestimaaale jälle mõeraks tulnud. Ei mõeraks, ütleme parem kodakondseks, sest 1710 aastast saadik ei ole waenuwanter enam Gesti pinnale weerema pääsnud. Küll on

mõne korra Tallinnas sõja kärinat kaugele kuul-
dud, aga wiga ei ole see ometi enam jõudnud
Tallinnale ega Gestimaaale teha ega nende edene-
mist finni panna. Sellepärast on Tallinnal põh-
just küllalt iga aasta Mihklipäeval seda Jumala
armu meelde tuletada, et meie kodumaa lõpnud
sõja tallermaa olemast ja sõja asemele kallis rahu
astunud. Siiski mitte ainult Tallinn ei tohi tä-
nupidu pidada, ei, terve Gestimaa piab Juma-
lale iga aasta tänu südame põhjast üles tunnis-
tama, et Jumal meid Wene kotta tiirwa all juba
ligi paar jada aastat kõige sõja ja hirmsa katku
eest armulikult hoidnud. Seda armu pole ainult
Tallinn maitšnud, waid kogu Gestimaa. Kogu
maa kohta on Jumala töotus täide läinud: Ma
tahan seal maal rahu anda, teie saate magada
ja ükski ei ole teid hirmutamast, ja ma tahan ära
lõpetada teie maalt pahad metsalised ja mõõk ei
pia teie maad mitte läbi käima.

Mihklipäew piab siis kõigele Gestimaaale tä-
nupühaks kallid rahu alalhoidmise eest olema. Iga
hing meie kodumaal, mitte ükski Tallinnas, mõib
Issandale kiitust laulda:

Nüüd kallid rahuingel
Taa lehwib meie maal,
Toob õnne igal' hingel',
Kes tema tiirwa all.
Siin õitseb uhke roos,
Lind laulab, wili walmib
Ja rahupärgi palmib
Linn maaga üheskoos!

Paldiski minewifust.

Paldiski minewikust.

Üksikute inimeste elu tähele pannes näeme warsti, kui mitmekesine see on. Üks teeb tööd ja näheb waewa, aga ei pääse iialgi haljale oksale. Teisel jälle edenewad ilma suuremata waewata kõik ettemõtmised hästi. Wäga õieti ütleb juba Saalomon: Kui Jehowa ei ehita koda, siis hoone ehitajad näewad seal kallal waewa ilmaaegu; kui Jehoowa ei hoia linna, siis walwab waht ilmaaegu: Ilmaaegu on see teile, et teie wara üles tõusete ja kauda ülewal istute ja sööte leiba suure waluga. Mõnda see on: Jehoowa annab oma armusele unes!

Nagu lugu üksiku inimesega, on lugu ka linnadega. Mõne linna heaks tehakse tööd, nähakse waewa, aga linna elu ei edene ometi. Teine linn jälle kasvab nagu iseenesest, ilma et keegi ta kasuks iseäranis tööd teeks. Sinn saab suureks ja rikkaks ja ta rahwa käsi käib hästi.

Sõudjasti on näituseks Tallinn viimasel ajal kasvama ja kosuma hakanud. Selle wasta näitab ta naaber Paldiski hoopis teist pilti. Rahwasuuga mõiks ta kohta ütelda: ei ela ega jure. Küll on mõnda korda edenemise päife ta peale lahkesti paiitnud, küll mõnda korda talle kosumiseks abi antud, aga lapse kingadest pole linn siiski

wälja jõudnud. Ettemõtmiste kallal on oma jagu waewa nähtud, aga kõik ometi ilma tagajärjeta jäänud. Kui keegi palju petetud lootusi hauda on pidanud matma, siis nimelt Paldiski. Suureks sadamalinnaks, tugewaks kindluseks pidi ta saama, aga tõe poolest näitab ta meile ainult alewi nägu.

Esimene, kes Paltiskile paremaid tulewiku lootusi andis, oli keiser Peeter I. Waewalt oli Gesti ja Liwimaa Wene walitsuse alla langenud, kui Peeter I. hoolsasti selle peale hakkas vaatama, kuidas Wenemaale võimalikult rohkesti „afnaid mõiks sisse raiuda.“ Gesti ja Liwimaa oma laialdaste randadega pakkusiwad afente raiumiseks parajat paika. Kõll leidis Peeter I. mõnegi walmis afna juba eest, aga neidki pidas Peeter I. weel wäheks. Rohkem walgust, rohkem afnaid! see oli ta eesmärk. Sel põhjusel saatis keiser juba 1712 krahw Aprakšini wälja Soome lahe randa Gestimaal järele vaatama, kas kuhugile uut sadamat ei mõiks asutada. Selle järelewaatamise kohta ise kirjutab krahw Aprakšin: „26 juunil sõitsin ma Peterburist wälja ja jõudsin 5 juulil Tallinna. Tallinnast sõitsin mereäärt möda kuni Haapsaluni, aga mingisugust sadamat ei leidnud peale „Kogorweiki.“ Järelewaatamisel nägin, et kõikjugu laewad siin endid jää eest mõiwad warjata.“

See järelewaatamine jäi ometi seeford ilma tagajärjeta.

Keiser Peeter I. ei unustanud siiski ometi raiumise nõu, kui ka muud tööd teda takistasiwad asja käile wõtta. 23 juulil 1715 sõitis keiser Haapsalust Tallinna ja tahtis oma filmaga

grahw Aprakšini kiidetud sadama kohta näha. Keisri käsu peale oli kindraladmiral Aprakšin laemastifuga Pabri lahesele ankrusse tulnud ja ootas keisri tulekut. Peeter I. maatas lahe ja mereranna hoolega järele ja tegi otsuseks: „Siia saagu sadam sõjalaewade jaoks!“ 24 juulil sõitis keiser edasi Tallinna.

Tallinna sadama laiendamine ei lasnud uue sadama ehitamist alustada. 13 novembri öösel 1716 tõusis aga suur torm ja lõhkus Tallinna sadama ehituse tööd suuremalt jaolt ära. Enam kui 80 sadamafillale seatud juurtükki jaiwad merele saagiks, laew „Anton“ läks põhja, teise laewa „Fortuna“ ajas torm liiwa peale ja wiskas külleli. Muidu tegi torm weel hulga laewadele wiga, nii et tormi tehtud kahju 4 tündri kulla peale arwati. Kui würst Menshikow sest õnnetusest keisrile teatas, kirjutas Peeter I. 21 detsembril 1716 Amsterdami: „Minu nõu oleks laewu Pabri saarte juurde lahesele saata, seal ei teeks torm niipalju kahju!“

Tallinnas hakati sadamat uuesti edasi ehitama, 800 ehitajat saadeti tööle. Peale selle jäiwad 6000 madrust oma ohwitseritega talweks Tallinna ja katsusiwad omaltki poolt sadama ehitust edendada. Uue sadamine ehitamine Pabri saarte juures lahes jäi ikka weel tulewiku armsaks unenäoks.

Siiski mitte enam kauaks. Juuli kuus 1718 ilmus keiser Peeter I. jälle oma sõjalaewastifuga Tallinna alla. Siit purjutas ta Pabri saartele ja wiskas seal 23 juulil 1718 esimese kivi lahesele. See pidi uue sadama ehituse nurgakiviks saama.

Paraku jäiwad teised kivid ejiotsa lisaks tule-

mata. Üks pääsufe ei too veel kewadet. Veel pidi esimene tüki aega ootama, enne kui teised talle seltsiis ilmuwad.

Rahu tegemise järele 1721 pani keiser ühele komisjonile küsimise ette: kas Pafri lahesse sadamat ehitada või mitte. Komisjon katjus tehtud eeltööd läbi ja tegi otsuse: ehitada. Komisjon tähendas, et ümberkaudu kujukil niisugust sadama paika ei leita, mis peaaegu terve talwe jääst waba seisab ehk kui korra lahe jää kätte alla jääb, siis ainult lühikeseks ajaks, nii et see koht Tallinna sadamast kaugelt üle käia. Niisugust finni külmetamata sadama ehitusest võis tervele riigile tulu tulla. Sellepärast ei mõinud komisjon teisti kui uue sadama ehitust heaks kiita.

Nüüd alles, kui komisjon uuele sadamale täiesti eluõiguse annud, hakkab Baldiski sündimise päew kätte jõudma. Käsi antakse uut sadamat ja linna ehitama hakata ja seks rahwast sinna tööle saata.

Misjugune oli aga uue linna ase? Karjamaa, ei midagi muud. Mine Baldiskist praegu wälja ja sa näed umbes niisamasugust pilti kui praeguse linna ase enne 1720 näitas. See karjamaa ulatab lahe äärde, mis warsti äärest juba sügawaks läks. Siin kõik.

Keiserliku käsu peale ilmuwad 1721 sadama ja linna ehitajad. Siiski kes ehitajaid nägi, ehmatas. Ehitajad tahtiwad ehituse kohe Siberiks muuta. Ehitajad tuliwad: ees soldatid, taga soldatid, ümber soldatid mõõladega. Wangid pidiwad Baldiski elusse ajama ja talle tubli sadama rajama.

Misjuguse hoolega wangid ometi tööd teewad,

mõib igaüks ise armata. Töötegijaid oli küll tuhandete kaupa, aga ma mõtlen, sajad mõistlikud töötegijad oleksivad sellesama tööga valmis saanud, mis siin tuhanded tegivad. Meile tuhandetele saadeti pea veel lisa juurde. Keiser oli käsu wälja annud, et habenifud oma habeme ära ajagu. Palju habenikka ei kuulnud ometi keiser Peeter I käsku. Kõik niisugused sõnakuulmata habenifud saadeti uue sadama kallale tööle. Las' seal kiwa kandes habet kaswatada!

Ruhu kõik need tuhanded ehitajad panna? Karjamaal majasid ei leitud. Sellepärast hakati kõige pealt töölistele majasid ehitama. Maarahwalegi anti kõwa käsk: muretsegu palkisid ja kiwa uue linna ja sadama jaoks. Ligidalt ja kaugelt pidiwad talupojad 1000 kaupa palkisid ja kiwisüldi praeguse Baldiski kohale wangidele ja habenikkudele ehitamiseks kätte wadama. Töö pidi edenema.

Peale sadama pidi veel praegusesse Baldiskisse kindlus ehitatama. Selle plaanid walmistas Münnih, kes hiljuti Peeter I teenistusesse astunud. Praegune Baldiski pidi minu pärast kas mõidu Tallinna kääst ära wiima.

Keiser Peeter I armastas ise kõiki töösid juhatada ja üle waatata. Waewalt oliwad 1722 ehitused juurema hooga alanud, kui ju keiser tahtmist awaldas ehitusi waatama minna. Aga kuhu keisrit asuma panna? Mingisugust kõlblikku maja veel ei leitud.

Mis muud kui ehitada. Kohe hakatigi keisri jaoks maja ehitama. Nagu juurem jagu selles aegsüd Peetri majasid, sai seegi wäga lihtne. Maja ehitati puust, 10 sülda pikk, 5 sülda 4 jalga lai.

Neli tuba tehti sellesse majasse, peale selle veel tööd. Mitmes kohas võime praegu veel Peetri majasid näha. Nagu Baldiskit saatus muidu fareda käega paitanud, nii on ta sellegi maja wasta halastamata meelt üles näidanud. Maja on ammu kadunud. Me ei teaks ta asetki, kui mitte üks 1741 walmistatud linnaplaan ta kohta kätte ei näitaks.

Maja walmisjaamise järele võidi feisrit wasta wõtta. Kaudu ei lastnud ka feiser ennaft enam oodata. Ta igatses ju ammugi näha saada, kuidas töö edeneb. Juuli kuus 1723 sõjalaewastikuga Tallinna jõudes sõitis ta warsti maanteed möda töömeeste juurde ja käskis laewastikku mereteed sinna järele purjutada.

Ehitajad püüdsiwad feisrile oma tööd näidata. Wiimasel ajal tehti ööd ja päewad ilma wahetpidamata tööd. Tööliste juurde jõudes leidis feiser juba 67 kasarmut, 8 ohwitseri korteri ja tuuleweski eest. Need oliwad enamasti kõil juba üsna walmis. Peale selle veel kaks laewafilda. Rehnungite järele oli nende ehituste peale juba 110,000 palki, 110,000 lauda, 3800 latti ja 135,000 teliskivi ära pruugitud.

Peeter rõõmustas tehtud töö üle ja käskis uue jõuga edasi ehitada. Siinamaale oli enam uue linna kallal tööd tehtud; nüüd pidi sadamagi ehitus suurema hoolega käsile wõetama. 19 juulil. pani suuremate meeste jeltsis feiser sadama kaitsetammide põhjuskiwi pidulikult paigale. Sse walmistas ta kaitsetammide joonistused ja andis tammide ehituse Duberasi hooleks. Ühtlasi lubas Peeter I weel wangisid appi tööle jaata. Nii

sündiski. Seda wiisi tegi wahel uue sadama ja linna ehituse kallal 20,000 meest tööd.

Miisuguse suure hulga töttu pidi kaitsetammide ehitus edenema. 19 juulist 1723 kuni 1 nowembrini 1724 oli kaldaist 156 sülda 7 jala kõrgust kaitsetammi valmis tehtud. Meistri rehnungi järele oli jaks 2800 kuubiksülda kiwa ja 38000 kuubiksülda prügi ära pruugitud.

Kõik nähtused kuulutatiwad Baldiskile õnnelikkude tulewikku ette. Juba hakati arvama, et temast Gestimaa Peterburi saab, olgu küll, et linna ehitajad Gestimaa elanikkudele hästi ei meeldinud. Kõik rõõustiswad endid ometi sellega, et wangid ainult ajuti uues linnas asuwad ja et nad uue linna walminemisega tolmude jalgadest puistawad ja oma teed lähewad. Küll siis elanikka igast laarest hakkas uude linna woolama ja küll siis linn pea heale järjele jõudis.

Aga inimene mõtleb, Jumal juhatab.

Baldiski linna käsi pole veel ilalgi inimeste arwamise järele käinud. Jumal seab alati teist kui inimesed arwasiwad.

Talwe pani ehitustööd uuesti linnas ja sadamas seisma. Kewadel pidi ehitus uue jõuga algama.

28 januaril 1725 kutsus Jumal keiser Peeter I töörikkast elust ära igawese rahule. Peeter I surmaga nähti waewalt sündinud linnale ja sadamalegi surm kätte tulnud olewat. Ülemjuhajaja puudus. Katarina I ei osanud uuele linnale õiget tähtsust anda. Sõegi ta ministrid ei pidanud uue linna ehitamisest palju lugu.

Tööde juhataja ootas tööde jätkamise käske Peterburist, aga see käsk jäi tulemata. Wangid

rõõmustasiwad, nende tööpäewad lõpesiwad, supjad kadusiwad. Uue linna rahwas paniwad aga oma kandlel remmelgate külge, ei, ütleme parem mändade külge leinama, sest remmelgaid leidus maewalt uue linna juures. Rõige paremas edemises oli linna elulõng katki lõigatud.

Keiser Peeter I. oliwad tõesti suured plaanid uue linna kohta. Peale linna ja sadama pidi veel kaks tublit findlust ehitatama. Peafindlus pidi wäikse Patri saarele saama, wähem findlus aga mannermaale. Peafindlusesse Patri saarele pidi laewade ehitamise ja parandamise paiffi tehtama. Wiimaks pidi veel tuletorn uue linna ligidal laewadele õiget teed juhutama.

Rõigist neist plaanidest leidis ainult kiviise tuletorni ehitus täitmist. Rõik muud jäiwad plaanideks.

Ümberkaudne rahwas oli wangidest lahtisaamist igatsenud. Enne kui nad usku siwad, läks neil see igatsus täide. Wangidest lahtisaamise järele igatsesiwad nad neid tagasi, aga hilja! Wangid oliwad oma teed saadetud, ei tulnud enam linna edasi ehitama. Nõndap lugu inimesega on: igatses tihti mõnda; saab igatsuse kätte, soowib endist põlwe tagasi. Siiski ümberkauduse rahwa auuks peab tunnistama: rahwal poleks wangide äramineku wasta midagi olnud, kui wangid oma töö walmis oleksiwad teinud. Nad jätsiwad ometi töö pooleli. Sealt siis wangide tagasiigatsus tuligi.

Inimeste asemel hakkasiwad loomad möda uue linna tänawaid käima ja terve linn ähwardas jälle karjamaaks muutuda. Ilmaaegu ära

raiskatud oli tuhandete inimeste ja loomade waew ja aeg, ilmaaegu ära raisatud enam kui 100,000 palki.

Enam kui 20 aasta pärast hakkas merewäe walitsus jälle unustatud linna peale mõtlema. 1746 pani merewäe walitsus senatile küsimise ette, kas senat selle poolt ei ole, et Peeter I. alustatud tööd Pafri saarte juures lõpukorrale saaksid saadetud. Missuguse wastus senat selle joowi kohta andis, pole ma leidnud. Igapidi näitab merewäewalitsus riigivalitseja Elijabeti tähelepanemist keiser Peeter I. alustatud tööde peale juhtinud olemat.

Kui keiserinna Elijabet 1746 juulikuus Tallinna sõitis, tuli talle tahtmine oma filmaga Peetri asutatud uue linna ja sadama töösid näha. Laewaga purjutas ta Tallinnast sinna, waatas ehitused üle ja leidis edasiehituse väga tarmiliku olemat. Küll oli ajahammas 20 aastaga juba mõndagi tööd ära rikkunud, aga kui kohendawat kätt külge pandi, mõis ehitus ometi fergelt edendada. Kõrge järelewaataja tunnistas edasiehituse riigile kasulikuks ja andis 6 septembril 1746 käsu „alustatud tööd lõpetada.“

Uus homiku töötas Peetri asutatud linnale ja sadamale koita. Keiserlikku käsku kuuldes täitis rõõm ümberkauduse rahwa südameid. Hädaorust mäele pidi wiimaks ometi linna tee minema.

Ei kestnud enam kaua aega, kui juba tööd alustati. Ehitus seisis see kord insiner Turneri juhatusel all, kelle järele kindral Luberas waatas. Selle surma järel määrati peaülewaatajaks kindral Heinrich von Bradke.

Kindral Bradke mõttis küll töö hooljasti käsile, aga ometigi ei edenenuks see suuremat. Küll las-

fis ta wangijid jälle tööle jaata, aga liig pea pidi ta aru jaama, et ainult wangid linna ega sadamat walmis ei tee. Linna ja sadama ehituseks tarwitati weel aineid ja raha. Mõlemaid seisis ometi kindral Bradfel liig vähä käepärast. Nende puuduste tagajärjel edenes töö pikkamisi.

Sel ajal tõusis sõda Preismaaga. Oli tänini vähä rahalist abi uue linna ja sadama ehituseks antud, siis tegi sõda sellele andmisele hoopis tõffed ette. Töö pidi täiesti seisma jääma, ilma et ehitused walmis oleksiwad saanud. Meri aga ei mõista poolikute ehitustega nalja. Laened arwawad poolele jäänud ehitusi oma mängu kanniks ja käiwad nendega nagu mängukannidega ümber. Ei läinud kaua aega mööda, kui pooleli jäänud kaitsetamm laenetesse langes ja wesi temast üle käima hakkas.

Liig ruttu läks uuele linnale tõusnud päike looja. Mustad pilwed katjwad tulewiku taewa finni. Aga linna rahwas elas lootuses ja see lootus ei petnud teda, kõige vähemalt hakkas weel forra päike paistma,

Sõda lõpes. Katarina II. astus auujärjele. Katarina II tahtis Peeter I alustatud tööd igapidi jätkata, nii ka uue linna ehituses. Katarina II andis uuele linnale ja sadamale 20 augustil 1762 uue nimegi „Багратионъ портъ,“ kellest eestlased „Paldiski“ tegiwad. Enne hüüti kohta enamisti uueks linnaks, mõera feeli aga „Rogermiif'iks.“

Linna ja sadama edasiehitajaks määras Katarina II jälle Münnihi, kes ju Peeter I ajal seda tööd alustanud ja kes Peeter I mõtteid ses asjas väga hästi tundis. Münnih walmistas uute tööde

plaani ja pani selle Katarinale ette. Selle plaani järele pidi peale kaitsetammide sõjasadam ja tubli findlus ehitatud jaama.

Münnih plaani järele läks Baldiski sadama ja findluse ehituseks 8000 töölist tarvis. Peale selle nõudis Münnih 34 aastaks iga aasta 300,000 rupla. See nõudmine ajas aga asja nurja. Tööliki anti Münnihile küll, sest wangisid ei puudunud, aga niisama fergelt ei mõidud nõutud rahajumma muretseda.

Wangidega ajas Münnih tööd edasi, aga raha puuduse tõttu ilma õige tagajärjeta. Küll tuli keiserinna Katarina II. 1764 tehtud tööd üle vaatama, küll lootis Baldiski sest külasfäigust paremat tulewikku, aga seegi lootus langes petetud lootuste kilda. Katarina II. andis ettevõtmise läbikaalumise jälle ühe komisjoni hooleks. Komisjon pidas ehituse kasulikuks, aga et komisjon sullakastide üle ei walitsenud, arwas ta kõige paremaks tehtud tööd pooleli jätta.

Sellegi poolest ehitas Münnih weel edasi, nii palju kui wangidega mõis ehitada. Kui aga Münnih 1767 suri, oli Baldiskile surmalaul lauldud. Weel oli wangisid Baldiskis, weel liigutasiwad nad wähä kätt ja jalgu, ometi puudus neil juhataja. Su järgmisel aastal, 1768, kutsuti wangidki Baldiskist ära ja seda wiisi jäi töö päris seisma. Uega mõda lõhkusiwad laened jällegi pooleli jäänud kaitsetammid meres ja wesi hakkas neist üle käima.

Baldiski elu langes nagu surma sülle. Ehitajad meistrid kadusiwad, ametnikud kadusiwad ja nende järele pani suurem jagu muidki inimesi

„riistad lotti“ ja jättis Baldiski jumalaga. Baldiskist jäi ainult väike küla veel järele.

Siiski polnud Baldiski pettuse mõõt veel kuhjaga täis. Keiserinna Katarina tahtis Baldiskile veel korra oma armu üles näidata, kui ta mitte enam ehituste jätkamisega. 1786 nimetas keiserinna Katarina II. Baldiski maakunna linnaks. Maakunna linnaks tõstmine tõi Baldiskisse küll jälle mõne kroonuaametnikku, aga uut elu anda need vähad ametnikud ometi linnale ei jõudnud. Linn oli ja jäi kiratsema, kuni 1842 talt maakunnagi linna õigus jälle ära võeti.

Baewalt oli Baldiski maakunna linnaks tõstetud, kui ta ju waenlast pidi wasta wõtma. Sõja ajal 1790 ilmus paar Rootsi laewa Baldiski alla ja hakkas linna suurtüki kuulitega tere-tama. Baldiski pooleli jäänud kindluses leidus küll mõni suurtükk ja mõni kümmend soldatitki, aga need ei katsunudki wasta hakata, waid parem metsjas warju otsida. Rootslased tuliwad, wõtsiwad linna ja kindluse ära, naelutasiwad suurtükid kinni, põletasiwad kroonumoonaidad ära, arwasiwad aga paremaks laewadele tagasi minna kui pikemalt Baldiski peremeesteks jääda. Veel hiljemini nägi Baldiski eemalt waenlast, ilma et need talle wiga oleksiwad teinud. *)

Selsamal aastal, mil Baldiski oma suurema õiguse kaotas, sai linn enesele wiimaks ewangeliumi usu kiriku. Wene kirik, kõige vähemalt puust, oli sinna ju linna asutusel ehitatud ja asemele 1787 uus kivi kirik tehtud. Ewangeliumi

*) Waata pikemalt sest raamatus „Rõdupoolist.“ Sõda Tallinna ja Baldisi all.

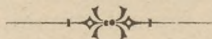
usulised selle wasta pidimad Madise kirikus käima. Kõll mõtlešimad Baldiski elanikud ammugi juba kiriku ehituse peale, aga kiriku ehitamist takistas seesama wiga, mis linna ja sadama ehituse jätkamist: raha puudus. Hädas mindi teisri palwele. Keiser Nikolai I. wõttis Baldiski kodanikkude palmet lahkesti kuulda ja lubas kiriku ehitamise abirahaks 10,000 rupla. Selle abiraha tõttu saimad ewangeliumi usulised Baldiskis 1842 enestelegi kiriku.

Uusi õhulossijid hakkasimad Baldiski kodanikud Balti raudtee ehituse ajal ehitama. Ulatas ju see raudtee ühe otšaga nende linnani ja teise otšaga Peeterburisše. Nad lootšimad, et raudtee tõttu nende linn uue jõuga kosuma ja edenema hakkab. Ja tõesti, kohe hafati nende linna üht ja teist ehitust walmistatama. Siiski pea jäi kõik jälle soiku. Kõll on raudtee muidu nii mõnele enne unustatud linnale uue elu sisse ajanud ja raudtee tõttu uusi linnu teffinudki, aga Baldiski „kirwise südame“ kochta ei jõua uus raudtee oma mõju awaldada. Baldiski jäi raudteegagi endiseks.

Wiimast forda pettis parema tulewiku lootus Baldiskit weel mööda läinud aastasaja wiimse aastatümne algusel. Kõsimine tõusis uue sõjasadama ehitusest Läänemere laewastiku jaoks. Ühed tähendasimad Baldiski peale, kus enne ses tükis ju palju tööd ära tehtud. Teised aga arwasimad Liibawi uueks sõjasadamaks sündsamas. Ja Liibawi poole hoidjatele jäi mõit. Uus sõjasadam ehitati Liibawi, miljonid rändasimad Liibawi, Baldiski pidi aga kaugele seda pealt waatama. Ei olnud Baldiskile õnneks antud,

palgaks pandud sõjasadamat eneses näha ja paremaid päivi kosumises ja kaswamises kätte saada.

Wõeraks lapses linnade hulgas on Baldiski jäänud ja mõerana lapsena elab ta edasi. Küll on Baldiskile looduse poolest mõnus sadam tingitud, aga see sadam pole tänini linna kohta ometi oma mõju jaksanud avaldada. Waewalisi päivi elab Baldiski edasi. Kas forra Baldiskile parem tulewik kätte jõuab, seda teab ainult Issand. Nii pea ei wõi me parema tulewiku tulemist Baldiskile ette näha. Tahaksime seda talle ometi kuulutada, annaksime ehk ainult Baldiski petetud lootuste karjale uut lisa juurde. Jätame linna tulewiku Issanda hooleks; Issand ise teab kõige paremini, mis linnale heaks tuleb, kas kosumine ja kaswamine ehk kängus seismine.

Se forti huffamineſ.

Seforti hukkaminek.

Lauliku lahket Soome lahet ei tohi me tõe poolest jugugi nii lahkeks tunnistada. Mõne korra näitab ta küll päris lahket nägu, aga siis tulewad tunnid, millal ta päris metjaliseks saab ja nagu Moolot oma lapsed ära neelab. Tuhanded läksiwad lahkele lahele sõudma, aga lahke lahe mattis neid kõiki oma hõlma ega lastnud kedagi enam mannermaale tagasi. Kes lueb need sajad laewad üles, kellele niisamajugused päewad kätte tulnud nagu Pauluse laewale Rooma teekunnal, ilma et laewamehed Pauluse wiisi Melita saarele oleksiwad pääsnud? Lahke Soome lahegi kohta maksab täie õigusega Pauluse sõna: Mehed, ma näen, et purjutamine suureks kahjuks ja hädaks tahab tulla, mitte ükspäinis koormale ja laewale, waid ka meie elule.

Meie põlwe rahwas mäletawad wiist wäga hästi „Rusalka“ lugu. Lahke Soome lahe neelas sõjalaewa 178 mehega ära. Wäitseid ära-neelamisi juhtub iga aasta, neist ei maksa pikemalt rääkida. Kõige toledamaks Soome lahe teoks piame aga Seforti hukkaminekist ligi poole saja aasta eest arvama. Sõjalaewaga Sefortiga nõudis lahke Soome lahe enesele forraga enam kui 800 hinge ohwriks, nende seas mõndagi meie kodumaalt. See ohwer läib kõigist ohwritest üle, mis lahke Soome lahe enne iganes ühe forraga nõudnud. Nii palju inimeste elu ei tea me

kodumaal mõnel aastasajal õnnetust pärinud olemat, kui me sõda õnnetuste jekka ei arma.

Ligi pooljada aastat on „Deforti“ huffamine-nisest mööda läinud. Wähä inimesi mäletavad seda lugu enam paremini. Rõnelen siis pisut pikemalt sest õnnetusest, mis ligi wiis korda rohkem ohwrit nõudis kui Ruskalka.

1856 jäeti 4 sõjalaewa „Defort“, „Wladimir“, „Imperatritsa Aleksandra“ ja „Pamätj Afowa“ Tallinna talweks. Suigi saatjivad laewad Tallinna all mööda. Ülemad ja alamad arwasiwad juba, et järgmisegi talwe Tallinnas mõiwad ära elada. Korraga tuli 1 septembril 1857 Kroonlinnaft käsk: laewad talweks Kroonlinna! Mingu pea teele! Kuuks mõetagu moona kaasa! Teine käsk määras kontr-admirali Nordmanni laewade ülemaks. Nimetatud admiralid juhatusel pidiwad laewad Kroonlinna teekunna ette wõtma.

Selleaegsetele sõjalaewadele ei annud weel aur elu, waid isaijaaegsed purjud. Purjud panimad ülemal tähendatud laewadki liifuma. Teades aga, kui pikkamisi purjulaewad edasi pääsiwad, anti Kroonlinna minijatele trööst: aurulaewad ilmuwad, wõtawad teid oma sabasse, wiimad Kroonlinna.

Ja juba 4 septembril tuli aurulaew Tallinna sõjalaewade järele. Üks aurulaew mõis ometi ainult ühe sõjalaewa kaasa wõtta, neljast polnud rääkidagi. Aurulaew läks „Pamätj Afowaga“ oma teed. Teised sõjalaewad jäiwad Tallinna iluks edasi sadamasse seisma. Ükski aurulaew ei tulnud nende wiijaks.

Admirali arwamise järele polnud nii pea

aurulaemade tulekut oodata. Kui korra Tallinnast pidi lahkuma, ei tahtnud admiral Nordmann Tallinnas enam ilmaaegu aega wiita. Admiral küsis traaditeel Peterburist, kas tohib laewadega purjutades Kroonlinna sõita, kui aurulaewa ei tule. Luba anti.

Admiral maatas enne kõik laewad järele. Leidis kõik korras. Kõigil laewadel oli moona kuuls ajaks kaasa wõetud ja kõik sõidu wastu walmis pandud. Admiral Nordmann ise wõttis „Wladimiri“ peal aset.

9 septembril 1857 läks ilm ilusaks. Sõiduks paras pärituul puhus. Admiral andis käsu: Teele mehed! Kohe tõmmasiwad „Defort“, „Wladimir“ ja „Imperatritsa Aleksandra“ purjud üles ja laewastif

Sõudis kiirelt Soome poole,
Tüüris päris Turja poole,
Purjuteles põhja poole.

Pimedus ei katnud maad ega taewast; laewastif ei pruukinud tuletorni walgust enelele otsida. Naissaar näitas selgesti

Märga rada Soome poole,
Kõrge kaljuranna poole.

Siiski Soome pool ei seisnud siht, kui ka eistotja sinna poole purjutati. Pea pööraswad laewad ninad homiku poole. Ilusa ilmaga lüheneb tee, wäheneb maa, ei, ütleme parem meri. Sellel sama päewa õhtul

Wete laenetele weeres
Kerkideles künkafene.
Seft sai lausa saarekene,
Raunis tükki kuwa maada.

Suurjaar hakkas paistma, ühtlasi aga ka

ilm oma nägu muutma. Tuul fargas pea ühele, pea teisele poole ja tõi lund kaasa.

Mõllasiwad tuule marud
Bihas wete wahutama,
Pime pilwi kattis tähed
Uleüldse udu sompu.
Saente tiigul ferkis laewa,
Kerkis wahel kõrgeella,
Rippus wahel kulkumaie,
Saente alla langemaie.

Tormise öö järele jõudis wiimaks homiku fätte. Ühte lugu wahetama tuule pärast ei olnud öö jooksul laewastik Suurjaarest laugemale jõudnud. Tuul ajas laewu ifka enam lõuna poole. Homiku walgeks mineku ajal purjutasiwad nad Tütarjaarest põhja poole.

Gesotjas oli admiralil laew „Wladimir“, jelle järele „Lefort“ ja kõige wiimaks „Imperatritsa Aleksandra.“ Admiralilaew näitas teistele nagu teed. Umbes 5 penikoormat Tütarjaarest eemal käanis „Wladimir“ teise külge. Nagu näha, tahtis „Wladimiri“ järele „Lefortki“ käända. „Wladimiri“ pealt wõidi selgesti kõik „Leforti“ ettemõtmişed ära näha, sest wiimane purjutas üsna „Leforti“ ligidal. „Lefort“ tahtis siis niisama käända nagu „Wladimir“. Korraga aga tuli fange tuule hoog ja pani „Leforti“ fangesti pahe- ma külje peale wiltu faaluma. Teine tuule hoog weel ja „Leforti“ mastide purjud puutusiwad wette. „Lefort“ langes ümber. Silmapilk weel ja „Lefort“ kadus kõige täiega mere põhja.

Ghmatus mõttis kõikide südames „Wladimiri“ ja „Imperatritsa Aleksandra“ peal wõimust. Enne kui keegi asjast aru sai, kadus „Lefort“ nende silmist mere põhja. Raks suurt laewa nii ligidal,

aga enne kui ühestki saadi appi minna, langes „Defort“ mere ohvriks. Ei kuulnud „Deforti“ pealt mingisugust appi hüüdmist, ei mingisugust hädakisa. Nagu näha, ei uskunud „Deforti“ peal keegi, et surm filma ees. 30 sülla sügavuses Suurjaare ligidal wajus „Defort“ 84 suurtükiga 10 septembril kell $\frac{1}{2}$ 8 hommiku mere põhja. Terwe öö oli ta wahwasti tormi wastu wõidelnud. Nüüd, kus tormi jõud wähenenud ja päew selginud, langes ta lahkele Soome lahele saagiks.

Suureks, tõesti suureks piame seda jaaki nimetama, mis lahke Soome lahe see kord enesele sai. Mitte üks hing ei pääsnud „Defortist“ eluga wälja. Palju inimesi sõitis „Defortiga“. Ta matist enesega komandöri Kishkini, 12 ohwitseri, 2 tohtrit, 743 madrust, 53 naist ja 17 last. Sel ajal wõtsiwad sõjalaewade madrused abielusse heita. Madrustele anti luba ühest kohast teise minnes naist ja lapsigi kaasa wõtta. Seda wiisi wõtsiwad madrused Tallinnast Kroonlinna sõites laewale naised, lapsed kaasa. Ja laewal leidiswad nad kõik üheskoos märja haua. Kui palju nende hulgas eestlasi oli, ei tea ma selgesti ütelda, see on aga kindel, et eestlasi hulk nende seas oli.

„Wladimir“ ja „Imperatritsa Aleksandra“ lastiswad kohe ankrud sisse ja jäiwad õnnetuse paigale seisma. Nad tahtsivad näha, kas ehk kedagi päästa ei wõi. Aga millal annab surm oma saagi tagasi? Kudas laawamehed ka wahtiswad ja otsiswad, kedagi ei tulnud wee pinnale hirmsa õnnetuse kohta teateid tooma. „Defort“ oli põhja wajanud ja temaga ühes kõik ta peal sõitjad. Laewa lael olejatestki ei ilmunud ühtki hinge wee pinnale.

Enam kui kahepäewalise seisumise järel õnne-

tuse kohal ei jäänud admiralil muud nõu üle kui edasiipurjutamise käsku anda ja Kroonlinna kurwa teadet „Deforti“ huffaminemise kohta wiia.

Niisama nagu „Wladimiri“ ja „Imperatritsa Aleksandra“ mehi, kohutas „Deforti“ huffaminemise sõnum Kroonlinnas ja mujalgi kõiki. Arusaamata mõistatus oli see huffamine igale ühele. Selle mõistatuse kallal murti pead, ilma et õigele otsusele oleks jõutud.

Õiotsa kaalus üleüldine arvamine selle poole, et torm „Deforti“ kummuli wisanud. Seda mõtet avaldasivad ajalehed. Arwati nimelt, et „Deforti“ peal ta 84 suurtükki ilma finnitamata seisnud, niisama muud sõjatarwitused. Et ainult Tallinnast Kroonlinna olnud sõita, pole suuremat ettevaatamist pruugitud, seda enam, et hea ilmaga Tallinnast wälja sõidetud. Tormi tõusmise ajal hakanud suurtükid ja muud raskeid asjad laewal liiskuma. Liikumist tähele pannes hakatud küll raskeid asju finni panema, aga enne kui madruksed tööga walmis saanud, tulnud õnnetus. Torm ajanud laewa liig palju teise külje peale wiltu, wiltuseismise pärast hakanud suurtüki kuulid j. n. e. laewal weerema, weerenud teise külje peale ja kaalunud laewa küllele. Küllele langedes wajunud laew kohe põhja.

Niisugusid mõtteid kuuldi „Deforti“ huffaminemise järele üleüldiselt.

Nagu iga sõjalaewa huffaminemise järele määrati nüüdki komisjon huffaminemise põhjusi wälja arutama. See komisjon jõudis hoopis teistsugusele arvamisele.

Kõige pealt tähendas komisjon „Deforti“ wanaduse peale. Defort oli Peterburis puust ehi-

tatud, wasega alt ära löödud ja juba 1835 oma teenistust alanud. Seega seisis „Lefort“ hukkaminemise ajal oma 22 aastat teenistuses.

Peale selle tähendas komisjon selle peale, et „Leforti“ tihti weolaewaks tarwitatud. Nii tarwitati 1856 „Leforti“ jeks, et Tallinna ja Sweaborgi passufid, passifid, laudu j. n. e. saata. Ilma isearaliku ettewaatuseta lasti pakud ia palgid alla laewa ruumi, kuhu nad lahtiselt seisma jäiwad.

Komisjon jõudis otsusele, et niisugune passide ja passude wedamine laewa kere oma jagu wigastanud ja laewakere neenaelad lödwas teinud. Tormi ajal Suurisaare juures annud nüüd neenaelad järele ja selle järelandmise tõttu hakanud kangesti wett laewa woolama. Seda wee laewa tungimist ei pannud ometi ükski laewas tähele, sest et weši weel eluruumidesse ei tunginud. Seni kui „Lefort“ ühte soodu edasi läks, ei teinud sisse tunginud weši midagi wiga. Käänamise ajal aga, mil tuul laewa wiltu jurus, tungis weši täie hooga wiltu wajunud laewa poole ja wajutas laewa külleli.

Niisuguseks oletamiseks andis „Imperatritsa Aleksandra“ põhjust. Selle lugu kippus peaaegu niisamasuguseks minema nagu „Lefortil.“ Nagu „Lefort“ oli „Imperatritsa Aleksandrangi“ passufid ja passifid wedanud ja nende laadimine laewakere lödwas teinud. „Leforti“ hukkaminemise päewa homikul kell 8 leidis laewas ju 37 tolli wett ja wett tuli ühtelugu juurde. Mingil kombel ei saadud wett wähenema, seni kui laew wiltu oleks edasi purjutas. Kellu kümne ajaks oli weši ju 48 tolli peale laewa ruumis tõusnud. Alles siis kui „Imperatritsa Aleksandra“ ankrusse pandi ja

laew seiisma jäi, mõisivad pumbad täie jõuga tööle hakata ja wett laewa ruumist 7 tolli peale kahandada. Poleks laewa ankrusse pandud, kes teab, ehk oleks „Imperatritsa Aleksandrangi“ lugu siis halwasti läinud.

Komisjoni järelekuulamise järele pidivad suur-tükid ja muud sõjatarwidused „Defortil“ õigel for-ral seiisma, seega nii, et nad ühest laewa äärest teise tormi ajal ei mõinud waaruda. Komisjoni otsuse järele mõis ainult madruste kaasa mõetud warandus ühest laewa äärest teise tormi ajal wee-reda. Seda warandust ei leidunud ometi milgi kombel laewa lael nii palju, et laew selle tõttu oleks mõinud külleli minna.

Rõiki põhjuji läbi kaaludes tegi komisjon otsuse, et „Deforti“ hukkaminemise põhjuselks ainult laewa äkilist jooksmahakamist tuleb arvata, jooksmahaka-mist, mis keegi tähele ei pannud. Laewa põhja fogus palju wett. Tormi tõukamise ajal aitas laewas olem rohke wesi „Deforti“ külleli lükata ja walmistas seda wiiji meestele nii äristi haua.

Et tänini keegi „Deforti“ hukkaminemise kohta paremat seletust pole mõinud anda, piame selle asjatundjate seletusega leppima.

Mereteel ei ela tõlki
Rustil külassa. tõrtsisja
Ega ole osmitusja
Wete wäljal rustil wahti,
Kellest teeb mõiks küsidella,
Diendusta ekjutusel.

Wiimaks piame tähendama, et Suurjaar ohw-rite nõudmise kuulsusega mõib kiidelda. Mitmed laewad on oma päiwi Suursaare juures lõpetanud, palju isamaa poegi seal märja haua leidnud.

Alles aasta enne seda, 15. oktoobril 1856 sattus sõjalaew „Amerika“ Suursaare randa, paar wersta tuletornist eemal. Kõll ei nõudnud lahke Soome lahe aasta enne seda niisama suurt mässu nagu „Deforti“ käest. Osa „Amerika“ mehi pääsis eluga Suursaare randa, 4 ohwitseri ja 34 madrust aga pidimad sel korral ometi seda maailma igawesti jumalaga jätma.

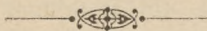
„Deforti“ hukkamisest läks aastat 12 mööda, kui Suurसार jälle juuremat ohwrit päris. 4. augustil 1867 pidasimad sõjalaewad Suur-saare juures manöwrit. Manöwri ajal põrkasimad korraga „Dleg“ ja „Kremel“ üheteisega kokku. „Dleg“ sai kokkupõrkamisest niisuguse augu, et warsti wajuma hakkas. Kõll olimad teised sõjalaewad ligikal wajujale abi andmas, aga enne kui nad mõjuwalt abi jõudsimad anda, pööras „Dleg“ juba külleli ja wajas oma 52 suurtükiga mere põhja. Suurem jagu laewamehi jaksas endid teiste laewade peale päästa, 16 aga wajasimad „Dlegiga“ ühes külma hauda.

Viimast korda pani Suurसार mööda läinud aastasaja lõpul suud ja suled liikuma. Kroonlinnast 13. novembril 1899 Viibawis sõites sattus joomuslaew „General admiral Apraksin“ lumesaju ajal Suursaare randa. Õnne kombel wõisimad laewamehed endid randa päästa; laewa ruumisid täitis aga warsti wesi. Et laewa nina madalal seisis, ei wajunud laew põhja. Niisugusel korral ei tahetud mitmemiljonist sõjalaewa laenete saagiks jätta. Suure hoolega hakati warsti tööle joomuslaewa rannast kiwi otjast lahti päästma. „Jermaak“ ja mitmed päästelaewad tuliwad appi, niisama saadeti õnnetuse kohale hulga kaup mehi

laewa lahti päästma. Mitmekuulise töö järele läiski torda laewa kewade algusel wabastada ja Kroonlinna wiia, kus laew ära parandati ja jälle endist wiisi merekõlbuliseks tehti.

„Apraksiniga“ lõpewad „lahke Soome lahe“ ja Suursaare kurwad mälestused. Täni sed mälestused sisaldawad aga nii palju valu ja pisaraid, et me neile mälestustele enam milgi kombel lisa ei soowi.

Si päästa pisar laine käest,
Reis wilu, waike haud:
Rad kõnelemad isawäest
Ja et n e i l tangem jõud.

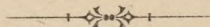
Lõpusõna.

Balti Bismark pidi esiotša wäitfena raamatuna ilmuma. Raamatu wäljaandja arwas raamatut liig wäitfeks ja nõudis lisa. Kirjutati. Ikka weel nõudis kulufandja lisa. Seda wiisi jündis raamat praeguses suuruses. Et esimest otša juba trükiti, kui lõpupoolt kirjutati, ei wõidud aineid nii korraldada kui tarwis oleks olnud. Nii on nime degi kirjutusesse ebatafaduft teffinud.

Raamatu kirjutaja.

S i s u.

	Lehekülg.
Balti Bismarck	3
Tallinna kodusõda	53
Pärnu werepulmad	65
Tallinna linnaisad ja mungad	81
Kelleste oma	101
Rakvere leil	125
Paefloostri pahad päewad	143
Suur nälg	167
Wene kottas ja suur tatl Tallinnas	183
Baldisti minewikust	213
Deforti huffaminek	229

—♦ Raamatud, ♦—

mis **J. Ploompuu** raamatukaupluse kuluga trükitud ja tema juurest Tallinnas Harju wärawas Tesloni majas üksikult ja hulga wiisi kui ka kõigist teistest Eesti raamatukauplustest saada on:

1. **Elupuu diekesed** uskliku südame kinnitamiseks. Kogunud P. Bergmanni. Tarwilik palweraamat. H. 40 f.

2. **Uus ristirahwa palweraamat.** Palwed, laulud ja lugemised kõigesuguste aegade ja juhtumiste kohta. Hind 50 kop.

3. **Uue lauluraamatu wiisiraamat.** Kõik Uue Lauluraamatu laulude wiisid ühehäälelistes nootides. G. Anniko. Hind 30 kop.

4. **Mirri rohuaed.** 39 uskliku hinge kõnet hinge peigmehe Jeesusega. Hind 40 kop.

5. **Suurte pühade laulud.** Piltidega pühast kirjast. Hind 10 kop.

6. **Waimulik külaleib.** Endise Wändra õpetaja R. Rörberi kirjadest Hind 20 kop.

7. **Waimu Palwe koda.** Mitmesuguste palwe ja laulu salmidena, nädalipäewade ja eluaegade jaoks. Kõvasti köidetud. Hind 20 kop.

8. **Würst Taweti kojast ehk kolm aastat pühast linnas.** Hind 1 rbl.

9. **Lasie palweraamat.** Hind 5 kop.

10. **Tabori mäelt Kolgatale.** Wagner-Grobneri kirjutatud launis waimulik raamat kahes jaos. Jao h. 50 f.

11. **Wäikesed tunnid** Jesuse jalgade ees. Kogu arm-
said waimulikka lauleta waid laule. Wälja andnud loolm.
W. Kentmann. Hind 50 kop.

12. **Püha kirja helmed.** 6 jagu. Igas jaos 24—72
piibli salmi sellekohase pildiga lõwa paberi pääle ilusate
wärwidega trükitud. Töö tehti Saksamaal Badenis Carl
Hirsch'i kunstpildi trükikojas. Iga jao hind 30 kop. Wäga
kaunis kingitus mälestuseks. Pildid sünniwad ükiktult
wäljamõtta ja kinkida.

13. **Petlemma jõulu kalgu.** Hind 5 kop.

14. **Gestimaa talurahwa seadus.** Gestikeelde toi-
metanud R. Pääts. Hind 175 kop., postiga 2 rbl.

15. **Karskuse käsiraamat.** Tervitus ja juhatus
uutele liikmetele. Kirjutanud J. Bloompuu Hind 5 kop.

16. **Ilm ja elu.** Jutud, õpetlikud ja teaduslikud
kirjutused ja laulud. Kirjutanud J. Järw. I., II. ja III.
anne. Iga ande hind 30 kop.

17. **Joomise kätt ja wõitlemine tema wastu.** Kir-
jutanud J. Järw. Hind 35 kop.

18. **Italia tõetunnistaja Filoteo Giordano Bruno.**
Tema wahwa wõitlemine ja hale surm. Wäljaandnud
J. Järw. Hind 8 kop.

19. **Mehised mehed.** Õpetuse ja äratuse sõnad me-
hise oleku kaswatamiseks. Kirjutanud J. Järw. H. 20 l.

Rahwa lehed.

 Toimetanud J. Bloompuu.

Kümme mihtu kofku kōidetud, hulga piltitega, 450
fuurt lehekülge.

Hind 1.30 kop.

21. **Tõbu ja teadus.** II. anne L. Jürgens ja S. Kamašivi. Hind 50 kop.

22

Laste maailm.

Arataw ja õpetlik suur pildidega lugemise raamat lastele.

— Toimetanud J. Bloompuu. —

Enam kui 1000 ruuttolli pilti, hull kaunisid muinasjutte, laule, õpetlikku lugemist j. m.

Hind kõrwasti köidetud 80 f. Plukõites 1.20 kop.

23. **Wäike laste ilm.** Hulga piltide ja lugemisega. Hind 15 kop.

24. **Armasta loomi.** Wäike piltidega lasteraamat. Hind 4 kop.

25. **Jõulu pärlid.** Laste jõulupuu laulud ja lugemised. Hind 15 kop.

26. **Ribnwiitja öied.** III. anne. Suuletanud Elise Kun. 1901. Hind 25 kop.

27. **Murdwargus.** Wiiejärguline näitemäng. Minna Canthi järele Soome keelest J. Bloompuu. Hind 40 kop.

28. **G. G. Luiga lüüed laulud.** 1901. Hind 30 f.

29. **Meie metsaamrgas.** Kolmejärguline näitemäng. Martti Wuori järele Soome keelest J. Bloompuu. J. 40 f.

30. **Rasketed patud.** Kirjutanud. J. Mändmets. 1901. Hind 40 kop.

31. **Rahwa kasuks.** Kirj. A. Kiwi. 1901. S. 20 f.

32. **Tallinna muistlased.** M. S. Eisen. 1901. S. 6 f.

33. **Pimeduse wõimused.** Rujutusel rahwa elust. J. Bloompuu. Hind 20 kop.

34. **Kõige täielikum Zenowewa elulugu.** S. 20 f.

35. **Wanawatwala küüned.** Tõlkinud E. Wilde. Hind 20 kop.

36. **Peidetud patud.** Kriminal roman. A. R. Green'i järele Andres Järw. Hind 75 kop.

37. **Norra rannas.** Bildilene Norraft. Kirjutanud Eduard Wilde. Hind 15 kop.

38. **Elu saladused.** A. Greeni kriminal jutustus. Gesti keelde P. Grünfeldt. Hind 50 kop.

39. **Walitud uudisjuttud.** Rootsi, Norra, Soome ja Daani tähtsamate kirjameeste paremad jutud. Ühtekokku 26 uudisjuttu 22 kirjaniku poolt. Gesti keelde kirjutanud P. Grünfeldt. Hind 80 kop., ilukõites 1.20 l.

40. **Sala süüdlane.** J. Mändmetsa pikem jutustus. Hind 30 kop.

41. **Küla tänavast.** P. Grünfeldti jutud Gesti külaelust. 8 juttu. Hind 20 kop.

42. **Oma õuest.** Seitse Gesti juttu. Kirjutanud J. Mändmets. Hind 20 kop.

43. **Omad witsad.** E. G. Luiga uudisjutt. H. 10 l.

44. **Rodufiila walmust.** J. Mändmetsa uudisjutud. Hind 20 kop.

45. **Wana poisi õnnelinn** ja wana piiga paradiis. Mõistlik naljakõne. Tarmiline teadmine ja juhatus kõigile, kes Sirtsu soosse rändawad. Hind 8 kop.

46. **Karolus.** Ajalooline jutustus Gesti minewikust. Kirjutanud J. Järw. Hind 30 kop.

47. **Kuul pähe.** Jutustus Tallinna elust. Tõsiste sündmuste järele Eduard Wilde. Hind 20 kop.

48. **Luteruse sõrmus.** Jutustus Wilhelm Blumenhageni järele. Hind 20 kop.

49. **Ristitütar.** Ajalooline jutustus Gestimaa katoliiku usu ajast. Kirjutanud J. Järw. Hind 20 kop.

50. **Tema ja ta laps.** E. Wilde uudisjutt. H. 15 l.

51. **Öttseliste jutud.** Kirjutanud J. Mändmets.
Hind 20 kop.

52

●● Kodupoolist. ●●

Lugemised olewikust ja minewikust.

 Kirjutanud M. J. Eisen.

Sisu: Aasta otsa näljas. Mees, kes ikka haige tahtis olla. Kolmed laenajad. Kadakasaks. Ela ise, lase teist ka elada. Palvetoda ja rõõmliaut. Pelsatsari pidu Narvas uueaasta öösel 1703. Sõda Tallinna ja Baltisti all 1790. Prjõ Koskinen. Kalewipoja pildid: Salme, Tuuslar, Soome sepp, Mewipoeg.

●●●● Hind 30 kop. ●●●●

53. **Kodumaa tähtsad lood.** Wanemast ajast, sõda-dest ja wiletsustest Gestimaal. M. J. Eisen. Hind 40 k.

54. **Gesti postkaardid,** piltidega külaelust. 8 kaarti
a 6 kop.

55. **Maja tohter.** Zuhatus, kuid arsti abi puudusel igasugusid haigusid ise wõib tergitada ja parandada.
Hind 30 kop.

56. **Tunne iseenast.** Mõtted ja teadused hinge suremata oleku üle. Kirj. J. Järw. Hind 10 kop.

57. **Meie seltside lõbu asjust.** Kirjutanud J. Järw.
Hind 12 kop.

58. **Gesti kirjanikkude** piltidega postkaardid, 5 kaarti
30 kop.

